

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΟΜΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Δίωξη και Ποινές Πολιτικών – Δημοσίων Προσώπων για Εγκλήματα
περί την Πολιτεία στην Αθηναϊκή Δημοκρατία»**

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια : Σοφία Αδάμ

Μεταπτυχιακός Φοιτητής : Δημήτριος Αγγελής (ΑΜ: 7108Μ031)

Αθήνα, Οκτώβριος 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

1. Γενικά περί Αθηναϊκού Πολιτεύματος.....1
2. Αξιωματούχοι και Διαφθορά στα Όργανα της Πολιτείας.....8
3. Η Διαφθορά στην Αρχαία Αθήνα.....10

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

1. ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

- 1.1 Δράκων.....14
- 1.2 Σόλων.....17
- 1.3 Νομοθετικά Μέτρα του Κλεισθένη για τη Θεμελίωση της Δημ/τίας.....20
- 1.4 Οι μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη.....21
- 1.5 Κύρια χαρακτηριστικά του Αττικού Δικαίου.....23

2. ΟΡΓΑΝΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

- 2.1 Κατανομή Λειτουργιών.....26
- 2.2 Κύρια Πολιτειακά Όργανα.....28

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΔΟΣΙΑ ΑΡΧΩΝ-ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΣΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

1. ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ.....33
2. ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ
  - 2.1 Ο Θεσμός της Δοκιμασίας.....35
  - 2.2 Διαδικασία και συνέπειες της Δοκιμασίας.....37
3. ΤΑΚΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΑΠΟ ΤΑ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΑ ΟΡΓΑΝΑ
  - 3.1 Βουλή.....42
  - 3.2 Εκκλησία του Δήμου.....45
3. ΕΛΕΓΧΟΣ ΑΡΧΩΝ ΚΑΤΟΠΙΝ ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΑΣ ΠΟΛΙΤΩΝ
  - 3.1 Τακτική Διαδικασία.....49
  - 3.2 Ειδική Διαδικασία.....52
4. ΛΟΓΟΔΟΣΙΑ ΑΡΧΩΝ-ΕΥΘΥΝΕΣ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ
  - 4.1 Λογοδοσία.....60
  - 4.2 Αξιωματούχοι που Υπόκεινταν σε Λογοδοσία.....63
  - 4.3 Λογοδοσία Ενώπιον Δικαστηρίου.....65
  - 4.5 Λογοδοσία Βουλής.....67
  - 4.6 Αδικήματα και ποινές.....68

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΠΟΛΙΤΙΚΑ – ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΑΔΙΚΗΜΑΤΑ

1. ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

- 1.1 Τυραννία και ανατροπή της Δημοκρατίας.....72
- 1.2 Προδοσία.....74
- 1.3 Εξαπάτηση του Λαού.....77

2. ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

- 2.1 Ασέβεια.....79
- 2.2 Αθεΐα.....81
- 2.3 Καταστροφή Ιερής Ελιάς ή Περιφράγματος.....83

ΜΕΡΟΣ Δ΄

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΔΙΩΞΕΙΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

1. ΔΙΩΞΕΙΣ ΓΙΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

- 1.1 Η Δίκη των Στρατηγών των Αργινουσών.....85
- 1.2 Διώξεις Πολιτικών Προσώπων μέσω Πολιτικών Δικών.....88
- 1.3 Οστρακισμός.....91

2. ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΔΙΩΞΕΙΣ ΓΙΑ ΑΣΕΒΕΙΑ

- 2.1 Διώξεις για Ασέβεια.....93
- 2.2 Διώξεις για Ασέβεια κατά των Φιλοσόφων-Επιστημόνων.....95
- 2.3 Δίωξη για Ασέβεια κατά του Σωκράτη.....97
- 2.4 Αίτια Ουσίας για την υποβολή Γραφής Ασεβείας κατά του Σωκράτη101

3. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΔΙΩΞΗΣ ΓΙΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

- 3.1 Δικονομικά Μέσα.....104
- 3.2 Γραφή Ασεβείας.....106
- 3.3 Η Πολιτική Διάσταση Αξίωσης Πίστης στους Θεούς.....110

ΜΕΡΟΣ Ε΄

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

- 1. Παθογένεια των πολιτικών αγώνων κατάχρηση των πολιτικών δικών και του οστρακισμού.....112
- 2. Το κοινωνικό και Πολιτικό Κλίμα της Εποχής των Διώξεων Φιλοσόφων και Επιστημόνων ως Πεδίο Πολιτικού Αγώνα.....114
- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....116

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΠΕΡΙ ΑΡΧΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

1. Γενικά περί Αθηναϊκού Πολιτεύματος

Το πολίτευμα που αναδείχθηκε από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη και ανδρώθηκε μέσα από την πρακτική των διαδόχων του, χάρισε στην πόλη των Αθηνών μια μοναδική θέση στο οικοδόμημα των Ελληνικών πόλεων. Ενδεικτικά αναφέρουμε αυτό το οποίο λεγόταν κατά κόρον, ότι μόνο η Αθηναϊκή Πολιτεία κατάφερε να μεγαλουργήσει ανάμεσα στις υπόλοιπες πόλεις κράτη με δημοκρατική διακυβέρνηση¹.

Ο όρος «Δημοκρατία» δεν είχε επινοηθεί με την έναρξη του Κλεισθένειου Πολιτεύματος. Οι Αθηναίοι εκείνης της εποχής μεταχειρίζονταν άλλα πολιτικά ισοδύναμα και κατά κύριο λόγο την «Ισονομία»². Ο Ηρόδοτος πρώτος αποτύπωσε τη λέξη δημοκρατία (από το «δήμο και «κράτος»)³. Η έννοια του κράτους δεν παρουσίαζε πρόβλημα ερμηνείας. Όπως σήμερα σημαίνει την εξουσία, την κυριαρχία έτσι και τότε σήμαινε το ίδιο ακριβώς πράγμα. Η έννοια όμως του δήμου αρχικά δήλωνε μόνο τους πολλούς⁴, το πλήθος των άσημων ανθρώπων⁵, αργότερα όμως προσδιόριζε το σώμα των πολιτών, τη συνέλευση.

Οι Έλληνες μπορούσαν να αντιληφθούν τη δημοκρατία με δύο τρόπους, είτε ως πολίτευμα όπου η λαϊκή συνέλευση αποφάσιζε και καθοδηγούσε κάθε όργανο της πόλης είτε όπως την αντιλαμβάνονταν οι εχθροί της, ως καθεστώς όπου οι φτωχοί και ταπεινοί άνθρωποι επιβάλλονταν στους αρίστους.

Ορίζοντας λοιπόν την δημοκρατία ο Θουκυδίδης την αναφέρει ως «*το πολίτευμα που ενδιαφέρεται για τους πολλούς και όχι για τους λίγους*»⁶.

Ο Περικλής μετέτρεψε το επιχείρημα των αντιπάλων της από ποιοτικό σε ποσοτικό, ενώ ο Αριστοτέλης τοποθετώντας το στις σωστές διαστάσεις έλεγε «*Το ουσιώδες της διαφοράς της δημοκρατίας από την ολιγαρχία είναι η*

---

¹ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, 4.35.5, άλ. ΠΛΑΤΩΝ, *Πολιτεία*, 563 d

² ΗΡΟΔΟΤΟΣ, 3.80.

³ ΗΡΟΔΟΤΟΣ, 4.137, 6.43 και 6. 131.

⁴ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, 2.37. 1.

⁵ [ΞΕΝΟΦΩΝ], *Αθηναίων Πολιτεία*, 5.

⁶ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, 2.37. 1.

φτώχεια και ο πλούτος. Παντού όμως οι άποροι είναι πολλοί και οι εύποροι λίγοι»¹.

Ως οι κύριοι αρμοί του δημοκρατικού πολιτεύματος αναγνωρίζονταν η εξουσία της πλειοψηφίας και η ελευθερία του συνόλου των πολιτών². Ότι όμως θεωρούμε τη σημερινή εποχή αυτονόητο δεν εθεωρείτο και στην αρχαιότητα. Για το λόγο αυτό η δημοκρατία χρειάστηκε να δώσει πολλές μάχες για την επιβίωση και καθιέρωσή της. Η πλειοψηφία των ανθρώπων της διανοήσης την αντιμετώπιζαν αρνητικά προβάλλοντας τα μειονεκτήματα του πολιτεύματος και παραβλέποντας τα πλεονεκτήματα του. Κάποιοι από αυτούς αναγκάστηκαν να υπαναχωρήσουν³, ελάχιστοι όμως ήταν εκείνοι που πίστεψαν στην αξία της⁴.

Κατά την Κλεισθένια περίοδο εδραιώθηκε το δημοκρατικό πολίτευμα στην Αθήνα. Ο Κλεισθένης με την πλούσια εμπειρία που διέθετε (αριστοκράτης, γιος του Μεγακλή, του αρχηγού της παράταξης των «Παραλίων» κατά την περίοδο των ταραχών μετά τη Σολώνεια μεταρρύθμιση, εγγονός του τυράννου της Σικυώνας και δισέγγονος του άλλου Μεγακλή που για λογαριασμό της Πόλης είχε καταστείλει την απόπειρα εγκατάστασης της τυραννίδας του Κύλωνα, ο ίδιος είχε διατελέσει άρχοντας με τις ευλογίες του Πεισίστρατου το 525-524 π.Χ.) αντιλήφθηκε ότι προκειμένου να διασφαλίσει την εξουσία του όφειλε να εγκαταλείψει κάθε σκέψη για αριστοκρατική παλινόρθωση και να προβεί στην δημιουργία ενός πολιτεύματος που θα βασιζόταν στην ευρύτερη δυνατή συμμετοχή και θα λειτουργούσε χωρίς αποκλεισμούς. Εφόσον όμως δεν υπήρχε τέτοιο πολίτευμα που να στηρίζεται σε όλους τους πολίτες, ακόμα και σε αυτούς που είχαν γραφτεί στα μητρώα χωρίς να το δικαιούνται⁵ όφειλε να το εφεύρει⁶. Το 507-506 π.Χ. ο Κλεισθένης φρόντισε να εκλεγεί επώνυμος άρχων ο συγγενής του Αλκμαίων, ο οποίος ανέλαβε την ηγεμονία και την προστασία του δήμου⁷ εισφέροντας μια ακόμη απόδειξη ότι ο ρους της ιστορικής εξέλιξης θα ήταν πολύ δύσκολο να επιστρέψει εφόσον δεν υπήρχαν

---

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, 1279 b 37-1280 a 4.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, 1310 a 32- 34.

3. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, *Αρεοπαγитικός*, 20-22 και 60-61, *Νικοκλής*, 14-15.

4. ΗΡΟΔΟΤΟΣ, 3.80, 3.82 και 6.43.

5. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 20.4.

6. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, *Αρεοπαγитικός*, 16.

7. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 20.4.

οι ταξικοί αποστάτες. Όσο όμως η κοινότητα θα βασιζόταν στις συγγενικές σχέσεις (σχέσεις αίματος) που είχαν την έδρα τους στο ιερό και αδιαφορούσαν για το πολιτικό θα υπήρχαν κίνδυνοι για τις ελευθερίες των πολιτών. Ταυτόχρονα εφόσον δεν μεταρρυθμίζονταν ριζικά οι κοινωνικές δομές η δυνατότητα διολίσθησης σε αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης θα αποτελούσε μόνιμη απειλή. Έχοντας εξασφαλίσει ο Κλεισθένης την υποστήριξη των δημοκρατικών Αθηναίων, αποφάσισε να προχωρήσει σε αλλαγές που θα αχρήστευαν την παραδοσιακή πρωτοκαθεδρία της αριστοκρατίας, θα εξασφάλιζαν την ισονομία και μέσα από αυτή θα ανέτειλε το νέο πολίτευμα που θα ονομαζόταν Δημοκρατία¹.

Μόνο η απόλυτη αποσυγκέντρωση θα μπορούσε να διαφυλάξει τις συμμετοχικές δομές του νέου πολιτεύματος. Για το λόγο αυτό απέγραψε τους Αθηναίους σε μικρότερες αυτοδιοικούμενες πληθυσμιακές ενότητες, τους δήμους. Έκτοτε η δημοτική προέλευση αποτέλεσε στοιχείο της ταυτότητας του πολίτη που προσδιοριζόταν με το όνομα το πατρώνυμο και το όνομα του δήμου του². Οι δήμοι αυτοδιοικούνταν από το δήμαρχο και μια δημοτική συνέλευση που αποφάσιζε κυριαρχικά για τις τοπικές υποθέσεις. Οι αποφάσεις τους περιβάλλονταν τον τύπο των ψηφισμάτων³. Από το 487-486 π.Χ. και μετέπειτα οι συνελεύσεις των δημοτών έπαιζαν κάποιο άγνωστο σε εμάς ρόλο στην πρόκριση των υποψηφίων αρχόντων και των υποψηφίων βουλευτών⁴. Οι Κλεισθένειοι δήμοι ήταν αρχικά εκατό, μετέπειτα όμως αυξήθηκαν με τη μέθοδο της διχοτόμησης και τον 4^ο π.Χ. αι. η Αθήνα αριθμούσε εκατόν εξήντα τέσσερις, ίσως και περισσότερους δήμους⁵.

Ο Κλεισθένης θέλοντας να καταλύσει τις δομές των προηγούμενων καθεστώτων και να ενώσει μια χωροταξικά και κοινωνικά διαιρεμένη πόλη εγκατέστησε στις θέσεις των τεσσάρων Ιωνικών Φυλών δέκα νέες την Ερεχθίδα, την Αιγηίδα, την Πανδιονίδα, τη Λεοντίδα, την Ακαμαντίδα, την

---

¹. ΗΡΟΔΟΤΟΣ, 6. 131, Ισοκράτης, *περί του ζεύγους*, 26-27, *περί αντιδόσεως*, 232, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ *Αθηναίων Πολιτεία*, 29.3.

². ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 21.4.

³. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *προς Ευβουλίδην*, 9.

⁴. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 22.5 και 62.1.

⁵. ΔΙΟΔΩΡΟΣ ο ΠΕΡΙΗΓΗΤΗΣ, *περί των δήμων*, απ. 6-15.

Οινηΐδα, την Κεκροπίδα, την Ιπποθωντίδα, την Αιαντίδα και την Αντιοχίδα¹. Κατένειμε τους Αθηναίους στις παραπάνω φυλές με αποκλειστικό κριτήριο την εντοπιότητα. Προκειμένου όμως να αποφύγει την αντίδραση των Αριστοκρατικών συνέδεσε το φυλετικό σύστημα με το μαντείο των Δελφών. Η Πυθία επέλεξε τους αρχαγέτες², τους επώνυμους δηλαδή ήρωες των κλεισθένειων φυλών³, από ένα κατάλογο εκατό ονομάτων των οποίων οι ανδριάντες τοποθετήθηκαν στην αγορά κοντά στο πρυτανείο⁴.

Οι δήμοι εντάχθηκαν στις κλεισθένειες φυλές, δέκα από αυτές αποτελούνταν από αστικούς και περιαστικούς δήμους, άλλες δέκα περιλάμβαναν δήμους παράλιους και οι υπόλοιπες δήμους της ενδοχώρας.

Οργανωμένη με διοικητικό μηχανισμό που προέβαλε την αυτοτελή πολιτική της ύπαρξη η κλεισθένεια φυλή με τα διοικητικά της όργανα το φύλαρχο⁵, τη συνέλευση⁶, έπρεπε να καθυποτάξει τον τοπικισμό, τα συμφέροντα και τις πελατειακές σχέσεις. Η βαθιά όμως παράδοση ανπιστεκόταν στη νεωτεριστική προσπάθεια, οι πολίτες δυσκολεύονταν να συμβιβαστούν στο γεγονός ότι έπρεπε να ξεχάσουν τις παλαιές τους συνήθειες και εξακολουθούσαν να συμμετέχουν στα Απατούρια, γιορτή αιματοσυγγενικών σχέσεων προσφέροντας θυσίες στο Φάτριο Δία, τη Φάτρια Αθηνά και τον Πατρώο Απόλλωνα⁷.

Η εμμονή των αριστοκρατών αλλά και των άλλων Αθηναίων στο γεννητικό σύστημα δεν επέτρεψε στο νομοθέτη να μπορέσει να καταργήσει πλήρως τις τέσσερις παλαιές Ιωνικές Φυλές.

Υπάρχει βέβαια και η άποψη ότι ο Κλεισθένης δεν ξεκίνησε να δημιουργήσει τη δημοκρατική πόλη του μέλλοντος διαγράφοντας το παρελθόν. Ο νομοθέτης γνώριζε τη φράση «ακίνητα μη κινεί» όπως και ο σύνδεσμος της γης και οι άλλες οικογενειακές παραδόσεις ήταν πράγματα που δημιουργούνταν με το χρόνο και σε περίπτωση καταστροφής τους θα ήταν

---

1. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ελλήνων Θέσμια*, εκδ. Λιβάνη 2004, σελ.440.

2. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Γήρας*, απ.125 *FrAC* και *.AG-LS αλ*, λ. «αρχηγέται», Ησύχιος, Α 7586, λ. «αρχηγέται».

3. [ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ], *Επιτάφιος*, 27-31, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 21.6.

4. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Ειρήνη*, 1183 a,b,c.

5. ΗΡΟΔΟΤΟΣ, 5. 69.

6. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *κατά Θεοκρίνου*, 17.

7. ΠΛΑΤΩΝ, *Ευθύδημος*, 302 b-c, [ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ], *προς Μακάρτατον*, 14.

πολύ δύσκολο να ξαναφτιαχτούν. Για το λόγο αυτό, ενώ μπορούσε να σβήσει από το χάρτη την Αθηναϊκή αριστοκρατία, προτίμησε να την διευρύνει μετατρέποντας κάθε Αθηναίο πολίτη σε αριστοκράτη, εφόσον η ένταξή του σε μια από τις νέες φυλές νομιμοποιούσε τη συμμετοχή στη λατρεία της πόλης και η εγγραφή σε έναν από τους εκατό δήμους συντηρούσε το σύνδεσμο με τη γη.

Στις νέες φυλές μεταβίβασε το σύνολο των πολιτικών αρμοδιοτήτων των παλαιών, σηματοδοτώντας μια γενική ανατροπή των πολιτικοκοινωνικών δεδομένων αλλάζοντας τη δομή της πόλης. Δημιούργησε νέα όργανα και αξιώματα, μετέβαλε τη λαϊκή συνέλευση σε πραγματική εκκλησία του δήμου. Το 507-506 π.Χ. έμεινε στην ιστορία ως το έτος των δέκα φυλών. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι ο όρος φυλή χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να προσδιορίσει τα νέα πληθυσμιακά σύνολα και όχι να τονίσει συγγένειες αίματος όπως συνέβαινε με τις παλαιές Ιωνικές φυλές¹.

Ο κύκλος που εγκαινίασε ο Κλεισθένης έκλεισε το 462-461 π.Χ. όταν ξεκίνησε μια νέα εποχή δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων. Ο χρυσός αιώνας του Περικλή ξεκίνησε με την άνοδο του Εφιάλτη², ενός προοδευτικού πολιτικού, ο οποίος (κατά τη διάρκεια μια απουσίας του Κίμωνα) τόλμησε ότι δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει ο Κλεισθένης. Αποψίλωσε τον Άρειο Πάγο από κάθε πολιτική εξουσία και παράλληλα του στέρησε μέρος από τις δικαιοδοτικές του αρμοδιότητες³. Οι ενέργειές του αυτές είχαν ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των εξουσιών της βουλής των πεντακοσίων, της εκκλησίας του δήμου και του δικαστηρίου της Ηλιαίας⁴. Το ίδιο όμως έτος των μεταρρυθμίσεων του ο Εφιάλτης δολοφονήθηκε από τους πολιτικούς του αντιπάλους. Λόγω όμως της διαδοχής του στην εξουσία από τον Περικλή ο οποίος ήταν άμεσος συνεργάτης του, κάποιοι προσπάθησαν να αποδώσουν την δολοφονία του στον τελευταίο⁵.

Ο Περικλής γιος του Ξανθίππου, πεζοναυμάχου της Μυκάλης και πορθητού της Συστού⁶, ανηψιός του Κλεισθένη από την πλευρά της μητέρας του,

---

¹. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ελλήνων Θέσμις*, εκδ. Λιβάνη 2004, σελ.443.

². ΚΡΙΤΙΑΣ, απ. 52 VS.

³. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, 1. 29. 15, ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Κίμων*, 15. 2, *Περικλής*, 7. 8.

⁴. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 25. 1-2.

⁵. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περικλής*, 10. 7.

⁶. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, 2.37. 1.

μετά από μακροχρόνια αντιπαράθεση με τον Κίμωνα κατόρθωσε να αναδειχθεί τελικά σε αναμφισβήτητο ηγέτη και ηγεμόνα του δήμου¹. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο καθηγητής Στέφανος Στεφανόπουλος «*Κυβέρνησε με τη σιβαρότητα του αριστοκράτη, δεν ξεχνούσε όμως να κολακεύει το λαό που αποτελούσε αστείρευτη πηγή δύναμης για τον ίδιο και την πολιτική του*»².

Ο μεγάλος Αθηναίος πολιτικός προσδιόριζε το πολίτευμα της εποχής του με κριτήριο το συμφέρον της πόλης για τους πολλούς και όχι για τους λίγους. Ο Θουκυδίδης όμως προσεγγίζοντας το διαφορετικά αναφέρει «*λόγω μεν δημοκρατία, έργω δε υπό του πρώτου ανδρός αρχή*»³. Αντίθετα όμως ο συγγραφέας της «Αθηναίων Πολιτείας» μας βεβαιώνει ότι, τα χρόνια της αρχής του Περικλή, το πολίτευμα έγινε «δημοκρατικότερο»⁴, ενώ ο Πλούταρχος προχωρώντας ακόμα περισσότερο το θεωρεί «άκρατη δημοκρατία»⁵. Καθιέρωσε ημερήσια αποζημίωση για τους αξιωματούχους, τους βουλευτές και τους δικαστές.

Μετά το θάνατο του Περικλή στην ηγεσία της Αθηναϊκής πολιτείας κυριάρχησαν άνδρες με τη σύνεση, αλλά και ταυτόχρονα την ατολμία ενός Νικία⁶, ή με τις ικανότητες και τον τυχοδιωκτισμό ενός Αλκιβιάδη. Η Αθηναϊκή δημοκρατία και ιδίως οι επίγονοι του Περικλή στην ηγεσία της πόλης συγκέντρωσαν τα πυρά της Αθηναϊκής διάνοησης με εξαίρεση τον Δημοσθένη ο οποίος κρίνει θετικά την πολιτεία του Κλέωνα, διαδόχου του Περικλή⁷. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι όλοι όσοι διαδέχθηκαν τον Περικλή όντας κατ' αξία ίσοι μεταξύ τους, προσπαθούσαν να κολακεύουν το πλήθος προσφέροντας του την εξουσία με αντάλλαγμα την εύνοια και την ηγεσία του⁸. Πλην του Θουκυδίδα και ο Πλάτωνας ασκεί δριμεία κριτική υποστηρίζοντας ότι καλοπιάνοντας το λαό, πολιτικοί σαν τον Κλέωνα και τους όμοιούς του δημιουργούν «*σμήνη κεντροφόρων κηφήνων*»⁹. Η νομοθεσία όμως της πόλης ήθελε πολιτικούς ηγέτες πρότυπα, αλλά η λαϊκή εντολή έχει την ικανότητα να

1. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περικλής*, 7. 3 και 9. 5.

2. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ελλήνων Θέσμις*, εκδ. Λιβάνη 2004, σελ.451.

3. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, 2. 65. 9.10.

4. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 27. 1.

5. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Κίμων*, 15. 2.

6. ΑΝΔΟΚΙΔΗΣ, *περί ειρήνης*, 8.

7. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *προς Βοιωτών Β*, 25.

8. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, 2. 65. 6, ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περικλής*, 39. 4-5.

9. ΠΛΑΤΩΝ, *Πολιτεία*, 552 c-e και στον ΠΛΟΥΤΑΡΧΟ, *Πολιτικά παραγγέλματα*, 818 c.

να παρακάμπτει τέτοια εμπόδια¹. Την παραπάνω κριτική συμπληρώνει ο συγγραφέας της «Αθηναίων Πολιτείας» σημειώνοντας ότι με τις ρητορικές του παραφορές, ο Κλέων περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον, παρέσυρε το λαό στη διαφθορά².

---

¹. ΔΕΙΝΑΡΧΟΣ, *κατά Δημοσθένους*, 71.

². ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 28. 3.

2. Περί των Αρχών και Αξιωμάτων της Αθηναϊκής Πολιτείας

Η Πόλη των Αθηνών για περισσότερα από εκατόν οδόντα χρόνια διοικήθηκε από τους ηγέτες της, τους «προστάτες του Δήμου», ή δημαγωγούς με την πειθώ που οι Αθηναίοι είχαν θεοποιήσει¹. Κάποιοι από αυτούς διέθεταν δημόσιο αξίωμα και κάποιοι όχι. Στην τελευταία δε περίπτωση η ιδιότητα του προστάτη του δήμου δεν περιοριζόταν σε μια απλή τιμητική προσφώνηση, αλλά αντιθέτως κάλυπτε ένα ιδιότυπο αξίωμα το οποίο όσο δεν συνοδευόταν από λειτούργημα αναγνωρισμένο από την έννομη τάξη, απάλλασε τους φορείς του από ενοχλητικές διαδικασίες όπως η δοκιμασία, η επανεκλογή και η απόδοση ευθυνών². Ήταν οι ηγέτες που κυριαρχούσαν στις συνελεύσεις πολλές δε φορές καθοδηγώντας τες, κρατώντας για τον εαυτό τους το ρόλο του πρωταγωνιστή στις λαϊκές αποφάσεις, προτιμώντας όμως κάποιες φορές το ρόλο του υποβολέα³, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι τους έλειπε το θάρρος της γνώμης, απεναντίας διακρίνονταν για την παρρησία τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Δημάδη, οποίος δεν δίστασε να απευθυνθεί στο νικητή Φίλιππο που χλεύαζε τη δυστυχία των αιχμαλώτων λέγοντάς του «*Η τύχη σε θέλησε Αγαμέμνονα κι εσύ, βασιλιά, συμπεριφέρεσαι σαν Θερσίτης. Ντροπή σου!*»⁴.

Η ιδιότυπη ασυλία των δημαγωγών στην μη υποχρέωση απόδοσης ευθυνών ήταν η μία όψη του νομίσματος η άλλη ήταν η επιδίωξή τους να παραμένουν δημοφιλείς. Λόγω όμως της επιρρέπειας του δήμου στην αλλαγή των εκλεκτών του, θα έπρεπε να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί στις προτάσεις τους. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης συνελεύσεως η οποία συγκλήθηκε για να κρίνει οριστικά την τύχη των Μυτιληναίων, όπως αναφέρει ο καθηγητής Στέφανος Στεφανόπουλος, «ο Διόδωτος θύμισε στους ρήτορες ότι ήταν υπεύθυνοι για τις συμβουλές τους ενώ οι εκκλησιαστές ήταν ανεύθυνοι για την ψήφο τους. Αν ο δήμος, τους είπε, παρασυρμένος από κάποια τυχαία ορμή, δεν πάρει τη σωστή απόφαση, θα τιμωρήσει τον ένα που τον συμβούλευσε και όχι τους πολλούς που έφταιξαν το ίδιο»⁵. Επιπλέον η συμπεριφορά τους θα έπρεπε να είναι προσεκτική επειδή αποτελούσε προσφιλέθιμο θέμα των ποιητών

¹. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, *περί αντιδόσεως*, 249.

². ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ελλήνων Θέσμια*, εκδ. Λιβάνη 2004, σελ.478.

³. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Δημοσθένης*, 21.3.

⁴. ΔΙΟΔΩΡΟΣ, 16.87. 1-2.

⁵. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ελλήνων Θέσμια*, εκδ. Λιβάνη 2004, σελ.479.

της αρχαίας τραγωδίας. Το ψήφισμα 440-439 π.Χ περί του «μη ονομαστί κωμωδεῖν» άντεξαν μόνο τρία χρόνια και κατά πάσα πιθανότητα έπεσαν σε αχρησία ή καταργήθηκαν⁷.

Το 426 π.Χ. με τις γενικές διατάξεις του παραπάνω ψηφίσματος, ο Κλέων ενώ ήταν ο ίδιος βουλευτής, ζήτησε από τη βουλή να παραπέμψει τον Αριστοφάνη επειδή με τη διδασκαλία των Βαβυλωνίων στα «εν άστει» Διονύσια, αδικούσε τους πολίτες αφού εξεφτέλιζε τους άρχοντες και μάλιστα μπροστά στους αντιπροσώπους των συμμάχων, που βρίσκονταν στην Αθήνα για να καταβάλουν τις εισφορές τους και παρακολουθούσαν τις θεατρικές παραστάσεις. Η βουλή δεν συμφώνησε με την άποψη του Κλέωνα με αποτέλεσμα ο Αριστοφάνης να επαναλάβει την διακωμώδηση στους «Αχαρνής»⁸.

---

¹. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, οπ. παρ., σελ.479. ¹ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, *περί αντιδόσεως*, 249.

². ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Αχαρνής*, 377-382.

Η διαφθορά στον δημόσιο βίο είναι ένα φαινόμενο που δεν εμφανίστηκε για πρώτη φορά στις σύγχρονες κοινωνίες. Είναι τόσο παλιό όσο και η έννοια της εξουσίας με την οποία ήταν άλλωστε πάντα συνυφασμένο.

Από το φαινόμενο αυτό δεν ήταν δυνατόν να ξεφύγει ούτε η πόλη που υπήρξε κοιτίδα του πολιτισμού και της δημοκρατίας η αρχαία Αθήνα. Ανατρέχοντας στον 5^ο και 4^ο π.Χ. αι. θα διαπιστώσουμε πολλές διώξεις με κατηγορίες σχετικές με διαφθορά, γνωστές από τους δικανικούς λόγους των αττικών ρητόρων. Άλλο ένα στοιχείο που ισχυροποιεί την άποψη αυτή είναι τα νομοθετικά μέτρα που θέσπισαν οι Αθηναίοι για την αποτροπή της. Η ύπαρξη τέτοιων φαινομένων δεν σήμαινε απαραίτητα και την αποδοχή τους από την αθηναϊκή κοινωνία. Καθίσταται σαφές από τη νομοθεσία και τις διώξεις που ασκήθηκαν για πράξεις διαφθοράς ότι υπήρχε προσπάθεια εξάλειψης και περιορισμού της.

Τα νομοθετικά μέτρα που θεσπίστηκαν από την Αθηναϊκή Πολιτεία για τη διαφθορά είχαν διπλό σκοπό, τόσο πρόληψης όσο και καταστολής. Τα μέτρα καταστολής ήταν ιδιαίτερα αυστηρά και περιελάμβαναν τόσο την επιβολή υψηλών χρηματικών προστίμων, όσο και θανατικής καταδίκης. Κάθε Αθηναίος πολίτης που κρινόταν ένοχος διαφθοράς είτε είχε την ιδιότητα του αξιωματούχου, ή του ρήτορα, ή του δικαστή, ή του πρέσβη τιμωρείτο παραδειγματικά. Ο νόμος εφαρμοζόταν χωρίς εξαιρέσεις, χαρακτηριστικές είναι οι διώξεις που ασκήθηκαν εναντίον ακόμα και του Περικλή.

Κυρίως φαινόμενα διαφθοράς παρατηρούνταν μεταξύ των υψηλά ιστάμενων αξιωματούχων, των ρητόρων, οι οποίοι με τις προτάσεις τους στην εκκλησία του δήμου μπορούσαν να επηρεάσουν την εν γένει πολιτική της Αθήνας, αλλά και των πρέσβων καθώς και των δικαστών.

Σύμφωνα με την Αθηναίων Πολιτεία στην Αθήνα υπήρχαν χίλιοι διακόσιοι αξιωματούχοι, συμπεριλαμβανομένων των πεντακοσίων βουλευτών και στην εκτός Αττικής επικράτεια (υπερορία) υπήρχαν ακόμα επτακόσιοι περίπου¹.

Οι Αξιωματούχοι ήταν το όργανο που υλοποιούσε κατ' αρχήν τις αποφάσεις της εκκλησίας του δήμου. Προκειμένου να επιτευχθεί η εύρυθμη λειτουργία της δημοκρατίας και σε περιορισμό της διαφθοράς στο δημόσιο βίο η αθηναϊκή δημοκρατία πήρε μέτρα τα οποία θα μπορούσαμε να τα χαρακτη-

---

¹. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 43, 1.

ρίσουμε ως μέτρα πρόληψης. Τέτοια ήταν η επιλογή των αρχόντων με κλήρωση, η μικρή διάρκεια της θητείας των αξιωματούχων, κατά κανόνα ένα έτος, η μη ανάληψη του ιδίου αξιώματος για δεύτερη φορά (εκτός ορισμένων περιπτώσεων), η συλλογική άσκηση των περισσότερων αξιωμάτων σε ομάδες (δέκα ατόμων), η ρητή αναφορά στην απαγόρευση του χρηματισμού στον όρκο των αρχόντων¹. Εκτός των γενικών αυτών αρχών πρόληψης για τους αξιωματούχους της πόλεως των Αθηνών υπήρχε και ένα ειδικότερο σύστημα πολλαπλών ελέγχων τόσο κατά τη διάρκεια της θητείας τους όσο και στο τέλος της.

Κατά τη διάρκεια της θητείας των αξιωματούχων μπορούσε να ασκηθεί μια δίωξη τόσο από ιδιωτική πρωτοβουλία όσο και αυτεπάγγελτα από τη βουλή ή την εκκλησία του δήμου.

Ο συνεχής έλεγχος των αξιωματούχων στην διάρκεια της θητείας τους από τη βουλή συνίσταται στο διαχειριστικό έλεγχο που ασκούσαν οι λογιστές(μια δεκαμελής επιτροπή) στο τέλος κάθε πρυτανείας. Αντικείμενο ελέγχου των λογιστών ήταν ο έλεγχος όσων διαχειρίζονταν δημόσια χρήματα προκειμένου να εξακριβώσουν τη νομιμότητα των πραγματοποιηθέντων εξόδων και ακόμα αν το υπόλοιπο του ποσού που η πολιτεία είχε εμπιστευθεί στα χέρια ορισμένων αξιωματούχων βρισκόταν ανέπαφο.

Η εκκλησία του δήμου έλεγχε τους αξιωματούχους στη διαδικασία της επιχειροτονίας, την ανά πρυτανεία επιβεβαίωση δια ψηφοφορίας της σωστής άσκησης των καθηκόντων τους².

Οι τρόποι δίωξης της διαφθοράς στον δημόσιο βίο είτε αυτή εμφανιζόταν με τη μορφή του χρηματισμού είτε της καταχρήσεως, είτε της προδοσίας είτε ακόμα και της συκοφαντίας ήταν η άσκηση γραφής, ή εισαγγελίας³, η απογραφής⁴, ή προβολής.

Ο τρόπος και η διαδικασία λογοδοσίας όλων των αναλαμβανόντων δημόσια αξιώματα αποτελούσε ένα σημαντικά ενδιαφέρον κεφάλαιο του αττικού δικαίου και μια πρωτοποριακή πτυχή της αθηναϊκής δημοκρατίας. Κατά τη διάρκεια του 4^{ου} π.Χ. αι. η διαδικασία των ευθυνών είχε δύο στάδια,

---

¹. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 55, 5.

². ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 43, 4 και 61, 2.

³. M. H. Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, Oxford 1991, σελ.193.

⁴. A.R, Harrison, *The Law of Athens*, Clarendon Press, Oxford 1971, σελ.211-217.

ένα ενώπιον των Λογιστών και ένα ενώπιον των Ευθύνων. Ποινές που επιβάλλονταν για αδικήματα διαφθοράς στο δημόσιο βίο ήταν η επιβολή χρηματικού προστίμου όσο και η ποινή του θανάτου.

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

1. ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

1.1 Δράκων

Κατά τους αρχαϊκούς χρόνους στην Αθήνα, πριν την εμφάνιση του Δράκοντα, το έργο της διαφύλαξης της κείμενης νομοθεσίας είχε ανατεθεί στη βουλή του Αρείου Πάγου¹, «*η δε των Αρεοπαγιτών βουλή την μεν τάξιν είχε του διατηρείν τούς νόμους*». Ήταν σώμα αριστοκρατικής προέλευσης και σύνθεσης, που διαδραμάτιζε σπουδαίο ρόλο στη διακυβέρνηση της πόλεως. Σημειωτέον ότι τα μέλη της βουλής του Αρείου Πάγου πιθανόν να προέρχονταν από τους συμβούλους των αρχαϊκών βασιλιάδων². Είχε ιδιαίτερα αυξημένες δικαστικές αρμοδιότητες, εκδικάζοντας τις σοβαρότερες υποθέσεις της πόλεως, όπως ήταν η εσχάτη προδοσία, ο εμπρησμός και η ανθρωποκτονία εκ προθέσεως³, ενώ επέβαλε ανεξέλεγκτα σωματικές, όσο και χρηματικές ποινές στους ενόχους.

Εν συνεχεία, το έτος 621 π.Χ, όταν ήταν άρχοντας ο Αρίσταιχος, θεσπίστηκε η νομοθεσία του Δράκοντα, οποίος αναγνώρισε τη βουλή του Αρείου Πάγου ως φύλακα των νόμων και ως όργανο ελέγχου των αρχόντων κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Επιπλέον, δόθηκε το δικαίωμα σε κάθε πολίτη να υποβάλλει καταγγελία ενώπιον του Αρείου Πάγου, υποδεικνύοντας το νόμο που έθιγε τα δικαιώματά του. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη⁴ : «*Η δε βουλή η εξ Αρείου Πάγου φύλαξ ην των νόμων, και διετήρει τας αρχάς όπως κατά τούς νόμους άρχωσιν. Εξήν δε τω αδικουμένω προς την των Αρεοπαγιτών βουλήν εισαγγέλλειν αποφαίνοντι παρ' ον αδικείται νόμον*».

---

¹. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 3. 6 : «*Η δε των Αρεοπαγιτών βουλή την μεν τάξιν είχε του διατηρείν τούς νόμους, διώκει δε τα πλείστα και τα μέγιστα των εν τη πόλει, και καλάζουσα και ζημιούσα πάντας τούς ακοσμούντας κυρίως*» (Η βουλή των Αρεοπαγιτών είχε ως έργο της τη διαφύλαξη των νόμων, έπαιζε, όμως το σπουδαιότερο ρόλο στη διακυβέρνηση της πόλεως, επιβάλλουσα ανεξέλεγκτως σωματικές, όσο και χρηματικές τιμωρίες σε όλους τους ενόχους). Σχετικά με την ετυμολογία του όρου Άρειος Πάγος, τις αρμοδιότητές του, καθώς και τη διαδικασία ενώπιον του, βλ. Δ. Σκουμπή, *Η πορεία του δικαστικού λειτουργού: από τη Νομική Σχολήν εις τον Άρειον Πάγο - κατάθεσις προσωπικής μαρτυρίας*, 1993, 1161-1165.

². ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ - Ι. ΒΕΛΙΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ, *Ιστορία Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή 2002 (γ' έκδοση), 52.

³. D.M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα Αθήνα 1988, σελ. 44.

⁴. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 4. 4 : (Η βουλή των Αρεοπαγιτών ήταν ο φύλαξ των νόμων και επέβλεπε να κυβερνούν οι άρχοντες σύμφωνα με τους νόμους. Κάθε πολίτης ο οποίος πίστευε ότι αδικείται είχε το δικαίωμα να προβαίνει σε καταγγελία ενώπιον του Αρείου Πάγου υποδεικνύοντας τον παραβιαζόμενο νόμο).

Ο βασικός ρόλος που διαδραμάτιζε ο Άρειος Πάγος ήταν αυτός της νομοφυλακίας φρόντιζε για την προστασία της κείμενης νομοθεσίας, ενώ παράλληλα στα καθήκοντά του ενέπιπτε και ο έλεγχος των αρχόντων¹.

Όπως παρατηρεί ο Lipsius², ο Αριστοτέλης δεν αναφέρει τίποτα για τη θέσπιση κατά την κλασική εποχή μιας νέας αρχής, αυτής των νομοφυλάκων, οι οποίοι, όπως φανερώνει και η ονομασία τους, είχαν αναλάβει την εποπτεία επί των νόμων, που προηγουμένως ανήκε στον Άρειο Πάγο. Ο Lipsius³ υποστηρίζει ότι πληροφορίες για τη θέσπιση της εν λόγω αρχής αντλούμε από το Φιλόχορο και ότι υπάρχει μια ακόμα μαρτυρία, σχετικά με την κατάργησή της στα τέλη του 5ου αι. π.Χ.. Επίσης, αναφέρεται⁴ και μια νεώτερη, ομώνυμη αρχή που αποτελεί δημιούργημα του Δημητρίου του Φαληρέα, η οποία είχε και αυτή ως αποστολή να αποτρέπει παράνομες αποφάσεις της εκκλησίας του δήμου, ενώ ακόμα μπορούσε να εμποδίσει τους προεδρεύοντες στη λαϊκή συνέλευση να θέσουν σε ψηφοφορία τέτοιου είδους ζητήματα. Περαιτέρω, σ' ένα σημείο του φονικού νόμου αναφέρεται ότι: «*Ὅς αν ἀρχων ἢ ιδιώτης αἴτιος ἢ τον θεσμόν συγχυθῆναι τόνδε, ἢ μεταποιήση, αὐτόν ἀτιμον εἶναι καί παῖδας [ατίμους] και τα εκείνου*»⁵. Η εν λόγω διάταξη τελολογικά ερμηνευόμενη, οδηγεί στην εξής σκέψη: η προστασία των νόμων, εντός ενός δημοκρατικού πλαισίου ανάγεται σε ύψιστο καθήκον μιας οργανωμένης κοινωνίας. Κάθε πολίτης οφείλει να υπακούει στα κελεύσματα των κανόνων, προκειμένου να

---

¹ Ο P.VINOGRADOFF, *Outlines of Historical Jurisprudence, II: The Jurisprudence of the Greece City*, Oxford 1922, 136-137, υποστηρίζει ότι ο θεσμός της νομοφυλακίας διήλθε μέσα από τρία στάδια : αρχικά, η εξουσία φύλαξης και προστασίας της υφιστάμενης νομοθεσίας ανήκε στη βουλή του Αρείου Πάγου (αρχαϊκοί χρόνοι). Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, την εποχή των μεταρρυθμίσεων του Εφιάλτη στα μέσα του 5ου αι. π.Χ., εισήχθη ο θεσμός των νομοφυλάκων, οι οποίοι, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Φιλόχορου στα FHG 141 b (Muller), Paris 1841, τ.1, 407, υποχρέωναν τη βουλή και την εκκλησία του δήμου να τηρούν τους νόμους (Βλ. στον κατάλογο πηγών-επιγραφές, αρ. 1). Σημειωτέον δε ότι προς τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. θεσπίστηκε και η γραφή παρανόμων, που απέβλεπε στην καταγγελία προτάσεων που ήταν αντίθετες προς την ισχύουσα νομοθεσία. Τέλος, στο τρίτο στάδιο της ιστορικής πορείας του θεσμού, ο έλεγχος των νόμων ανατέθηκε στο εκλεγμένο σώμα των νομοφυλάκων, δημιούργημα του Δημητρίου του Φαληρέα, στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. (317 π.Χ).

² J.H.LIPSIUS, *Das Attische Recht und Rechtsverfahren* I, Leipzig 1908, 35.

³ J.H.LIPSIUS, όπ.π., I, 35.

⁴ J.H.LIPSIUS, όπ.π., I, 36.

⁵ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ 23, *Κατ' Αριστοκράτους*, 62: (όποιος άρχοντας ή ιδιώτης συντελέσει στην κατάργηση του νόμου αυτού ή τον μεταβάλλει, θα τιμωρηθεί με στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων, όπως και τα παιδιά του).

μην τίθεται σε κίνδυνο το δημοκρατικό πολίτευμα και να μη διαταράσσεται η ευρυθμία του κοινωνικού σχηματισμού. Για το λόγο αυτό, ο νομοθέτης προβλέπει ιδιαίτερα αυστηρές ποινές για την περίπτωση που κάποιος επιχειρήσει την ανατροπή των υφιστάμενων κανόνων. Εξάλλου, η αθηναϊκή δημοκρατία στήριζε την ύπαρξή της στη διαρκή ισχύ των υφιστάμενων νόμων¹.

---

¹. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ 20, *Προς Λεπτίνην* 107 : «παρά δ' ἡμῖν ταύτης μὲν ὁ δῆμος κύριος, καὶ αραὶ καὶ νόμοι καὶ φυλακαὶ ὅπως μηδεὶς ἄλλος κύριος γενήσεται» (σ'εμάς όμως η εξουσία βρίσκεται στα χέρια του λαού και υπάρχουν κατάρες, νόμοι και προφυλάξεις, για να μην περάσει στα χέρια κάποιου άλλου) · ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 7. 2: « (εν. ο Σόλων) κατέκλεισεν δέ τοὺς νόμους εἰς εκατὸν ἔτη» (Ο Σόλων ὅρισε για τους νόμους διάρκεια ενός αιώνας) · ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Σόλων*, 25 : «Ἰσχύον δε τοῖς νόμοις πάσιν εἰς εκατὸν ενιαυτοὺς ἔδωκε (εν. ο Σόλων)» (Και ὅρισε ὅλοι οἱ νόμοι του να ἰσχύουν για εκατό χρόνια) · Δίων Χρυσόστομος 80, 6.

1.2 Σόλων

Ο Σόλων είναι ο γνωστότερος από όλους τους Αθηναίους νομοθέτες και αυτό οφείλεται στον Πλούταρχο που έγραψε το «Βίο» του, αλλά και στον Αριστοτέλη που με ιδιαίτερη μνεία αναφέρθηκε στην «Αθηναίων Πολιτεία» (κεφάλαιο V και επόμενα) για το νομοθετικό του έργο. Ο Σόλων εκλέχθηκε άρχοντας με αυξημένη νομοθετική εξουσία το 594 π.Χ. Όταν εξελέγη άρχοντας ο Σόλων¹ υποχρέωσε τους Αρεοπαγίτες να φροντίζουν για την προστασία των νόμων, παραμένοντας φύλακες του πολιτεύματος. Ο Άρειος Πάγος ήλεγχε τους άρχοντες, τιμωρούσε όσους παραβίαζαν τους νόμους και, εκτός των άλλων, δίκασε όσους συνωμοτούσαν για την κατάλυση της δημοκρατίας². Στην ουσία λοιπόν, ο Άρειος Πάγος ασκούσε, χρησιμοποιώντας σύγχρονη ορολογία, έλεγχο νομιμότητας των διοικητικών πράξεων ύστερα από καταγγελία του αδικημένου πολίτη για παράβαση συγκεκριμένου νόμου³. Ο έλεγχος αυτός βασιζόταν στην έννοια του κράτους δικαίου, σπουδαία στοιχεία του οποίου υπάρχουν ήδη στο αρχαιότερο γνωστό ελληνικό «Σύνταγμα», στη λεγόμενη Ρήτρα του Λυκούργου, όπου εμπεριέχονται αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος και αρχές του κράτους δικαίου στο βασικό πολιτειακό επίπεδο, όπου εκδηλώνεται η κυριαρχία του λαού⁴. Ακολούθως, οι αρχές ήταν υποχρεωμένες να συμμορφώνονται προς τους νόμους, στην αντίθετη περίπτωση οι ιδιώτες είχαν το δικαίωμα να υποβάλλουν καταγγελία στη βουλή των πεντακοσίων. Εφόσον ο καταγγελλόμενος άρχων καταδικαζόταν από τη βουλή, είχε το δικαίωμα να ασκήσει έφεση στην Ηλιαία⁵.

---

1. Ο Σόλων, κατά τις μαρτυρίες του Αριστοτέλη, του λεξικού Σούδα, και του Αγίου Ιερωνύμου, εχρημάτισε άρχοντας το 592/1 π.Χ. Μόνο Διογένης ο Λαέρτιος τοποθετεί την αρχή του στο 594/3. Πιθανότερο πάντως φαίνεται το πρώτο. Βλ. Γ. Κοτζιούλα, Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία Σχόλια, Αθήνα χ.χ., 62, υπ' αριθ. 3.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 8.4: «την δε των Αρεοπαγιτών έταξεν επί το νομοφυλακείν, ώσπερ υπήρχεν και πρότερον επίσκοπος ουσιατής πολιτείας, και τα τε άλλα τα πλείστα και τα μέγιστα των πολιτικών διετήρει, και τούς αμαρτάνοντας ηύθυνεν κυρία ούσα και ζημιούν και κολάζειν και τους επί καταλύσει του δήμου συνισταμένους έκρινεν, Σόλωνος θέντος νόμον εισαγγελίας περί αυτών.» [Όσο για τους Αρεοπαγίτες τους επιφόρτισε να αγρυπνούν για τους νόμους, παραμένοντες (όπως συνέβαινε έως τώρα) φύλακες του πολιτεύματος. Ο Άρειος Πάγος εποπτεύει τις περισσότερες και πλέον σημαντικές ενέργειες της πολιτικής διοίκησης. Κατεδίωκε όσους έκαναν παραβάσεις των νόμων, έχοντας το δικαίωμα να τους επιβάλλει χρηματικές ποινές και σωματικές τιμωρίες. Επίσης δίκασε, όσους συνωμοτούσαν για την ανα-τροπή της δημοκρατίας, κατόπιν του νόμου του θεοπισθέντος επί Σόλωνος περί καταγγελίας των συνωμοτών].

3. Ν. ΣΟΪΛΕΝΤΑΚΗΣ, *Ιστορία και Δικονομία*, Αθήνα 1992, σελ. 19.

4. Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μελετήματα Πολιτικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα 1976, (β' έκδοση), 94-95.

5. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 45. 2.

Επίσης, την εποχή του Σόλωνα είναι έκδηλη η διάκριση μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών διαφορών, η ρύθμιση των οποίων ενέπιπτε στην αρμοδιότητα των λαϊκών δικαστηρίων¹, η δημιουργία των οποίων αποδίδεται στο Σόλωνα².

Σημειωτέον δε ότι ορισμένες διατάξεις, αποδιδόμενες σε νόμο του Σόλωνα, οι οποίες αφορούσαν όσους στρέφονταν κατά του πολιτεύματος, είχαν ως έννομη συνέπεια τη στέρηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων (ατιμία)³. Η εν λόγω ρύθμιση αναφέρεται σε πράξεις που επέφεραν τη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων στους δράστες αυτών, οι οποίοι είχαν καταδικαστεί από τις ανώτατες αρχές της πόλεως που ασκούσαν, εκτός των άλλων, και δικαιοδοτικά καθήκοντα και οι οποίες υπήρχαν πριν ακόμα ο Σόλων συντελέσει το μεταρρυθμιστικό του έργο. Τέλος, ως σημειωθεί ότι ο ίδιος ο Σόλων όρισε οι νόμοι του να ισχύουν για εκατό χρόνια⁴, αντίληψη που συνδέεται με την ιδέα της απαγόρευσης μεταβολής των νόμων ώστε να επικρατεί σταθερότητα εντός του πλαισίου της πόλεως. Το μεταρρυθμιστικό έργο του Σόλωνα συνέχισε ο Κλεισθένης (508 π.Χ.), ο οποίος τέθηκε επι κεφαλής της δημοκρατικής παράταξης, η οποία ανέλαβε τα ηνία της πόλεως, μετά το τέλος της τυραννίας των Πεισιστρατιδών, μεταβάλλοντας το πολίτευμα από ολιγαρχία σε δημοκρατία. Ένας από τους πιο σημαντικούς νόμους που θέσπισε ήταν νόμος περί του οστρακισμού⁵, σύμφωνα με τον οποίο ο λαός δια ψηφοφορίας αποφάσιζε να εξορίσει όποιον θεωρούσε ότι στρεφόταν κατά της δημοκρατίας. Στόχος ήταν η προστασία του πολιτεύματος από ενδεχόμενη ανατροπή. Οι Αθηναίοι σέβονταν ιδιαίτερα τους νόμους του Δράκοντα,

---

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 9. 2.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά* 2, 1273b 34-1273b 42.

3. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Σόλων* 19: *Ο δε τρισκαιδέκατος άξων του Σόλωνος τον όγδοον έχει ταών νόμων ούτως αυτοίς ονόμασι γεγραμμένον· Άτιμων όσοι άτιμοι ήσαν, πριν ή Σόλωνα άρξαι, επιτίμους είναι πλην όσοι εξ Αρείου Πάγου ή όσοι εκ των εφετών ή εκ πρυτανείου καταδικασθέντες υπό των βασιλέων επί φόνω ή σφαγαίσιν ή επί τυραννίδι έφευγον ότε ό θεσμός εφάνη όδε» (Η δέκατη τρίτη όμως από τις πινακίδες του Σόλωνα περιέχει τον όγδοο νόμο όπου είναι γραμμένα λέξη προς λέξη : «Από όσους δεν έχουν τα πολιτικά τους δικαιώματα, εκείνοι που τα είχαν στερηθεί από πριν γίνει άρχοντας ο Σόλων, τα ξανααποκτούν, εκτός αν είχαν καταδικαστεί από τον Άρειο Πάγο ή από τους εφέτες ή από τους βασιλιάδες στο Πρυτανείο για φόνο ή για σφαγή ή γιατί θέλησαν να γίνουν τύραννοι και ήταν εξόριστοι, όταν δημοσιεύθηκε αυτός ο νόμος»)*

4. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Σόλων* 25· ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 7.2, όπ.π., υπ. 107.

5. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 22. 1. Ο λόγος θέσπισης του συγκεκριμένου μέτρου εκτίθεται από τον Αριστοτέλη στα *Πολιτικά* 3, 1284 a.

του Σόλωνα και του Κλεισθένη και δεν προέβαιναν εύκολα σε τροποποιήσεις¹. Η αντίληψη αυτή συνιστά απόηχο της ιδέας περί μη μεταβολής των νόμων, η οποία συνδεόταν με τη σειρά της με την πάτριον πολιτεία².

---

¹. A.R.W. HARRISON, *Law-Making at Athens at the end of the fifth century B.C.*, JHS 75 (1955), 27.

². A.H.M. JOHNES, *Athenian Democracy*, Oxford 1957, 51.

1.3 Νομοθετικά Μέτρα του Κλεισθένη για τη Θεμελίωση της Δημοκρατίας

Ο Κλεισθένης ήταν ο Αθηναίος πολιτικός που έθεσε 508 ή 507 π.Χ., μετά την τυραννία του Πεισίστρατου τις βάσεις για την δημοκρατική μεταρρύθμιση της Αθήνας¹.

Διαχώρισε τους Αθηναίους σε δέκα φυλές με δέκα δήμους η καθεμία. Σε κάθε φυλή φρόντισε να ανήκουν πολίτες από διάφορες περιοχές της Αττικής. Με τον τρόπο αυτό οι πλούσιοι ευγενείς έπαψαν να αποτελούν μόνοι τους μια ισχυρή τάξη και αναμίχθηκαν με τους υπόλοιπους πολίτες.

Έδωσε όλη την εξουσία στην εκκλησία του Δήμου από την οποία εκλέγονταν οι δέκα στρατηγοί που διοικούσαν όχι μόνο το στρατό αλλά και το ίδιο το κράτος.

Αντικατέστησε την Βουλή των τετρακοσίων (400), όργανο που θέσπισε ο Σόλωνας, από την νέα Βουλή των πεντακοσίων (500)², τα μέλη της οποίας εκλέγονταν κάθε χρόνο με κλήρο πενήντα (50) από κάθε φυλή. Με τον τρόπο αυτό κάθε πολίτης είχε πιθανότητα να εκλεγεί βουλευτής. Έργο της βουλής ήταν η προετοιμασία των θεμάτων που θα συζητούσε η εκκλησία του Δήμου.

Θέσπισε την ποινή του οστρακισμού³ για να προστατεύσει τη Δημοκρατία. Κάθε πολίτης έγραφε πάνω σε ένα κομμάτι από σπασμένο αγγείο (όστρακο) το όνομα του πολιτικού που θεωρούσε πιο επικίνδυνο για τη δημοκρατία, στη συνέχεια μετρούσαν τα όστρακα και εξόριζαν για δέκα (10) χρόνια όποιον είχε συγκεντρώσει έξι (6) χιλιάδες όστρακα με το όνομά του.

Με αυτό τον τρόπο γεννήθηκε στην Αθήνα η δημοκρατία, το πολίτευμα που δίνει σε όλους τους πολίτες το δικαίωμα αλλά και το καθήκον να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση του κράτους και όπως ανέφερε ο Αριστοτέλης ο Κλεισθένης «έδωσε την πολιτεία στο λαό».

---

1. J.S. TRAIL, *The political organization of Attica* (Princeton, N.J.1975)

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 43-44.

3. ARNALDO BISCARDI, *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, μετάφραση Παν. Δ. Δημάκης εκδ. Παπαδήμα Αθήνα 2005, σελ.101.

1.4 Οι μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη

Στα μέσα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα με τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη (462 π.Χ.), ο Άρειος Πάγος υποβαθμίστηκε, ενώ ενισχύθηκαν οι αρμοδιότητες της βουλής, της Ηλιαίας και της Εκκλησίας του Δήμου¹. Πριν τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη, και ιδιαίτερα μετά τους Περσικούς πολέμους (490-479 π.Χ.), ο Άρειος Πάγος είχε συγκεντρώσει σημαντική δύναμη, με αποτέλεσμα να ασκεί εξουσία². Σημειωτέον δε, ότι θεωρείτο το προπύργιο για την προστασία της πατρίου πολιτείας³. Οι μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη διαμόρφωσαν ένα νέο πλαίσιο, όσον αφορά τις αρμοδιότητες των ανώτατων αρχών της πόλεως. Σκοπός των ανωτέρω μεταρρυθμίσεων ήταν η μείωση του γοήτρου του Αρείου Πάγου και περιορισμός των αρμοδιοτήτων του, ειδικότερα αυτών που σχετίζονταν με τη νομοφυλακία, για το λόγο ότι αποτελούσε τροχοπέδη στην ανάπτυξη των πολιτικών θεσμών και γενικότερα στην εξέλιξη της δημοκρατίας. Όμως η προστασία των νόμων αποτελούσε σημαντικότερο παράγοντα, όσον αφορά την ευρυθμία και τη συνοχή της κοινωνίας. Έως τη μεταρρύθμιση του Εφιάλτη, ο Άρειος Πάγος μαζί με τη βουλή ήταν οι δυο άγκυρες που συγκρατούσαν το πλοίο της πολιτείας⁴ από τους κινδύνους και τις ενδεχόμενες ανατροπές που ο λαός μπορούσε να προκαλέσει.

Μετά τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη, στα μέσα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, ο Άρειος Πάγος υποβαθμίστηκε διατηρώντας μόνο αρμοδιότητες για εκδίκαση υποθέσεων προμελετημένων εγκλημάτων, υποθέσεων εμπρησμού καθώς και ορισμένων υποθέσεων θρησκευτικού χαρακτήρα⁵. Ο σημαντικότερος βέβαια περιορισμός που υπέστη ήταν ότι έπαψε να είναι φύλακας των νόμων. Για το λόγο αυτό έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος προκειμένου να διατηρηθεί η

---

¹. R.BONNER-G.SMITH, *The administration of justice from Homer to Aristotle I*, Chicago 1930, 264· J.H.LIPSIUS, όπ.π., 383· G.BUSOLT-H.SWOBODA, *GriechischeStaatskunde II*, Munchen 1926, 1014· H.J.WOLFF, *Normenkontrolle und Gesetzesbegriff in der attischen Demokratie*, Heidelberg 1970, 18, 21· E.GERNER, *Παρανόμων γραφή*, RE 18, 4 (1949), 1281· Ι. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Γραφή Παρανόμων*, 229 (= 325-326).

². ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 23. 1-2. Πρβλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ, *Πολιτικά* 5, 1304a 20-24.

³. P.VINOGRADOFF, όπ.π., 137.

⁴. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Σόλων* 19:«Τὴν δ' ἄνω βουλήν, ἐπίσκοπον πάντων καὶ φύλακα τῶν νόμων ἐκάθισεν, οἰόμενος ἐπὶ δυσὶ βουλαῖς ὡσπερ ἀγκύραις ὀρμούσαν ἦπτον ἐν σάλῳ τὴν πόλιν ἔσεσθαι καὶ μᾶλλον ἀτρεμούντα τὸν δῆμον παρέξειν» (Όσο για τον Άρειο Πάγο, τον όρισε επιτηρητή σε όλα και φρουρό της δικαιοσύνης, γιατί νόμιζε πως η πολιτεία έχοντας δυο βουλές και έτσι μοιάζοντας σα να είχε αράξει με δυο άγκυρες, πολύ λιγότερο θα αναταραζόταν και ο λαός περισσότερο θα ηρεμούσε).

⁵. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ - Ι. ΒΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ, *Ιστορία Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή 2002 (γ' έκδοση), σελ. 52.

σταθερότητα των δομών της πολιτείας, με την προστασία των υφιστάμενων Νόμων¹. Αυτός ο τρόπος υπήρξε η γραφή παρανόμων. Το ότι η αντίληψη περί μη μεταβολής των νόμων είναι έκδηλη στο πλαίσιο της πόλεως διαπιστώνεται και από τη μελέτη των φιλολογικών πηγών της εποχής. Ο Αισχύλος στις «Ευμενίδες»² υποστηρίζει ότι οι πολίτες δεν πρέπει να αναθεωρούν τους νόμους, παρακινημένοι από κακές επιρροές. Αναφορά στους ακινήτους νόμους κάνει ο Κλέων³ γιός του Κλεινέτου, όταν ανεβαίνει στο βήμα να μιλήσει για τα τεκταινόμενα, εξαιτίας της αποστασίας της Μυτιλήνης, θεωρεί ότι καλύτερη είναι η πόλη εκείνη που διέπεται από κακούς νόμους, οι οποίοι όμως παραμένουν αμετάβλητοι παρά η πολιτεία εκείνη που θεσπίζει καλούς νόμους, οι οποίοι παρά ταύτα δεν εφαρμόζονται. Την παραπάνω αντίληψη απηχούν και τα λόγια του Αλκιβιάδη⁴, όταν παίρνει το λόγο κατά τη διάρκεια της συνέλευσης των Ελλήνων, σχετικά με το ζήτημα της εκστρατείας στη Σικελία. Σε κάποιο σημείο της δημηγορίας του τονίζει ότι οι πολίτες ζουν με ασφάλεια, όταν σέβονται και τηρούν τα ήθη και τους νόμους που ισχύουν στη συγκεκριμένη πολιτεία.

Πάντως, όταν αρχίζει να εδραιώνεται η χρήση του γραπτού νόμου (5^{ος} π.Χ. αιώνας), γίνεται αντιληπτό ότι είναι δυνατόν να τροποποιηθεί ένας νόμος, αποφεύγοντας ενδεχόμενες αυθαιρεσίες, μέσω μιας νομοθετικής διαδικασίας μεταβολής του, η οποία προσδιορίζει τα όρια της τροποποίησης και αποκλείει τυχόν παραβιάσεις⁵. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι διάφορες ανάγκες της πόλεως, η εκκλησία του δήμου στην πράξη νομοθετούσε με ψηφίσματα⁶. Για το λόγο αυτό τα ψηφίσματα είναι πολυάριθμα σε σχέση προς τους νόμους, αριθμός των οποίων είναι περιορισμένος⁷. Ας σημειωθεί ότι «τον 5^ο π.Χ. αιώνα δεν είχε γίνει ακόμα αισθητή η ανάγκη κανονικών και νόμιμων μέτρων, ώστε να ρυθμιστεί η μετατροπή των νόμων που υπήρχαν ή η υιοθέτηση νέων»⁸.

1. R.BONNER-G.SMITH, όπ.π, I, 265.

2. ΑΙΣΧΥΛΟΣ, *Ευμενίδες* 693 επ.

3. ΘΟΥΚΙΔΙΔΗΣ, *Ιστορία Πελοποννησιακού Πολέμου* 3. 37.

4. ΘΟΥΚΙΔΙΔΗΣ, *Ιστορία Πελοποννησιακού Πολέμου* 6. 18.

5. Μ.ΓΙΟΥΝΗ, *Νόμος πόλεως, δικαιοσύνη και νομοθεσία στην αρχαία Ελληνική Πόλιν* εκδ. Βάνιας, 2006 σελ.134-136.

6. G. GLOTZ, *Η Ελληνική Πόλις (La cite grecque, Paris, 1953)* μετάφραση Α. Σακελλαρίου, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1981 σελ., 177, A.R.W. Harrison, *Law-Making at Athens*, όπ.π., 27· M.H.Hansen, *Nomos and Psephisma in Fourth-Century Athens*, GRBS 19 (1978), 315-316.

7. ΣΠ.ΤΡΩΙΑΝΟΣ - Ι.ΒΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ, όπ.π., 49.

8. G. GLOTZ, όπ.π., 190.

1.5 Κύρια χαρακτηριστικά του Αττικού Δικαίου

Βασικό χαρακτηριστικό του Αττικού Δικαίου είναι ότι αυτό δεν περιλάμβανε ένα μόνο δικαιοσύστημα . Κατά την ακμή της αθηναϊκής δημοκρατίας το Αττικό Δίκαιο αποτελούσε το δίκαιο της πόλης , ή διαφορετικά το σύνολο των ψηφισμάτων και των νόμων τους οποίους έθεταν τα αρμόδια όργανα της. Ήταν δίκαιο του οποίου οι απαρχές βρίσκονταν στη δικονομική πράξη.

Ειδικότερα το δίκαιο της πόλης απευθυνόταν στους Αθηναίους πολίτες, δηλαδή στους έχοντες πλήρη πολιτικά δικαιώματα, που συνάμα ήταν ικανοί να φέρουν όπλα για να υπερασπίζονται την πόλη. Παράλληλα όμως είχε αναπτυχθεί και ένα σύστημα κανόνων δικαίου που χαρακτηρίζεται ως οικιακό¹. Οι διατάξεις αυτές ρύθμιζαν τις σχέσεις των υπολοίπων προσώπων που ζούσαν μέσα στον οίκο (γυναίκες, παιδιά, δούλοι).

Λέγοντας Αττικό Δίκαιο εννοούμε τη σύνθεση και των δύο ανωτέρω νομικών συστημάτων².

Το αττικό δίκαιο εμφανιζόταν άμεσα συνδεδεμένο με την έννοια της πόλης κράτους επειδή είχε γεννηθεί μέσα στην πόλη και για αυτή πρόσφερε αποκλειστικά τις απαραίτητες για την πιστή εφαρμογή του κυρώσεις³.

Κύριο χαρακτηριστικό του ήταν η προβολή των γραπτών κανόνων δικαίου. Χωρίς να υποβαθμίζεται η σημασία του άγραφου εθιμικού δικαιοσύστηματος θα ήταν δυνατό να αναφέρουμε την ύπαρξη στην Αθήνα νομοκρατίας.

Οι Αθηναίοι πίστευαν ότι ο νόμος αποτελούσε ένα από τα κυριότερα θεμέλια, συγχρόνως όμως και τη σπουδαιότερη εγγύηση της δημοκρατίας τους. Σε μια εποχή βέβαια όπου όλοι οιστρηλατούνταν από την ιδέα της όσο το δυνατόν μεγαλύτερης ελευθερίας του δήμου, αντιμετώπιζαν με κάποια δυσπιστία το εθιμικό δίκαιο που θύμιζε το αριστοκρατικό καθεστώς των άγραφων νόμων τότε που στο σύνολό τους τα πάντα ήταν αβέβαια στο χώρο του δικαίου.

Η πόλη των Αθηνών πέρασε και αυτή από την περίοδο που κυριαρχούσε το εθιμικό δίκαιο. Στην συνέχεια όπως και στις Ελληνικές Πόλεις Κράτη έτσι και στην πόλη των Αθηνών έφτασε η περίοδος των μεγάλων νομοθετών

---

1. U. E. PAOLI, Αττικόν και κοινόν ελληνικών δίκαιον (μετάφραση Παν. Δ. Δημάκη, Αθήναι 1959).

2. ΠΑΝ. Δ. ΔΗΜΑΚΗΣ, *Αττικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 1986 σελ. 33.

3. Ι. ΒΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτικές θεωρίες και θεσμοί της αρχαιότητας*, Αθήνα 1985 σελ. 11 και επ.

4. ΠΑΝ. Δ. ΔΗΜΑΚΗΣ, οπ. παρ. σελ. 35.

(Δράκων, Σόλων κλπ), μετά δε την περίοδο αυτή κυριαρχεί περισσότερο ή λιγότερο στη δικαιοϊκή ζωή της πόλης ο γραπτός νόμος.

Ένα από τα σπουδαιότερα χαρακτηριστικά του δικαίου της πόλεως των Αθηνών το οποίο παρουσιάζει πραγματική ιδιορρυθμία έγκειται στο ότι παρά την νομοκρατία που επικρατούσε, οι νόμοι υπήρξαν ελάχιστοι. Τα κενά που δημιουργούνταν υποχρεούνταν να τα συμπληρώσουν οι δικαστές. Οι Αθηναίοι όπως ήταν φυσικό είχαν πλήρη συνείδηση των κενών της νομοθεσίας τους, γι' αυτό και την συμπλήρωση τους την προέβλεπαν και στον όρκο που έδιναν οι ηλιαστές¹. Οι Αθηναίοι δεν αντιμετώπιζαν με συμπάθεια την πολυνομία επειδή την θεωρούσαν ως κάτι αντιδημοκρατικό. Είχαν την άποψη ότι εάν υπήρχε πολυνομία, θα εμφανίζονταν στην πόλη πρόσωπα, τα οποία θα διέθεταν χρόνο και χρήμα κατορθώνοντας να γνωρίσουν την νομοθεσία σε όλες τις λεπτομέρειες της και στη συνέχεια θα πετύχαιναν να εκμεταλλεύονται τους οικονομικούς ασθενέστερους, οι οποίοι ως επί το πλείστον ήταν αμόρφωτοι και για αυτό κάθε άλλο παρά ικανοί ήταν στο να γνωρίζουν τους δαιδάλους της αττικής δικονομίας, αλλά και του Αττικού ουσιαστικού δικαίου². Προτιμούσαν λοιπόν την ύπαρξη λίγων νόμων για να μπορούν να τους γνωρίζουν όλοι³. Αρμόδιοι κατά κύριο λόγο για την συμπλήρωση των κενών που υπήρχαν στη νομοθεσία της πόλης ήταν οι Θεσμοθέτες, ο Επώνυμος Άρχοντας κ.α.

Το αττικό δίκαιο χαρακτηρίζεται από ένα πλήθος πλεονεκτημάτων και αυτός είναι ο λόγος που συγκρινόμενο με τα υπόλοιπα δίκαια της εποχής του χαρακτηρίζεται ως ιδιαίτερα προοδευτικό. Ο χαρακτηρισμός του ως προοδευτικό του αποδίδεται επειδή διαπνεόταν από ιδέες ιδιαίτερα πρακτικότερες και από αυτού του ρωμαϊκού δικαίου. Με τις διατάξεις του προστατεύονταν αποτελεσματικότερα τα συμφέροντα των ιδιωτών σε σύγκριση με αντίστοιχους κανόνες άλλων σύγχρονων προς αυτό νομοθετικών συστημάτων. Ορισμένοι δε θεσμοί του μοιάζουν εκπληκτικά προς τους ανάλογους θεσμούς των σημερινών εξελιγμένων δικαίων. Ένα παράδειγμα

---

1. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *προς Λεπτίνη*, 118 «...και περί ων νόμοι μη ώσι, γνώμη τη δικαιοτάτη κρινείν...».

2. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *προς Λεπτίνη*, 98.

3. ΠΑΝ. Δ. ΔΗΜΑΚΗΣ, *Αττικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 1986 σελ. 37.

χαρακτηριστικό πρακτικού πνεύματος του αττικού νομοθέτη είναι η πατρική εξουσία όπου έβλεπαν τον πατέρα (όπως άλλωστε και εμείς σήμερα) ως τον προστάτη και παραστάτη των παιδιών του. Διαμόρφωσαν ένα είδος πατρικής εξουσίας όχι με σκοπό την εξυπηρέτηση των προσωπικών του συμφερόντων αλλά κατά κύριο λόγο για χάρη των συμφερόντων των παιδιών του¹.

---

¹. ΠΑΝ. Δ. ΔΗΜΑΚΗΣ, *Αττικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 1986 σελ. 42.

2. ΟΡΓΑΝΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

2.1 Κατανομή Λειτουργιών

Δημοκρατία είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για το πολίτευμα που εφαρμόστηκε στην Αθηναϊκή πολιτεία. Αν και το πολίτευμα αυτό εγκαθιδρύθηκε από τον Κλεισθένη το 508-507 π.Χ. ο όρος Δημοκρατία (δήμος και κράτος) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Ηρόδοτο¹. Βασική δε αρχή αυτού είναι η άσκηση της πολιτικής εξουσίας από το λαό (δήμος).

Η αρχαία Αθηναϊκή δημοκρατία ήταν σε αντιδιαστολή με τις σύγχρονες άμεση και συμμετοχική, με τους πολίτες να ταυτίζονται με το κράτος μετέχοντας απευθείας στην θέσπιση των κανόνων δικαίου και στη λήψη αποφάσεων που αφορούσαν την πόλη τους. Η άμεση συμμετοχή των Αθηναίων στα κοινά και γενικότερα οι κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στην πόλη των Αθηνών (5^ο και 4^ο π.Χ. αι.) δεν ήταν δυνατόν να καταστήσουν τη διάκριση των λειτουργιών (νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική), που στην σημερινή εποχή αποτελεί τη βάση σχεδόν όλων των συνταγμάτων των σύγχρονων κρατών.

Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών διατυπώθηκε πολλούς αιώνες αργότερα αρχικά από τον Locke (1632-1704) και αναπτύχθηκε από τον Montesquieu (1689-1755) με σκοπό την προστασία των πολιτών από τις αυθαιρεσίες της μοναρχίας. Σε μια θεωρητική διάκριση των εξουσιών είχε ήδη προβεί από τον 4^ο π.Χ. αι. ο Αριστοτέλης στην περίφημη θεωρία των «τριών μορίων» στα *Πολιτικά* του «*το βουλόμενων περί των κοινών* (νομοθετική εξουσία), *το περί τας αρχάς* (εκτελεστική εξουσία),... *τρίτον δε το δικάζον* (δικαστική εξουσία)»², θέτοντας τις βάσεις για την δομή των πολιτευμάτων στις επόμενες εποχές. Η άποψη ότι η τριμερής διάκριση των λειτουργιών εντοπίζεται στην Αθηναϊκή πολιτεία και εμφανίζεται με τους όρους *εκκλησιάζειν*, *άρχειν*, *δικάζειν* που επικρατούσε μεταξύ παλαιότερων ιστορικών, σήμερα αντικρούεται³ επειδή οι όροι *άρχειν* και *δικάζειν* είναι πολύ πιθανόν να αντιστοιχούν στη σύγχρονη εκτελεστική και δικαστική εξουσία, ο όρος όμως *εκκλησιάζειν* δεν είναι δυνατόν να παραλληλισθεί με τη νομοθετική εξουσία .

---

¹. ΗΡΟΔΟΤΟΣ, 6. 131.

². ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, 1297 b 35 επ.

³. Α.ΒΙΣΚΑΡΔΙ, *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, μεταφρ. Π. Δημάκης, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1991, σελ. 122 επ.

Η πόλη των Αθηνών για την καλύτερη λειτουργία του πολιτεύματός της ανέδειξε διάφορα όργανα όπως η Εκκλησία του Δήμου, η Βουλή, οι Αξιωματούχοι, τα δικαστήρια, οι Δήμοι. Τα όργανα αυτά ασκούσαν το πολιτικό έργο τμηματικά, δεδομένου ότι δεν ήταν θεσμοθετημένη μια οργανική διάκριση των εξουσιών προκειμένου να ανατεθούν σε ξεχωριστά όργανα οι κρατικές λειτουργίες. Στην Αθηναϊκή δημοκρατία δεν υπήρχε διαχωρισμός των τριών λειτουργιών με αποτέλεσμα τα πολιτειακά της όργανα να επικαλύπτονται δεδομένου ότι Εκκλησία του Δήμου και η Βουλή ασκούσαν νομοθετικό και δικαστικό έργο ενώ ταυτόχρονα παρενέβαιναν και στον τομέα της εκτελεστικής εξουσίας¹.

---

¹. ΗΡΟΔΟΤΟΣ, 6. 131.

². ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ, *Έλεγχος και Λογοδοσία των Αρχών στην Αθηναϊκή Δημοκρατία*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 2004 σελ. 22.

2.2 Κύρια Πολιτειακά Όργανα

Τα βασικότερα πολιτειακά όργανα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας ήταν η Εκκλησία του Δήμου, η Βουλή, οι Αξιωματούχοι και ο Άρειος Πάγος.

Η Εκκλησία του Δήμου¹ αποτέλεσε το κυριότερο όργανο του πολιτεύματος της πόλεως των Αθηνών, όπου στις συνελεύσεις της γινόταν η ενημέρωση των Αθηναίων για όλα τα θέματα που αφορούσαν την πόλη τους και πραγματοποιείτο η λήψη των περισσότερων σημαντικών αποφάσεων. Αποφασίζονταν θέματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, σύναψης συμμαχιών, ειρήνης, κήρυξης πολέμου, άμυνας, νομοθεσίας, δημόσιων έργων, φορολογίας, διορισμού και υποδοχής πρεσβευτών κλπ. Στο σπουδαίο αυτό πολιτειακό όργανο συμμετείχαν όλοι οι ενήλικες Αθηναίοι πολίτες. Το βασικότερο δικαίωμα των Αθηναίων πολιτών μετά την ενηλικίωση τους (18^ο έτος) ήταν η συμμετοχή του στην συνέλευση της Εκκλησίας του Δήμου. Η εγγραφή τους όμως στους εκκλησιαστικούς καταλόγους και η ενεργός συμμετοχή τους στο βασικότερο όργανο της Αθηναϊκής Δημοκρατίας με λόγο, υποβολή προτάσεων ή ψήφο ξεκινούσε στο εικοστό έτος της ηλικίας τους. Από το δέκατο όγδοο μέχρι το εικοστό έτος της ηλικίας τους υπηρετούσαν την πόλη με την ιδιότητα του εφήβου².

Κατά τον 5^ο π.Χ. αι. η Εκκλησία του Δήμου αποτελούνταν από σαράντα περίπου χιλιάδες Αθηναίους³, στις συνεδριάσεις του σώματος όμως δεν συμμετείχε παρά ένα μικρό ποσοστό το οποίο δεν ξεπερνούσαν τους χίλιους με δύο χιλιάδες Αθηναίους. Η μικρή αυτή συμμετοχή ήταν αποτέλεσμα της ανομοιογένειας του πολιτικού σώματος λόγω της διαίρεσης του πληθυσμού της Αθήνας από τον Σόλωνα σε τέσσερις τάξεις τους *πεντακοσιομέδιμνους*, τους ιππείς, τους θήτες και τους ζευγίτες, η οποία έγινε ανάλογα με το ετήσιο εισόδημα σε προϊόντα γης⁴. Επομένως μια τέτοια σύνθεση του πολιτικού σώματος ήταν επόμενο να μην επιτρέπει στους οικονομικά ασθενέστερους (όπου ήταν και οι περισσότεροι) να μετέχουν συχνά στις συνεδριάσεις της Εκ-

---

1. A. BISCARDI, *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, μεταφρ. Π. Δημάκης, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1991, σελ. 111 επ. Γ. ΝΑΚΟΣ, *Ιστορία Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 131-136, Α. ΜΑΝΕΣΗΣ – Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ «Το πολίτευμα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας», *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, (επιμ. Γ. Βλάχος), Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995, σελ. 62 επ., Δ. ΚΥΡΤΑΤΑ, «*Η Αθηναϊκή Κοινωνία από τον Σόλωνα στον Κλεισθένη ή Η Πορεία προς την Πολιτική Δημοκρατία*», σελ. 33-47.

2. Για το θεσμό της εφηβείας βλ. C. Pelekides, *Histoire de l'ephebie attique (des origines a 31 avant J. Christ)*, DeBoccard, Paris 1962.

3. J. LABARBE, *La lo navale de Themistocle*, Paris-Liege 1957, σελ. 199-210.

4. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 7, 3-4.

κλησίας του Δήμου. Επιπλέον άλλος ένας λόγος ο οποίος κρατούσε μακριά τους Αθηναίους από τον τόπο των συνελεύσεων ήταν το είδος της εργασίας τους, αλλά και οι εκστρατείες που πραγματοποιούσε η πόλη εκτός Αττικής. Αξιοσημείωτο όμως είναι το γεγονός ότι για σημαντικά θέματα πάντοτε συγκεντρωνόταν ο απαραίτητος από το νόμο αριθμός συμμετεχόντων¹.

Η Εκκλησία του Δήμου αρχικά συνερχόταν μία φορά κατά τη διάρκεια κάθε πρυτανείας (4^{ος} π.Χ. αι.)², δηλαδή δέκα φορές το χρόνο. Μετέπειτα έφτασε τις σαράντα συνελεύσεις, οι οποίες χωρίζονταν σε τακτικές και έκτακτες. Οι τακτικές ήταν τέσσερις σε κάθε πρυτανεία³. Τόπος των συνελεύσεων ήταν αρχικά η Αγορά και μετέπειτα, πιθανότατα μετά τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη (462-461 π.Χ.), ο λόφος της Πνύκας. Οι συνελεύσεις της δεν είχαν προκαθορισμένες ημερομηνίες πλην της αρχικής η οποία τον 4^ο π.Χ. αι. ήταν καθορισμένη την 11^η Εκατομβαιώνος (πρώτου μήνα του Αττικού έτους)⁴. Αντιθέτως όμως τον 5^ο π.Χ. αι. η πρώτη ημέρα σύγκλησης ήταν η 18^η Ελαφηβολιώνος μετά τα Διονύσια.

Ο εκκλησιαστικός μισθός καθιερώθηκε στις αρχές του 4^{ου} π.Χ. αι., ήταν ένας οβολός και σταδιακά αυξήθηκε σε δύο⁵.

Η Εκκλησία του Δήμου είχε νομοθετική, διοικητική και δικαστική δικαιοδοσία. Οι δικαιοδοσίες της όμως δεν διατηρήθηκαν αναλλοίωτες στους δύο αιώνες ακμής της Αθηναϊκής δημοκρατίας. Αντιθέτως οι αρμοδιότητες που είχε τον 5^ο π.Χ. αι. περιορίστηκαν σημαντικά τον 4^ο π.Χ. αι. Τη νομοθετική δικαιοδοσία της την ασκούσε εκδίδοντας νόμους και ψηφίσματα. Τη διοικητική–εκτελεστική δικαιοδοσία της την ασκούσε μέσω ενός μεγάλου αριθμού αξιωματούχων των οποίων η εκλογή πραγματοποιείτο σε ειδικές συνελεύσεις της, τις αρχαιρεσίες και της Βουλής των Πεντακοσίων. Όλοι οι αξιωματούχοι βρισκόνταν υπό τον έλεγχο της καθ' όλη την διάρκεια των καθηκόντων τους. Τη δικαστική δικαιοδοσία της την ασκούσε σε υποθέσεις πολιτικού χαρακτήρα οι οποίες αφορούσαν την ασφάλεια του κράτους και ει-

¹. R. K. SINCLAIR, *Δημοκρατία και συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα, μεταφρ.* Ε. Ταμβάκη, Ινστιτούτο του βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1997, σελ. 130 επ.

². ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ, οπ. παρ. σελ. 25.

³. Για τη συχνότητα των συνελεύσεων της Εκκλησίας του Δήμου βλ. M. H. Hansen, "How Often Did the Athenian Ecclesia Meet?"

⁴. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ, *κατά Τιμοκράτους*, 24, 20 «*επί δε της πρώτης πρυτανείας τη ενδεκάτη εν τω δήμω, επειδάν εύξηται ο κήρυξ, επιχειροτονίαν ποιείν των νόμων...*»

⁵. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Εκκλησιάζουσες*, 309, και *Αθηναίων Πολιτεία*, 62, 2.

σάγονταν σε αυτή κυρίως με τη διαδικασία της εισαγγελίας.

Η Εκκλησία του Δήμου τον 5^ο και μέχρι τα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αι. είχε την εξουσία να επιβάλλει ποινές κατά των ενόχων, μετά όμως το 362 π.Χ. δεν αναφέρονται περιπτώσεις κατά τις οποίες λειτούργησε ως δικαστήριο. Πιθανότατα αυτό οφείλεται στην υπαγωγή των εισαγγελιών από τη Εκκλησία του Δήμου στα λαϊκά δικαστήρια σύμφωνα με τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στο θεσμό της εισαγγελίας μεταξύ 362 και 355 π.Χ.

Το δεύτερο κυριότερο πολιτειακό όργανο αποτέλεσε η Βουλή των Πεντακοσίων. Αποτελούνταν από πεντακόσιους βουλευτές και ως έργο της είχε την επεξεργασία (προβουλεύειν) των θεμάτων και των νόμων που θα συζητούσε και αποφάσιζε η Εκκλησία του Δήμου, εκτός όμως αυτού είχε και το γενικότερο συντονισμό όλων των κρατικών εργασιών. Αποτελούσε τη σημαντικότερη αρχή της πόλης όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά «...τών δ' αρχών δημοτικώτατον βουλή... Έπειτα το μισθοφορέιν μάλιστα μέν πάντας, εκκλησίαν δικαστήρια αρχάς, εί δε μη, τας αρχάς και τα δικαστήρια και την βουλήν και τας εκκλησίας τας κυρίας, ή των αρχών ας ανάγκη συσσιτείν μετ'αλλήλων»¹, «παρά πάσας δε ταύτας τας αρχάς ή μάλιστα κυρία πάντων εστίν η γάρ αυτή πολλάκις έχει το τέλος και την εισφοράν η προκάθηται του πλήθους, όπου κύριος εστί ο δήμος δει γαρ είναι το σύναγον το κύριον της πολιτείας. Καλείται δε ένθα μεν πρόβουλοι δια το προβουλεύειν, όπου δε πλήθος εστί βουλή μάλλον»². Για αυτό και ο συγγραφέας της Αθηναίων Πολιτείας εξετάζει τη βουλή στα κεφάλαια περί αξιωματούχων³. Κύρια όμως ιδιομορφία του σημαντικού αυτού οργάνου ήταν ότι απαρτιζόταν από ένα ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό μελών, ήταν δηλαδή μια πολυπρόσωπη αρχή. Αυτό το χαρακτηριστικό της έκανε τους αρχαίους συγγραφείς να την διακρίνουν από τις άλλες αρχές όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Λυσίας «ούτε βουλευσαντα ούτε αρχήν ουδεμίαν άρξαντα»⁴ και ο Δημοσθένης όταν αναφέρεται στην επιχειροτονία των νόμων αναγράφει «πρώτον μεν περί των βουλευτικών, δεύτερον δε των κοινών, είτα οι κείνται

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά, 1317 b 30-38.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά, 1322, b 12-17.

3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Αθηναίων Πολιτεία, 43, 2-49, 5.

4. ΛΥΣΙΑΣ, Δήμου καταλύσεως απολογία (25), 14.

τις εννέα άρχουσιν, είτα των άλλων αρχών»¹. Από τα ανωτέρω εκτεθέντα εκμαιεύεται χωρίς ουδεμία αμφιβολία ότι η βουλή και τα μέλη της ανήκαν στις αρχές. Αυτός είναι και ο λόγος που οι βουλευτές όπως όλοι οι άρχοντες της Αθηναϊκής πολιτείας πριν αναλάβουν υπηρεσία περνούσαν από τον ειδικό έλεγχο της δοκιμασίας και λογοδοτούσαν όταν αυτή έφτανε στο τέλος της².

Εκτός από τις παραπάνω μορφές πολιτειακών οργάνων μια διαφορετική ήταν οι διάφοροι αξιωματούχοι, οι οποίοι υλοποιούσαν τις αποφάσεις της εκκλησίας του δήμου. Η γενική εποπτεία τους καθώς και ο έλεγχός τους ανήκαν στην δικαιοδοσία της βουλής. Στους αναλαμβάνοντας την εξουσία αυτή εφαρμοζόταν ένα ειδικό σύστημα ελέγχων τόσο κατά την ανάληψη των καθηκόντων τους, όσο κατά την διάρκεια αυτών, αλλά και κατά τη λήξη της.

Ένα από τα κυριότερα πολιτειακά όργανα της Αθηναϊκής δημοκρατίας τον 6^ο π.Χ. αι. και μέχρι τα μέσα το 462-461 π.Χ. με απεριόριστες αρμοδιότητες ήταν ο Άρειος Πάγος. Σημαντικές μεταρρυθμίσεις σε αυτό το ανώτατο πολιτικό όργανο επέφερε ο Εφιάλτης περιορίζοντάς το να δικάζει μόνο φονικές δίκες, μεταβιβάζοντας τις πολιτικές και δικαστικές του αρμοδιότητες στην εκκλησία του δήμου, τη βουλή των πεντακοσίων και το δικαστήριο της Ηλιαίας. Απαρτιζόταν από ισόβια μέλη που προέρχονταν από Αθηναίους πολίτες που είχαν διατελέσει άρχοντες. Η ιδιότητα του Αρεοπαγίτη δεν ήταν απαγορευτική για την εκλογή σε κάποιο από τα αξιώματα της πόλης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του Θεμιστοκλή και του Αριστείδη που πριν από την εκλογή τους στο αξίωμα του στρατηγού είχαν διατελέσει επώνυμοι άρχοντες και ως εκ τούτου Αρεοπαγίτες. Αυτό το διαπιστώνουμε τον 5^ο π.Χ. αι. και πριν τις μεταρρυθμίσεις του 487-486 π.Χ.³.

Όπως για όλα τα αξιώματα που αναλαμβάνονταν από τους πολίτες της Αθηναϊκής δημοκρατίας έτσι και οι Αρεοπαγίτες λογοδοτούσαν τόσο κατά την ανάληψη της θητείας τους όσο και κατά τη λήξη της.

Περισσότερες αρμοδιότητες τόσο συμβουλευτικού όσο προπαρασκευαστικού και διοικητικού χαρακτήρα απέκτησε μετά το 404 π.Χ. και ειδικότερα στη ρωμαϊκή περίοδο ανέκτησε την αίγλη και τη σπουδαιότητα της αρχαϊκής εποχής.

---

1. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Κατά Τιμοκράτους*, (24), 20.

2. ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ, οπ. παρ. σελ. 29.

3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 22, 5.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΔΟΣΙΑ ΑΡΧΩΝ-ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΑΣΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

1. ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ

Το σύστημα ελέγχου των αρχόντων στην Αθηναϊκή Πολιτεία των κλασικών χρόνων υπήρξε αυστηρό, ήταν δε αποτέλεσμα της γενικότερης τάσης εκδημοκρατικοποίησης και κυρίως περιορισμού της προϋγούμενης απεριόριστης εξουσίας τους¹.

Όπως αδιαφιλονίκητα προκύπτει εκ των πηγών, από την εποχή του Περικλή σχεδόν όλοι οι άρχοντες στην πόλη των Αθηνών εκλέγονταν με κλήρο, με μόνη εξαίρεση τους στρατηγούς (πάντοτε υποδεικνύονταν με χειροτονία) και κάποιους άλλους μικρότερους άρχοντες οι οποίοι ασκούσαν μάλλον τεχνικής φύσεως καθήκοντα. Είναι λοιπόν προφανές ότι η πόλη των Αθηνών είχε φροντίσει να υπάρχουν τρόποι προστασίας, άμυνας και απαλλαγής από άρχοντες που παρανομούσαν, δεν εφαρμόζαν τους νόμους, σπαταλούσαν το δημόσιο χρήμα και γενικά έθεταν την πόλη σε κίνδυνο με την επίμεμπτη διαγωγή τους.

Οι κατηγορίες των ελέγχων που υπόκεινταν οι αξιωματούχοι της Αθηναϊκής Πολιτείας ήταν τρεις. Ως πρώτη κατηγορία μπορούμε να θεωρήσουμε τον έλεγχο που γινόταν πριν την ανάληψη των καθηκόντων τους, ένας προκαταρκτικός δηλαδή έλεγχος που ονομαζόταν *Δοκιμασία*. Ο προκαταρκτικός αυτός τύπος ελέγχου ανήκε αρχικά στον Άρειο Πάγο, αλλά κατόπιν πέρασε στη Βουλή. Κατά των αποφάσεων της Βουλής επί της διαδικασίας της δοκιμασίας μπορούσε να ασκηθεί έφεση ενώπιον της Ηλιαίας. Από όλους του Αθηναίου άρχοντες μόνο οι στρατηγοί δεν υπόκεινταν στον έλεγχο της βουλής αλλά αποκλειστικά της Ηλιαίας². Δεύτερη κατηγορία ελέγχου ήταν εκείνη που διενεργούνταν αυτεπάγγελτα κατά τη διάρκεια της θητείας των αξιωματούχων, σε τακτά χρονικά διαστήματα και διενεργούνταν από τη Βουλή και το Δήμο. Πέραν όμως των τακτικών ελέγχων που διενεργούσε η Βουλή και ο Δήμος υπήρχε η δυνατότητα σε κάθε Αθηναίο πολίτη να διώξει δικαστικώς κάθε άρχοντα ενώπιον της βουλής ή της εκκλησίας του δήμου με εισαγγελία *μη χρήσθαι τοις νόμοις* ή με γραφή. Σε περίπτωση που η βουλή καταφατικά αντιμετώπιζε την προσφυγή, ο άρχοντας παραπέμπονταν στο δικαστήριο. Σαφές δε είναι ότι δεν υπήρχαν ασυλίες και

---

¹ A. BISCARDI *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, μετάφραση Παν. Δημάκη εκδ. Παπαδήμα σελ.108

² ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 55, 2-4.

οι άρχοντες που είχαν παρανομήσει μπορούσαν να διωχθούν¹.

Εκτός όμως της διαδικασίας των τακτικών ελέγχων που διενεργούνταν σε τακτά χρονικά διαστήματα και αφορούσαν όλους τους αξιωματούχους έχουμε και την διενέργεια και των έκτακτων ελέγχων, οι οποίοι διενεργούνταν κατόπιν καταγγελίας για συγκεκριμένο αδίκημα και για συγκεκριμένο αξιωματούχο. Πρωτοβουλία για την διαδικασία έκτακτου ελέγχου μπορούσε να αναλάβει τόσο η Εκκλησία του Δήμου, όσο και Άρειος Πάγος εφόσον στην αντίληψη τους είχε υποπέσει πολιτικό ή οικονομικό σκάνδαλο².

---

¹. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 45, 2.

². ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ, *Έλεγχος και Λογοδοσία των Αρχών στην Αρχαία Αθήνα* εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα σελ. 81.

2. ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ

2.1 Ο Θεσμός της Δοκιμασίας

Ο θεσμός της δοκιμασίας ήταν μια διαδικασία ελέγχου των νόμιμων προσόντων και του ήθους που έπρεπε να διαθέτουν οι υποψήφιοι άρχοντες και αξιωματούχοι προκειμένου να τους επιτραπεί η ανάληψη των καθηκόντων τους¹. Οι υποψήφιοι άρχοντες και οι αξιωματούχοι μετά την κλήρωση ή την χειροτονία τους σε κάποιο αξίωμα ήταν υποχρεωτικό να υποβληθούν στη διαδικασία της δοκιμασίας. Ο θεσμός αυτός εφαρμοζόταν από την εποχή του Σόλωνα στους ανώτατους αξιωματούχους και στην συνέχεια ο Κλεισθένης τον επέκτεινε και στους υπόλοιπους αξιωματούχους. Η διαδικασία αυτή αρχικά ανήκε στην αρμοδιότητα του Αρείου Πάγου, εν' συνεχεία μετά τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη (462-461π.Χ.) η δοκιμασία όπως για παράδειγμα των Εννέα Αρχόντων², διενεργείτο πρώτα από τη Βουλή και μετέπειτα από το δικαστήριο της Ηλιαίας³. Ο διπλός έλεγχος δεν εφαρμοζόταν ούτε για το «γραμματέα των θεσμοθετών» ούτε για τους υπόλοιπους άρχοντες. Όπως χαρακτηριστικά ο Αριστοτέλης στην «Αθηναίων Πολιτεία» αναφέρει: «δοκιμάζονται δ' ούτοι πρώτον μεν από τη βουλή τοις φ', πλήν του γραμματέως, ούτως δ' εν δικαστηρίω μόνον ώσπερ οι άλλοι άρχοντες πάντες γαρ και οι κληρωτοί και οι χειροτονητοί δοκιμασθέντες άρχουσιν, οι δε εννέα άρχοντες εν τετη βουλή και πάλιν εν δικαστηρίω. Και πρότερον μεν ουκ ήρχεν όντιν αποδοκιμάσειεν η βουλή, νυν δ' έφεις εις το δικαστήριον και τούτο κύριον εστί της δοκιμασίας». Η δοκιμασία του διπλού ελέγχου δεν εφαρμοζόταν για το γραμματέα των θεσμοθετών, όπως και για τους υπόλοιπους αξιωματούχους οι οποίοι ελέγχονταν μόνο από το δικαστήριο χωρίς προηγουμένως να έχουν ελεγχθεί από τη βουλή. Την εισαγωγή στο δικαστήριο έκαναν οι θεσμοθέτες οι οποίοι και αναλάμβαναν την προεδρία του. Σύμφωνα με τα αναφερόμενα στην «Αθηναίων Πολιτεία» «δοκιμάζει δε και τους βουλευτές τους τον ύστερων ενιαυτόν βουλευσόσαντας και τους εννέα άρχοντας και πρότερον μεν ην αποδοκιμάσαι κυρία, νυν δε τούτοις

1. D. M. MacDOWELL, όπ.π., σελ 257-259, P.J. Rhodes, *The Athenian Boule*, Oxford University Press, Oxford 1972 σελ.171-178.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Αθηναίων Πολιτεία 55, 2, Αισχίνη, *Κατά Κτησιφώντος*,(3), 14-15.

3. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Προς Λεπτίνην*, (20), 90.

έφεσις ἐστίν εἰς τὸ δικαστήριον», ἡ διεξαγωγή τῆς δοκιμασίας τῶν νέων βουλευτῶν ἀνήκε στην ἀρμοδιότητα τῆς βουλῆς καὶ ὄχι τῶν δικαστηρίων¹. Δοκιμάζονταν δηλαδὴ οἱ νέοι βουλευτὲς ἀπὸ τοὺς ἀπερχόμενους. Ἡ διπλὴ δοκιμασία πού ἐφαρμοζόταν στους ἐννέα ἀρχόντες, δὲν ἦταν δυνατόν νὰ εἶχε πεδίο ἐφαρμογῆς καὶ στους βουλευτὲς λόγω τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τοὺς δεδομένου ὅτι αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε μιὰ πολὺ χρονοβόρα διαδικασία². Ἡ ἐξέταση τῶν βουλευτῶν ἀπὸ τὸ δικαστήριον τὸν 4^ο π.Χ. αἰ. πραγματοποιεῖτο κατόπιν ἐφέσεως μετὰ ἀπόρριψή τους ἀπὸ τὴ βουλή.

Ἀντίθετα ὅμως ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους ἀρχόντες γιὰ τὴν δοκιμασία τῶν Στρατηγῶν ἀποκλειστικὴ ἀρμοδιότητα εἶχε τὸ δικαστήριον τῆς Ἡλιαίας τὸ ὁποῖο δὲν ἐφάρμοζε διαφορετικὸς κανόνες ἀπὸ τὴ δοκιμασία ἄλλων ἀρχόντων. Ἡ διαφορὰ μετὰ τὴ δοκιμασία τῶν υπολοίπων ἀρχόντων ἐγκεῖται στο γεγονός τῆς δυνατότητας ἐπανεκλογῆς τους στο ἴδιο ἀξίωμα, ὁπότε μιὰ ἐκ νέου δοκιμασία θὰ μπορούσε νὰ παραλειφθεῖ ὡς περιττή. Ἄλλος ἓνας λόγος ἦταν ἡ μὴ δυνατότητα ἐφαρμογῆς τοῦ μέτρου λόγω ἀπουσίας, ἐφόσον οἱ Στρατηγοὶ πού βρισκόνταν σὲ ἐκστρατεία κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ἐκ νέου χειροτονίας τους ἀπουσίαζαν καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἦταν παρόντες γιὰ τὴ δοκιμασία τους³.

---

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἀθηναίων Πολιτεία* 45, 3.

2. P. J. RHODES, *Athenian Boule*, ὁπ. παρ., σελ. 178.

3. ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ, ὁπ. παρ. σελ. 22.

2.2 Διαδικασία και συνέπειες της Δοκιμασίας

Η διαδικασία στην οποία υποβαλλόταν ο υπό δοκιμασία πολίτης προκειμένου να εξακριβωθεί εάν είχε τα απαιτούμενα προσόντα είχε τη μορφή δίκης. Στην διαδικασία αυτή αποφαινόταν εάν βάσει των απαιτούμενων προσόντων που έπρεπε να είχε, μπορούσε να ασκήσει το αξίωμα για το οποίο είχε εκλεγεί.

Τα κυριότερα από τα ερωτήματα που ετίθεντο τόσο στη βουλή, όσο και στα δικαστήρια κατά τη δοκιμασία της διαδικασίας ήταν τα ίδια. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην Αθηναίων Πολιτεία¹ «επερωτώσιν δ', όταν δοκιμάζωσιν, πρώτων μεν τις σοι πατήρ και πόθεν των δήμων, και τις πατρός πατήρ, και τις μήτηρ, και τις μητρός πατήρ και πόθεν των δήμων;». Δηλαδή ποιος ήταν ο πατέρας σου και από ποιο δήμο, ποιος ήταν ο πατέρας του πατέρα σου. Κατόπιν δε του ψηφίσματος του Περικλή το οποίο απαιτούσε για την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη εκτός της γέννησης από Αθηναίο πατέρα αλλά και από μητέρα αστή, ρωτούσαν ακόμα ποια ήταν η μητέρα τους, ποιος ήταν ο πατέρας της μητέρας τους και από δήμο. Επιπλέον ρωτούσαν το δοκιμαζόμενο εάν συμμετείχε στη λατρεία του Πατρών Απόλλωνος και του Ερκείου Διός και που είχε τα ιερά των θεών αυτών², εάν είχε οικογενειακούς τάφους, πού βρίσκονταν, πώς συμπεριφερόταν στους γονείς του, εάν εκπλήρωνε τις φορολογικές του υποχρεώσεις και αν είχε πάρει μέρος σε εκστρατεία³. Η μη εκπλήρωση των στρατιωτικών και οικονομικών υποχρεώσεων προς την πόλη, καθώς και η κακή συμπεριφορά προς τους γονείς αποτελούσαν αδίκημα. Τα ερωτήματα αυτά που υποβάλλονταν στους υποψήφιους άρχοντες σκοπό είχαν την επιβεβαίωση της γνήσιας αθηναϊκής καταγωγής τους, τη σωστή συμπεριφορά τους αλλά και τους δεσμούς που είχαν με την πόλη, προκειμένου να έχουν το δικαίωμα να γίνουν άρχοντες της. Πώς θα μπορούσε κάποιος που δεν συμπεριφερόταν καλά στους γονείς του να γίνει άρχοντας; Η πόλις του επέβαλλε τιμωρία και τον αποδοκίμαζε, θεωρώντας ότι ένας τέτοιος πολίτης ούτε τις θυσίες θα τελούσε με ευσέβεια,

---

¹. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία* 55, 3-4.

². ΔΕΚΑΖΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ Φ., *Παυσανίου Λατρευτικά*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ. 89 και 158.

³. ΔΕΙΝΑΡΧΟΣ, *Κατ' Αριστογείτονος* (2), 17-18.

ούτε τίποτε άλλο θα έκανε καλά και δίκαια. Αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίο εξεταζόταν εάν οι υποψήφιοι άρχοντες στόλιζαν ακόμη και τους τάφους των γονέων τους¹.

Μετά τις απαντήσεις που δίδονταν από τους δοκιμαζόμενους υποψήφιους άρχοντες ο πρόεδρος του δικαστηρίου ζητούσε να παρουσιαστούν ενώπιον του δικαστηρίου μάρτυρες που θα τις επιβεβαίωναν.

Κατόπιν της εξετάσεως των μαρτύρων ζητείτο από τους παριστάμενους πολίτες, εφόσον επιθυμούσαν, να απευθύνουν τυχόν κατηγορία για τον υπό δοκιμασία άρχοντα. Εφόσον παρουσιαζόταν κατήγορος, δινόταν πρώτα ο λόγος σε αυτόν και εν συνεχεία στο δοκιμαζόμενο προκειμένου να απολογηθεί. Εάν δεν παρουσιαζόταν κατήγορος το δικαστήριο προέβαινε στην έκδοση απόφασης.

Η διαδικασία της δοκιμασίας όταν λάμβανε χώρα στη βουλή, η αποδοχή ή η απόρριψη τού υπό δοκιμασία άρχοντα αποφασιζόταν με ανάταση των χειρών, ενώ όταν η διαδικασία λάμβανε χώρα στο δικαστήριο η απόφαση εκδιδόταν κατόπιν ψηφοφορίας των δικαστών.

Η δοκιμασία των αξιωματούχων διεξαγόταν τους τελευταίους μήνες του έτους. Η κάθε δοκιμασία κρατούσε ελάχιστο χρόνο, επειδή τις περισσότερες φορές ήταν μια καθαρά τυπική διαδικασία και αυτός ήταν και λόγος που πραγματοποιούνταν πολλές διαδικασίες. Παρόλο όμως το σύντομο της διαδικασίας, στο σύνολό τους, οι δοκιμασίες των υποψηφίων αρχόντων δεν έπαυε να είναι ιδιαίτερα χρονοβόρες λόγω του πλήθους των αξιωματούχων που έπρεπε να δοκιμασθούν. Αν αναλογισθούμε ότι η μεν βουλή έπρεπε να διεξάγει τη δοκιμασία των πεντακοσίων βουλευτών και Εννέα Αρχόντων, τα δε δικαστήρια πλην της δεύτερης δοκιμασίας των εννέα αρχόντων έπρεπε να προβούν και στην δοκιμασία επιπλέον επτακοσίων περίπου αξιωματούχων, η διαδικασία της δοκιμασίας έφτανε μέχρι τις τελευταίες ημέρες του έτους διατρέχοντας τον κίνδυνος να μην ολοκληρωθεί. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Λυσίας στον «*Περί Ευάνδρου δοκιμασίας*» λόγο του: «*εάν αυτόν*

---

¹. ΞΕΝΟΦΩΝ, *Απομνημονεύματα*, II, 13.

². ΔΕΚΑΖΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ Φ., *Παυσανίου Λατρευτικά*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ. 89 και 158.

αποδοκιμάσητε, άθυτα τα πάτρια ιερά γίνεσθαι, ταδ' ενθυμηθήτε, ότι πάλοι ο χρόνος ήδη παρελήλυθεν. Ή γάρ αύριον ημέρα μόνη λοιπή του ενιαυτού εστίν, εν δε ταύτη τω Δίί τω σωτήρι θυσία γίνεται, δικαστήριον δε παρά τους νόμους αδύνατον πληρωθήναι»¹.

Εφόσον ολοκληρωνόταν η διαδικασία της δοκιμασίας, οι άρχοντες μέσω της Βασιλείου στοάς ανέβαιναν στον «όρκιο λίθο» (πέτρα πάνω στην οποία βρίσκονταν τα ιερά σφάγια) και έδιναν τον απαραίτητο όρκο για την άσκηση των καθηκόντων τους. Ορκίζονταν ότι κατά την διάρκεια της θητείας τους θα ασκούσαν τα καθήκοντα τους σύμφωνα με τους ισχύοντες νόμους χωρίς να δωροδοκηθούν. Εφόσον όμως διαπιστωνόταν ότι κατά την άσκηση των καθηκόντων τους δωροδοκούσαν, θα έπρεπε να αφιερώσουν ένα χρυσό ανδριάντα. Οι ανδριάντες που προσφέρονταν από τους επίορκους άρχοντες στην πολιτεία ήταν σε φυσικό μέγεθος και αφιερώνονταν στο ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς². Η διαδικασία της ορκωμοσίας επαναλαμβανόταν με τον ίδιο ακριβώς όρκο και ενώπιον του αγάλματος της Θεάς Αθηνάς στην Ακρόπολη και στην συνέχεια αναλάμβαναν τα καθήκοντα τους.

Σε περίπτωση κατά την οποία ο υποψήφιος άρχοντας δεν κρινόταν κατάλληλος (αποδοκιμασία) αποκλειόταν του αξιώματος για το οποίο εκλέχθηκε χωρίς περαιτέρω συνέπειες. Ο αποκλεισμός όμως από συγκεκριμένο αξίωμα ισοδυναμούσε με την ποινή της μερικής ατιμίας, η οποία όμως δεν στερούσε από τον αποδοκιμαζόμενο υποψήφιο άρχοντα, την δυνατότητα εκλογής σε άλλο αξίωμα³. Εφόσον υπήρχε αποδοκιμασία υποψηφίου άρχοντα, την θέση του καταλάμβανε ένας από τους επιλαχόντες, ο οποίος περνούσε ακριβώς την ίδια διαδικασία δοκιμασίας.

Η διαδικασία δοκιμασίας των εννέα αρχόντων ήταν διττή και πραγματοποιούνταν τόσο από την βουλή, όσο και από το δικαστήριο. Ωστόσο κατά τον 5^ο π.Χ. αι. κάθε καταψηφιστική απόφαση της βουλής ήταν τελεσίδικη

1. ΛΥΣΙΑΣ, *Περί της Ευάνδρου δοκιμασίας*, (26), 6.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων πολιτεία*, 55, 5, Πλάτων, *Φαίδρος* 235 D-E, Πλούταρχος, *Σόλων*, 25.

3. Μ.Σ. ΓΙΟΥΝΗ, *Άτιμος έστω, άτιμος τεθνάτω*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 229 επ., και σελ. 237-238.

και στους αποδοκιμασθέντες δεν παρεχόταν το δικαίωμα επανάληψης της διαδικασίας στο δικαστήριο. Αποτέλεσμα δε αυτού ήταν η μη δυνατότητα ανάληψης καθηκόντων. Αντίθετα όμως από τα διαδραματιζόμενα κατά τον 5^ο π.Χ. αι., τον 4^ο η τελική δοκιμασία διεξαγόταν από το δικαστήριο. Η παραπομπή των υποψηφίων αρχόντων στο δικαστήριο ανεξάρτητα εάν η απόφαση της βουλής ήταν καταψηφιστική ή όχι έγινε υποχρεωτική. Για αυτούς όμως που δεν υπήρχε αποδοκιμασία από τη βουλή η διαδικασία ήταν τυπική, ενώ στην περίπτωση που υπήρχε αποδοκιμασία το δικαστήριο λειτουργούσε ως έφεση. Ως εκ τούτου διαφαίνεται ότι η απόφαση της βουλής δεν ήταν δεσμευτική προς τους δικαστές, οι οποίοι ήταν αυτοί που τελικά αποφάσιζαν σχετικά με τη δοκιμασία των εννέα αρχόντων¹.

Οι υποψήφιοι άρχοντες πλήν των τυπικών ερωτήσεων υποβάλλονταν και σε ερωτήσεις οι οποίες είχαν σχέση με την φιλοπατρία τους².

Κατά περιόδους όμως εκτός από τις απαιτούμενες νομικές προϋποθέσεις ίσχυσαν και διάφοροι ειδικοί νόμοι τους οποίους δεν έπρεπε να παραβιάζει ο διορισμός ενός άρχοντα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο νόμος του 390 π.Χ. κατά τον οποίο δεν μπορούσε να γίνει μέλος της βουλής όποιος είχε υπηρετήσει στο ιππικό κατά την διακυβέρνηση του τυραννικού καθεστώτος των Τριάκοντα 404-403 π.Χ. Κατόπιν της περιόδου του καθεστώτος των Τριάκοντα, στις δοκιμασίες υπήρξαν συχνές εμφανίσεις κατηγορών εναντίον πολιτών που συνεργάστηκαν με τους ολιγαρχικούς και ήταν υποψήφιοι άρχοντες. Στους πολίτες αυτούς είχε χορηγηθεί αμνηστία για την συνεργασία τους με το τυραννικό καθεστώς, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η δίωξη τους. Ως εκ τούτου η μόνη δυνατότητα επίθεσης τινός εναντίον οιοδήποτε υποψηφίου άρχοντα που είχε στο παρελθόν συνεργαστεί με το καθεστώς των ολιγαρχικών ήταν να εμφανιστεί και να απευθύνει κατηγορία στη διαδικασία της δοκιμασίας. Η ενέργεια αυτή δεν επέφερε δίωξη επειδή η δοκιμασία δεν ήταν διωκτική διαδικασία, ήταν απλά μια ενέργεια η οποία

---

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων πολιτεία*, 55, 2.

2. D. Mac DOWELL, *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, μετάφρ. Γ. Μαθιουδάκη, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1986, σελ. 258-259.

έδινε την ευκαιρία στον καταγγέλοντα να απαγγείλει δημόσια τις κατηγορίες του με σκοπό να επηρεάσει τόσο την κρίση της βουλής όσο και του δικαστηρίου. Τέτοια περιστατικά αναφέρονται σε τέσσερις λόγους του Λυσία¹.

---

¹. ΛΥΣΙΑΣ, *Μαντιθέου δοκιμαζόμενου απολογία* (16), *Δήμου καταλήσεως απολογία* (25), *Περί της Ευάνδρου δοκιμασίας* (26), *Κατά Φίλωνος δοκιμασία* (31).

3. ΤΑΚΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΑΠΟ ΤΑ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

3.1 ΒΟΥΛΗ

Ο έλεγχος που ασκούσε η Πολιτεία στους άρχοντές της ήταν αρμοδιότητα της Βουλής και διενεργείτο από ένα ειδικό σώμα που ονομαζόταν Δέκα Λογισταί.

Η Βουλή της Αθηναϊκής Πολιτείας είχε την εποπτεία και τη συνεργασία με όλες τις αρχές αλλά και τον έλεγχο των οικονομικών της Πόλης¹. Αυτό της έδινε τη δυνατότητα να ασκεί τον έλεγχο και να επιβάλλει ποινές στους αξιωματούχους. Έτσι τον μεν 5^ο π.Χ. αι. η Βουλή επόπτευε μεταξύ άλλων αξιωματούχων και τους «Κωλακρέτες» ανώτατους οικονομικούς αξιωματούχους, ενώ τον 4^ο π.Χ. αι. παρακολουθούσε τις δραστηριότητες όλων σχεδόν των αξιωματούχων, όπως των «Ταμιών», των «Πωλητών», των «Αποδεκτών» και άλλων.

Με τις πολλαπλές αρμοδιότητες που είχε πλέον η Βουλή προκειμένου να επιτελέσει το έργο της συγκροτούσε, στην αρχή του πολιτικού έτους διάφορες ειδικές επιτροπές από τα μέλη της με συγκεκριμένες εξουσίες, όπως τους Τριηροποιούς, τους Επιμελητές του Νεωρίου, τους Συλογείς του Δήμου, τους Λογιστές, τους Εύθυνους, τους Ιεροποιούς. Κάποιες από τις επιτροπές αυτές προορίζονταν να διαρκέσουν ολόκληρο το έτος ενώ κάποιες άλλες συγκροτούνταν για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.

Η «Δέκα Λογιστών» απαρτιζόταν από δέκα βουλευτές (ένας από κάθε φυλή) με αρμοδιότητα την άσκηση διαχειριστικού ελέγχου στους αξιωματούχους στο τέλος κάθε πρυτανείας. Εκτός όμως του διαχειριστικού ελέγχου κύριο έργο της επιτροπή των «Δέκα Λογιστών» ήταν η επαλήθευση της τρέχουσας διαχείρισης των αξιωματούχων που ήταν οικονομικοί υπόλογοι².

Η Βουλή δηλαδή μέσα από αυτήν την επιτροπή ασκούσε έναν ενδιάμεσο έλεγχο στους εν ενεργεία αξιωματούχους καθώς στο τέλος κάθε πρυτανείας, όσοι από τους άρχοντες διαχειρίζονταν δημόσια χρήματα, έπρεπε να αποδώσουν λογαριασμό στην επιτροπή αυτή.

---

¹. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 47,1 και 49,5: Συνδιοικεί δε και ταις άλλαις αρχαίς τα πλείστα.

². ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 48,3.

Η επιτροπή των Δέκα Λογιστών δεν πρέπει να συγχέεται με τους Λογισταί οι οποίοι ήταν και αυτοί δέκα και είχαν ως έργο τους τον απολογιστικό έλεγχο των αξιωματούχων στο τέλος της θητείας τους¹. Αυτοί αναλάμβαναν το αξίωμα των Λογιστών, ήταν κληρωτοί αξιωματούχοι με ετήσια θητεία. Αντίθετα οι Δέκα Λογισταί ήταν βουλευτές που κληρώνονταν από τη Βουλή για μια συγκεκριμένη εργασία.

Στηριζόμενοι λοιπόν κάποιοι σε χωρίο του Πολυδεύκη² «*δύο δ' ήσαν, ο μὲν τῆς βουλῆς ὁ δὲ τῆς διοικήσεως. λογισταί. καὶ τούτοις ἡ βουλή κληροί κατ' ἀρχὴν ὡς παρακολουθεῖν τοῖς διοικούσιν*» ονόμασαν τους μὲν πρῶτους «Λογιστάς τῆς Βουλῆς» και τους άλλους «Λογιστάς τῆς Διοικήσεως».

Η Πολιτεία ασκώντας τους τακτικούς αυτούς ελέγχους προφανέστατα προσπαθούσε να προλάβει ενδεχόμενα ελλείμματα στο τέλος της διαχειριστικής περιόδου. Ήταν προς το συμφέρον της Πολιτείας να αποκαλύπτονται καταχρήσεις όσο το δυνατόν νωρίτερα και για αυτό ήταν έλεγχος μόνο οικονομικός της διαχείρισης των αρχόντων. Η επιτροπή των Λογιστών της Βουλῆς δεν είχε λόγο διενέργειας ελέγχου σε όλους τους αξιωματούχους, παρά μόνο σε αυτούς που διαχειρίζονταν χρήματα³.

Σκοπός των ελέγχων των Δέκα Λογιστών ήταν η εξακρίβωση της καλής χρησιμοποίησης της περιουσίας της Πολιτείας από τα εντεταλμένα όργανα αυτής. Οι έλεγχοι που διενεργούσαν αφορούσαν μόνο τη διαχείριση των χρημάτων του δημοσίου και δεν εμπλέκονταν σε κανενός άλλου είδους έλεγχο αξιωματούχων που δεν διαχειρίζονταν χρήματα. Δεν υπήρχε άλλωστε λόγος για έλεγχο διαπραπτόμενων παρανομιών πλην των διαχειριστικών, διότι για αυτές τις παρανομίες υπήρχαν πολύ άλλοι τρόποι δίωξης. Πολλά δε τα παραδείγματα αξιωματούχων που υπέπεσαν ή κατηγορήθηκαν κατά την διάρκεια της θητείας τους, διώχθηκαν, πολλοί δε από αυτούς καταδικάστηκαν στην αυστηρότερα των ποινών, την θανατική ποινή⁴.

Εφόσον κατά τον έλεγχο που διενεργείτο διαπιστωνόταν έλλειμμα ή

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 54,2: και λογιστάς δέκα και συνηγόρους τούτοις δέκα, προς ους άπαντας ανάγκη τους τας αρχάς άρξαντας λόγον απενεγκείν.

2. Πολυδεύκης, 8, 99, 1-3.

3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 48, 3.

4. ΙΣΑΙΟΣ, *Περί του Νικόστρατου κλήρου*, 4.

ατασθαλίες ενός οικονομικά υπόλογου, υποβαλλόταν αναφορά ή καταγγελία στη Βουλή, ώστε η ολομέλεια του σώματος να επιληφθεί σχετικά. Με βάση την καταγγελία των Δέκα Λογιστών η Βουλή έπρεπε να αποφανθεί για την ενοχή ή όχι του αξιωματούχου σε σχέση με το αδίκημα ή τα αδικήματα για τα οποία εκατηγορείτο. Εάν κρινόταν ένοχος η υπόθεση έπρεπε να παραπεμφθεί στο Δικαστήριο της Ηλιαίας να εκδικασθεί, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην Αθηναίων Πολιτεία *«ου κυρία δ' η κρίσης, αλλ' εφέσιμος εις το δικαστήριον»*¹.

Στις δίκες που διεξάγονταν στην Ηλιαία για τις υποθέσεις αυτές, οι Δέκα Λογιστές όπως προκύπτει από τις πηγές, δεν αναλάμβαναν κάποιο ρόλο, σε αντίθεση με τους αξιωματούχους Λογιστές που στην διαδικασία λογοδοσίας των αρχόντων και κατά την διεξαγωγή των σχετικών υποθέσεων αναλάμβαναν την προεδρία του δικαστηρίου.

Μαρτυρίες για την ύπαρξη του σώματος αυτού πριν το 403 π.Χ. δεν υπάρχουν. Το 399 π.Χ. όμως ο Λυσίας στον Κατά Νικομάχου λόγο του αναφέρεται στον ανά πρυτανεία έλεγχο των λογιστών *«ούτος αρξάντων ευθύνας ούκ έδωκεν, αλλ' οι μεν άλλοι της αυτών αρχής κατά πρυτανείαν λόγον αποφέρουσι»* χωρίς να γίνεται κανενός είδους σχόλιο για νέα πρακτική. Λαμβάνοντας λοιπόν αυτό ως επιχείρημα πολλοί ιστορικοί υποστηρίζουν ότι ο οικονομικός έλεγχος των αξιωματούχων από τη Βουλή διενεργείτο και πριν το 403 π.Χ.².

Κατόπιν αυτών μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι έλεγχοι των αξιωματούχων ήταν πρακτική που ακολουθείτο από την Αθηναϊκή Πολιτεία πολλά χρόνια πριν του 5^{ου} και 4^{ου} π.Χ. αι. πλήν όμως συστηματοποιήθηκαν και επεκτάθηκαν κατά τους αιώνες αυτούς. Αποτέλεσμα τούτου ήταν η οικονομική διαχείριση του έργου των αξιωματούχων να εξετάζεται από την επιτροπή των Δέκα Λογιστών εννέα φορές το χρόνο (στο τέλος κάθε πρυτανείας) και μια συνολική επανεξέταση του έργου τους στο τέλος της δέκατης πρυτανείας η οποία συνέπιπτε με το τέλος της θητείας τους, από διαφορετικό ελεγκτικό σώμα Λογιστών.

---

¹. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 45,2.

². Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Περί των Λογιστών, Συνηγόρων, Ευθύνων και Παρέδρων εν σχέσει προς την Αριστοτέλους «Αθηναίων Πολιτείαν»*, Αθήνα 1900, σελ. 55.

3.2 ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ

Η Εκκλησία του Δήμου το ανώτατο πολιτειακό όργανο της Αθηναϊκής Πολιτείας, ασκούσε τακτικό έλεγχο στους εν ενεργεία αξιωματούχους στην κύρια εκκλησία κάθε πρυτανείας¹.

Για οποιονδήποτε άρχιζε να ασκεί δημόσιο αξίωμα υπήρχαν ειδικές νομοθετικές διαδικασίες, οι οποίες σε περίπτωση που διαπιστωνόταν κατάχρηση εξουσίας ή αμέλειας των καθηκόντων του μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν εναντίον του. Στον 4^ο π.Χ. αι. η Εκκλησία του Δήμου στη διάρκεια κάθε πρυτανείας (μια φορά κάθε τριάντα έξι περίπου μέρες) πραγματοποιούνταν ψηφοφορία η επιλεγόμενη «επιχειροτονία» με το ερώτημα εάν οι κάτοχοι των δημοσίων αξιωμάτων ασκούσαν ορθά τα καθήκοντά τους όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην Αθηναίων Πολιτεία «προγράφουσι δε και τας εκκλησίας ούτοι. μία μεν κυρία, εν ή δει τας αρχάς επιχειροτονείν εί δοκούσι καλώς άρχειν»². Η ψηφοφορία δε, γινόταν με ανάταση των χειρών, εφόσον όμως αυτή απέβαινε σε βάρος του αξιωματούχου, αυτός καθαιρούνταν από το αξίωμα του, επακολουθούσε δηλαδή, η επιλεγόμενη «αποχειροτονία». Η επιδοκιμασία των αξιωματούχων ήταν ένας συχνός έλεγχος και ταυτόχρονα και ένας τρόπος προκειμένου η πολιτεία να υπενθυμίζει στους αξιωματούχους της να μην είναι προκλητικοί και αλαζόνες³. Σύμφωνα με τα αναφερόμενα στην Αθηναίων Πολιτεία σχετικά με την επιχειροτονία των Δέκα Στρατηγών και των δύο ιππάρχων, η διαδικασία περιγράφεται με πολλές λεπτομέρειες «επιχειροτονία δ' αυτών έστι κατά την πρυτανείαν εκάστην, ει δοκούσιν καλώς άρχειν. καν τινα αποχειροτονήσωσιν, κρίνουσιν εν τω δικαστηρίω, καν μεν αλώ, τιμώσιν ό τι χρή παθείν ή αποτείσαι, αν δ' αποφύγη, παλι άρχει»⁴. Η καθαίρεση δηλαδή οδηγούσε σε δίκη και η αθώωση στη δίκη οδηγούσε σε αποκατάσταση του αξιώματος⁵. Η διαδικασία

---

1. M. H. HANSEN, *Eisangelia*, Odense University Press, Odense 1975, σελ. 41-44, A.R.W. HARRISON, *The law of Athens*, Clarendon Press, Oxford 1971, σελ.59, D. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασσικών χρόνων*, μετάφραση Γ. Μαθιουδάκης, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 1986, σελ.59.

2. Αριστοτέλους, *Αθηναίων Πολιτεία*, 43,4.

3. M.I. FINLEY, «Athenian Demagogues», *Past and Present*, 12 (1962), σελ.14, CH. BARON, «La Candidature politique chez les Atheniens», *REG* 14 (1901), sel. 394-396.

4. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 61, 2.

5. H.M. HANSEN, *Eisangelia, The Sovereignty of the People's Court, and the Impeachment of Generals and Politicians*, Odense University Press, Odense 1975.

που περιγράφεται στην Αθηναίων Πολιτεία και δίνει αρκετές λεπτομέρειες σχετικά με τους Στρατηγούς και ίππαρχους, προφανώς ίσχυε και για όλους τους υπόλοιπους αξιωματούχους παρότι δεν περιγράφει με τις ίδιες λεπτομέρειες την επιχειροτονία αυτών. Ο Δημοσθένης στον Κατά Θεοκρίνου λόγο του αναφέρει «ού διά μεν την τούτου πονηρίαν αδελφός αυτού θεσμοθετών και τούτο χρόμενος συμβούλω τοιούτος έδοξε παρ' υμίν άνθρωπος είναι, ώστε ού μόνον αυτός απεχειροτονήθη των επιχειροτονιών ούσων, αλλά και την αρχήν άπασαν εποίησεν; Και ει μη δεομένων αυτών και ικετευόντων, και λεγόντων ως ουκέτι πρόσεισιν Θεοκρίνης προς την αρχήν, επείσθηθ' υμείς και πάλιν απέδοτε τους στεφάνους αυτοίς, πάντων αν αίσχιστα οι συνάρχοντες επεπόνθεσαν; Και τούτων ουδέν με δεί μάρτυρας υμίν παρασχέσθαι, πάντες γάρ ίστε τους επί Λυκίσκου άρχοντος θεσμοθέτας αποχειροτονηθέντας εν τω δήμω διά τούτων»¹.

Δεν είναι όμως βέβαιο ότι οι συνέπειες επέρχονταν αυτόματα από τον νόμο. Σύμφωνα με τον D. MacDawell «Η μήνυση και η δίκη απαιτούσαν ξεχωριστές πρωτοβουλίες, οι οποίες ωστόσο αναλαμβάνονταν κατ' ουσίαν πάντοτε, ενδεχομένως δε ο μηνυτής μπορούσε να χρησιμοποιήσει όποια διαδικασία («γραφή», «εισαγγελία», ή κάποια άλλη) άρμοζε στην κατηγορία, την οποία ήθελε να υποβάλει»². Η απόφαση αντικατάστασης καθαιρεθέντος αξιωματούχου ή εναλλακτικά ο διορισμός κάποιου άλλου στη θέση του, μπορεί να αποφασιζόταν ξεχωριστά με ψήφισμα της Εκκλησίας³.

Καθίσταται κατόπιν των παραπάνω σαφές, ότι η Εκκλησία του Δήμου δεν είχε την δικαιοδοσία να προβεί σε αποχειροτονία αξιωματούχου, εφόσον δεν υπήρχε καταγγελία εναντίον του στην ημερήσια διάταξη της κύριας Εκκλησίας, μετά το θέμα της επιχειροτονίας των ναρχών. Η καταγγελία δε είχε τη μορφή «εισαγγελίας», η οποία αποτελούσε μια από τις σπουδαιότερες διαδικασίες δίωξης δημοσίων αδικημάτων όπως της προδοσίας, της δωροδοκίας και χρησιμοποιείτο, όσο καμιά άλλη από τους Αθηναίους. Η διαδικασία αυτή δεν

1. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, Κατά Θεοκρίνου 58, 27-28.

2. D. MacDOWELL, Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασσικών χρόνων, μετάφραση Γ. Μαθιουδάκης, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 1986, σελ.260.

3. ΞΕΝΟΦΩΝ, Ελληνικά, 1.7.1.

ήταν όμως αποκλειστικά η μόνη που χρησιμοποιείτο για την καταγγελία των αξιωματούχων. Η «προβολή» ήταν επίσης μια από αυτές, η οποία μπορούσε κατά τη συζήτηση και λήψη απόφασης στην Εκκλησία του Δήμου επί αδικών πράξεων αξιωματούχων να καταλήξει σε αποχειροτονία τους.

Η αποχειροτονία είχε ως αναγκαία συνέπεια κατά τον 4^ο π.Χ. αι. την παραπομπή του αξιωματούχου στο δικαστήριο της Ηλιαίας, σε αντίθεση με τον 5^ο π.Χ. αι. όπου η Εκκλησία του Δήμου εκδίκασε τις υποθέσεις αυτές. Εφόσον ο αξιωματούχος κρινόταν ένοχος για τις κατηγορίες που του αποδίδονταν με την καταγγελία εναντίον του στην Εκκλησία του Δήμου, η παύση του εκ του αξιώματός του μετατρεπόταν αυτόματα σε οριστική καθαίρεση και ταυτόχρονα του επιβαλλόταν και η προβλεπόμενη εκ του νόμου ποινή για το διαπραχθέν αδίκημα. Στην περίπτωση όμως που απαλλασσόταν των κατηγοριών έπαβε η επιβολή της παύσης από το αξίωμά του και αποκαθίστατο στο αξίωμά του, εφόσον η θητεία του δεν είχε λήξει.

Η απόφαση αποκατάστασης καθαιρεθέντος αξιωματούχου ή ο διορισμός εναλλακτικά κάποιου άλλου στην θέση του, ήταν δυνατόν να λαμβάνονται ξεχωριστά με ψήφισμα της Εκκλησίας του Δήμου¹.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα καθαιρέσεων ήταν εκείνες του Περικλή το 430 π.Χ. και των Στρατηγών του Αθηναϊκού στόλου στη ναυμαχία των Αργινουσών το 406 π.Χ.

Ο μεν Περικλής απομακρύνθηκε από την θέση του ως Στρατηγός και τιμωρήθηκε με πρόστιμο. Αποκαταστάθηκε λίγο αργότερα στο αξίωμά του, δεν είναι όμως βέβαιο εάν αυτό πραγματοποιήθηκε το ίδιο έτος με ψήφισμα της Εκκλησίας ή αν εκλέχθηκε στην κανονική εκλογή του επόμενου έτους². Σύμφωνα με το κατηγορητήριο, όπως οι ιστορικοί³ υποστηρίζουν, ο Περικλής ήταν αναμεμειγμένος σε δύο δίκες. Αυτή κατά του Φειδία για κλοπή το 438-437 π.Χ., όπου κατά το έτος αυτό ήταν επιστάτης της κατασκευής του αγάλματος της Αθηνάς και όταν ήταν Στρατηγός μετά την ανεπιτυχή εκστρατεία του 430 π.Χ.. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο παραπέμφθηκε σε δίκη

---

1. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Κατά Θεοκρίνου* 58, 27.

2. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περικλής*, 35, 4-5.

3. ΔΙΟΔΩΡΟΣ, 12.45.4, 2. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περικλής*, 31 επ.

η οποία εκδικάσθηκε από την Εκκλησία του Δήμου και όπως ανωτέρω αναφέρθηκε καθαιρέθηκε του αξιώματός του και του επιβλήθηκε πρόστιμο¹.

Η δε καθαίρεση των Στρατηγών των Αθηναίων στη ναυμαχία των Αργινουσών επήλθε, επειδή δεν περισυνέλεξαν τους ναυαγούς¹. Οι Αθηναϊκές δυνάμεις κέρδισαν την ναυμαχία, χάθηκαν όμως είκοσι πέντε από τα πλοία τους. Οι περισσότεροι επιζήσαντες από τα πλοία αυτά αφέθηκαν να πνιγούν και εκ τούτου ανέκυψε το ερώτημα εάν το σφάλμα ήταν των Στρατηγών που διοικούσαν το στόλο ή των Τριηραρχών τους οποίους οι Στρατηγοί είχαν διατάξει να σώσουν τους άνδρες ή εάν η διάσωσή τους είχε καταστεί αδύνατη εξαιτίας της καταιγίδας που επικρατούσε² στην περιοχή.

Η εξουσία της Εκκλησίας του Δήμου για την εκδίκαση πολιτικών δικών διαφαίνεται ότι διήρκεσε μέχρι το 360 π.Χ. και η αρμοδιότητά της αυτή μεταβιβάστηκε στην Ηλιαία περί το 355 π.Χ..

---

¹. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περικλής*, 35, 3-4: Εκπλεύσας δ' ούν ο Περικλής ούτ' άλλο τι δοκεί της παρασκευής άξιον δράσαι, πολιορκήσας τε την ιεράν ΕΕπίδαυρον ελπίδα παρασχούσαν ως αλωσομένην, απέτυχε διά την νόσον. Επιγενομένη γαρ ουκ αυτούς μόνον, αλλά και τους οπωσούν τη στρατιά συμμείξαντας προσδιέφθειρεν. Εκ τούτου χαλεπώς διακειμένους τους Αθηναίους προς αυτόν επειράτο παρηγορείν και αναθαρρύνειν. Ου μην παρέλυσε της οργής ουδέ μετέπεισε πρότερον, ή τας ψήφους λαβόντας επ' αυτόν εις τας χείρας και γενομένους κυρίουσ αφελέσθαι την στρατηγίαν και ζημιώσαι χρήμασιν, ών αριθμόν οι τον ελάχιστον πεντεκαίδεκα τάλαντα, πενήκοντα δ' οί τον πλείστον γράφουσιν. Επεγράφη δε τη δίκη κατήγορος, ως μεν Ιδομενεύς λέγει, Κλέων, ως δε Θεόφραστος, Σιμμίας ο δε Ποντικός Ηρακλείδης Λακρατείδην είρηκε.

². Σ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ελλήνων Θέσμια, πολιτειακές και πολιτικές λειτουργίες στην αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 2004, σελ.642 επ.

³. D. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασσικών χρόνων*, οπ. παρ., σελ.287..

4. ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΑΠΟ ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΕΣ ΠΟΛΙΤΩΝ

4.1 Τακτική Διαδικασία

Το δικαϊκό σύστημα της Αθηναϊκής Πολιτείας προκειμένου αυτή να προστατευτεί από την κακοδιοίκηση και τη διαφθορά στο δημόσιο βίο, εκτός των τακτικών ελέγχων που ασκούσε η Βουλή στους άρχοντες με την επιτροπή των δέκα λογιστών και τον έλεγχο που ασκούσε η Εκκλησία του Δήμου, διέθετε πολλά ακόμα δικονομικά μέσα για την αποτροπή των αρχόντων από την παρανομία.

Ο πιο συνηθισμένος τρόπος δίωξης ήταν η άσκηση «γραφής». Κάθε Αθηναίος Πολίτης και όχι μόνο αυτός ο οποίος είχε υποστεί ζημιά είχε το δικαίωμα βάση του δικαϊκού συστήματος της Πόλης, να ασκήσει δίωξη υποβάλλοντας «γραφή» για υπόθεση του δημοσίου συμφέροντος. Άρα για οποιαδήποτε παρανομία αξιωματούχου μπορούσε να ασκήσει εναντίον του την ανάλογη με το αδίκημα «γραφή» ενώπιον του αρμόδιου άρχοντα.

Η «γραφή» υποβαλλόταν με γραπτή καταγγελία ενώπιον του αρμόδιου άρχοντα που θα επιλαμβάνονταν της υποθέσεως και περιελάμβανε πλήρως τα στοιχεία του δράστη και περιέγραφε το αδίκημα. Η αρμοδιότητα καθοριζόταν από το είδος του αδικήματος ή το πρόσωπο του διωκόμενου. Τα περισσότερα όμως είδη δημοσίων υποθέσεων ανήκαν στην αρμοδιότητα των θεσμοθετών.

Ο Αθηναίος πολίτης που ασκούσε «γραφή» έπρεπε να προσκαλέσει προφορικά και ενώπιον μαρτύρων τον καταγγελλόμενο να εμφανισθεί στον Άρχοντα. Κατόπιν τούτου άρχιζε το στάδιο της ανάκρισης και με το πέρας αυτής ο Άρχοντας εισήγαγε την υπόθεση στο δικαστήριο και αναλάμβανε την προεδρία του.

Εφόσον η ασκηθείσα για μια δημόσια υπόθεση «γραφή» δεν συγκέντρωνε το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών, τότε ο ασκήσας την «γραφή» έπρεπε να καταβάλει πρόστιμο χιλίων δραχμών και ταυτόχρονα έχανε το δικαίωμα υποβολής «γραφής» ιδίου τύπου στο μέλλον.

Η άσκηση των ένδικων αυτών μέσων υπόκειται σε ορισμένους δικονομικούς κανόνες. Δεν υποβάλλονταν στους άρχοντες σε καθημερινή βάση αλλά ανάλογα με το αδίκημα υπήρχαν ορισμένες ημέρες υποβολής. Σε περιπτώσεις όπως των υποθέσεων ανθρωποκτονιών, δεν ήταν δυνατόν να

ασκηθεί δίωξη τους τρεις τελευταίους μήνες του έτους, επειδή η εισαγωγή μιας υπόθεσης ανθρωποκτονίας στο δικαστήριο απαιτούσε διάστημα τεσσάρων μηνών. Επομένως εάν κατατίθετο μια καταγγελία για ανθρωποκτονία τους τρεις τελευταίους μήνες του έτους, ο αρμόδιος για τις ανθρωποκτονίες Άρχων Βασιλεύς δεν μπορούσε να ολοκληρώσει τη διαδικασία, δεδομένου, όπως ανωτέρω αναφέρθηκε, η θητεία του θα έληγε σε διάστημα τριών μηνών και η εν λόγω διαδικασία για την ολοκλήρωσή της απαιτούσε τέσσερις μήνες¹.

Εναντίον των αξιωματούχων μπορούσαν να ασκηθούν διάφορα είδη «γραφών»², όπως η «γραφή αλογίου» που υποβαλλόταν στη μη υποβολή απολογισμού στη λήξη της θητείας. Η «γραφή αγραφίου» που υποβαλλόταν σε περίπτωση παράλειψης υποχρεωτικής εγγραφής οφειλέτου στο δημόσιο. Η «γραφή ψευδεγγραφής» που υποβαλλόταν για εσφαλμένη εγγραφή πολίτη ως οφειλέτου του δημοσίου. Η «γραφή βουλήσεως» που υποβαλλόταν για κακόβουλη συμπεριφορά. Η «γραφή δώρων» που υποβαλλόταν για δωροδοκία. Η «γραφή κλοπής» που υποβαλλόταν για περιπτώσεις κατάχρησης δημοσίου χρήματος, καθώς και οι «γραφές κλοπής» δημοσίων χρημάτων και κλοπής ιερών χρημάτων που υποβάλλονταν στις περιπτώσεις κατάχρησης χρημάτων του δημοσίου και χρημάτων που ανήκαν στους θεούς. Η «γραφή» φόνου που η ύπαρξή της υποστηρίζεται από τον D. MacDowell, ο οποίος θεμελίωσε την άποψή του αυτή από τον *Κατά Αριστοκράτους* λόγο του Δημοσθένη³.

Η δίωξη που ακολουθούσε αυτή τη διαδικασία ήταν αρκετά χρονοβόρα και σε πολλές περιπτώσεις ενείχε κινδύνους για τους καταγγέλλοντες, όπως επιβολή προστίμου, στην περίπτωση μη συμπληρώσεως του ενός πέμπτου των ψήφων των δικαστών προκειμένου να παραπεμφθεί ο καταγγελλόμενος.

Με «γραφή» συνήθως διώκονταν αδικήματα που χαρακτηρίζονταν ως δημόσια, ενώ με δίκη τα χαρακτηριζόμενα ως ιδιωτικά. Το κριτήριο διάκρισης

---

¹. ΑΝΤΙΦΩΝ, *Περί του χορευτού* (6) 4.

². S. TODD, *The Shape of Athenian Law*, Clarendon Press, Oxford 1995 σελ. 105 επ., R. G. OSBORNE, *Law in Action in Classical Athens*, JHS 105 (1985) sel. 40-58, J.H. LIPSIUS, *Das Attische Recht*, σπ. παρ. Σελ. 401-402.

³. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Κατά Αριστοκράτους* (23) 80, D. MacDOWELL, *Athenian Homicide Law*, Manchester 1963, σελ.133.

χρησιμοποίησης των ένδικων αυτών μέσων είναι πολύ δύσκολο να βρεθεί. Σχετικά με τα κριτήρια διάκρισης τους ο U.E. Paoli διατύπωσε την άποψη ότι δεν υπάρχει κανένα συστηματικό κριτήριο, αλλά η διάκριση βασιζόταν στη διαφορετική φύση του προστατευόμενου αγαθού¹.

Στην κοινωνία της Αθηναϊκής Πολιτείας υπήρχε διαχωρισμός ανάμεσα στην ιδιωτική ζωή (οίκου) και στην δημόσια ζωή (εκτός οίκου). Στον οίκο εντοπιζόταν η ιδιωτική σφαίρα δράσης και επομένως οποιαδήποτε παραβίασή της αποτελούσε αδίκημα ιδιωτικού χαρακτήρα. Αντίθετα δημόσιο χαρακτήρα θεωρείτο ότι είχε σχέση με την αγορά, τα δικαστήρια, την Εκκλησία του Δήμου και γενικότερα τους χώρους που προορίζονταν για δημόσιες δραστηριότητες.

Η αντίληψη που επικρατούσε στην Αθήνα για το τι ήταν ιδιωτικό επικεντρωνόταν στον οίκο και όχι στο άτομο.

Οι ρήτορες χειρίζονταν με ρευστότητα τον χαρακτηρισμό μεταξύ των δραστηριοτήτων δημόσιου ή ιδιωτικού χαρακτήρα. Ανάλογα με τους επιδιωκόμενους σκοπούς τους έδιναν έμφαση στο δημόσιο χαρακτήρα του αδικήματος, όταν ήθελαν να επηρεάσουν αρνητικά τους δικαστές παρουσιάζοντας τον καταγγελλόμενο να έχει στραφεί εναντίον της Πόλης. Αντίθετα όταν επιζητούσαν να αποφύγουν την τιμωρία του καταγγελλόμενου, τόνιζαν περισσότερο την ιδιωτική φύση του αδικήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τακτικής αυτής που ακλουθούσαν οι ρήτορες είναι ο λόγος του Δημοσθένη *Κατά Μειδίου*². Ο Δημοσθένης είχε μια πολυετή οξεία διένεξη με το Μειδία, δεχόμενος δε επίθεση από αυτόν κατά την τελετή της εορτής των «Μεγάλων εν άστει Διονυσίων» άδραξε την ευκαιρία να τον καταγγείλει στην Εκκλησία του Δήμου με τη διαδικασία της «προβολής». Η προβολή όμως χρησιμοποιείτο μόνο για αδικήματα σε βάρος του δημοσίου και όχι για ιδιωτικές διενέξεις. Προκειμένου ο ρήτορας να δικαιολογήσει μια τέτοια διαδικασία χαρακτήρισε την πράξη του Μειδία, να στραφεί εναντίον του ενόσω ήταν χορηγός της γιορτής, σαν ασέβεια κατά την τέλεση θρησκευτικών εορτών, αδίκημα που δικαιολογούσε την «προβολή». Η Εκκλησία του Δήμου δέχθηκε ότι το αδίκημα του Μειδία

---

1. U.E. PAOLI, «Αττική Δίκη», NNDI 13 (1966), σελ. 1089.

2. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Κατά Μειδίου* (21).

Κατά του Δημοσθένη παρόλο που στρεφόταν κατά ιδιώτη , αποτελούσε αδίκημα δημόσιο, διότι η προσβολή στρεφόταν κατά του συνόλου των πολιτών.

Αντιθέτως σε άλλο λόγο του μεγάλου ρήτορος διαπιστώνουμε ότι δημόσιο αδίκημα χαρακτηρίστηκε ως ιδιωτικό. Συγκεκριμένα στον λόγο του *Περί στεφάνου*, η πρόταση του Κτησιφώντα προς την Εκκλησία του Δήμου για απόδοση τιμών (στεφάνου) στο Δημοσθένη, ενώ δεν είχε ακόμα λογοδοτήσει, ήταν παράνομη και συνιστούσε αδίκημα με καθαρά δημόσιο χαρακτήρα¹.

Τέλος σχετικά με τον χαρακτηρισμό του ιδιωτικού και του δημοσίου χαρακτήρα των πράξεων, ο Cohen υποστηρίζει ότι η αντίληψη της έννοιας του ιδιωτικού και της αυτονομία της ιδιωτικής σφαίρας αποτελούσε μια από τις κρίσιμες διαφορές ανάμεσα στη δημοκρατική και τη μη δημοκρατική ιδεολογία στην Αθήνα. Η έννοια μιας ιδιωτικής σφαίρας δράσης, προστατευόμενης σε σημαντικό βαθμό από την παρέμβαση του κράτους, συνιστούσε ένα από τα βασικά δόγματα της αθηναϊκής δημοκρατικής θεωρίας².

---

¹. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Περί του στεφάνου* (18), 111-112: τοσούτου γάρ δέω λέγειν ως ουκ είμ' υπεύθυνος, ο νύν ούτος διέβαλλε και διωρίζετο, ώσθ' άπαντα τον βίον υπεύθυνος είναι ομολογώ ών η διακεχείρικ' η πεπολιτευμαι παρ' υμίν. Ήν μέντοι γ' εκ της ίδιας ουσίας επαγγειλάμενος δέδωκα τω δήμω, ουδεμίαν ημέραν υπεύθυνος εινάι φημί ουδ' άλλον ουδένα, ούδ αν των εννέ αρχόντων τις ών τύχη. τις γάρ εστί νόμος τοσαύτης αδικίας και μισανθρωπίας μεστός ώστε τον δόντα τι των ιδίων και ποιήσαντα πράγμα φιλάνθρωπον και φιλόδωρον της χάριτος μεν αποστειρέιν, εις τους συκοφάντας δ' άγειν, και τούτους επί τας ευθύνας ών έδωκεν εφιστάνται;

². D. COHEN, *Νόμος, σεξουαλικότητα και κοινωνία – Η επιβολή της ηθικής στην κλασσικά Αθήνα* (*Law, sexuality-The enforcement of morals in classical Athens*, Cambridge University Press, 1991), μετάφραση Π. Πασχίδη, εκδ. Ιστορητής|Κάτοπτρο, Αθήνα 1999 σελ. 130.

4.2 Ειδικές Διαδικασίες

Τον έλεγχο των υποθέσεων παρανομιών που διέπρατταν οι εν ενεργεία αξιωματούχοι ή γενικά τα πρόσωπα που ήταν επιφορτισμένοι με δημόσια καθήκοντα τον είχε η Βουλή ως εποπτεύουσα αρχή όλων των αξιωματούχων.

Η Βουλή τον 4^ο π.Χ. αι. παρόλο που τις είχαν αφαιρεθεί οι δικαστικές εξουσίες που διέθετε στο παρελθόν, διατηρούσε το δικαίωμα να δικάζει τους αξιωματούχους και κυρίως εκείνους που διαχειρίζονταν χρήματα. Οι καταγγελίες κατά των αξιωματούχων ενώπιον της, κατατίθενταν είτε από το σώμα των δέκα λογιστών (της βουλευτικής επιτροπής που διενεργούσε τον οικονομικό έλεγχο στο τέλος κάθε πρυτανείας), είτε από τα ίδια τα μέλη της, τους βουλευτές. Στις περιπτώσεις αυτές η Βουλή ενεργούσε αυτεπάγγελτα, υπήρχαν όμως περιπτώσεις που η δικαστική της αρμοδιότητα επί των αξιωματούχων δεν ασκείτο αυτεπάγγελτα. Οποιοσδήποτε ελεύθερος πολίτης, δούλος ή και ξένος είχε τη δυνατότητα να καταγγείλει ενώπιόν της αξιωματούχο ή πρόσωπο επιφορτισμένο με δημόσια καθήκοντα με την ειδική κατηγορία *μη χρήσθαι τοις νόμοις* (κακοδιαχείριση). Στην περίπτωση αυτή η καταγγελία είχε τη μορφή «εισαγγελίας». Εκτός του αδικήματος της κακοδιαχείρισης η εισαγγελία μπορούσε να απευθυνθεί σε αξιωματούχους και για τα αδικήματα καταλύσεως της δημοκρατίας, της προδοσίας ή της δωροδοκίας προέβλεπε ο εισαγγελικός νόμος.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα καταγγελίας αξιωματούχου ενώπιον της Βουλής αναφέρεται στον *Περί χορευτού* λόγο του Αντιφώντα. Τον μεν πρώτο αφορούσε καταγγελία κατά αξιωματούχων για κατάχρηση δημοσίου χρήματος. Η καταγγελία¹ υποβλήθηκε περί το 420/419 π.Χ. από πλούσιο Αθηναίο ο οποίος είχε αναλάβει χορηγός της παράστασης του έργου του ποιητή Πανατακλέους που θα δινόταν στη γιορτή των Θαργηλίων και του οποίου το όνομα παραμένει άγνωστο, με την ιδιότητα του ιδιώτη. Κατά την εξάσκηση των χορευτών της παράστασης που γινόταν στο σπίτι του συνέβη ένα ατύχημα και πέθανε ένας από τους χορευτές. Οι συγγενείς κατηγόρησαν το χορηγό ως υπεύθυνο για το θάνατό του και ο χορηγός εισάγεται σε δίκη. Ο

---

¹. ΑΝΤΙΦΩΝ, *Περί χορευτού* (6), 35: Κατηγορήσειν έμμελον Αριστίωνος και φιλίνου και Αμπελίνου και του υπογραμμάτεως των θεσμοθετών, μεθ' ούπερ συνέκλεπτον, περί ων εισήγγειλα εις την βουλήν.

καταγγελλόμενος χορηγός μεταξύ άλλων επιχειρημάτων προβάλλει και το επιχείρημα ότι τα ελατήρια της κατηγορίας ήταν πολιτικά. Αναφέρει ότι, πριν συμβεί το πιο πάνω περιστατικό του θανάτου του χορευτού είχε καταγγείλει για κατάχρηση δημοσίου χρήματος τρεις αξιωματούχους της Αθήνας, τον Φιλίνο και τον Αμπελίνο καθώς και τον υπογραμματέα των θεσμοθετών με τη διαδικασία της «εισαγγελίας» στη Βουλή. Το δε δεύτερο αφορούσε καταγγελία η οποία υποβλήθηκε από τον ίδιο χορηγό με την ιδιότητα του βουλευτή το επόμενο έτος 419/418 π.Χ.. Η καταγγελία αυτή υποβλήθηκε όταν υπέπεσε στην αντίληψή του ότι κάποιοι άλλοι αξιωματούχοι, οι ποριστές, οι πωλητές και πράκτορες μαζί και με τους υπογραμματείς τους έκαναν φοβερές παρανομίες¹.

Είναι άγνωστο εάν η διαδικασία είχε κάποια ειδική ονομασία όταν η καταγγελία προερχόταν από βουλευτή. Ο Αντιφών και στη δεύτερη περίπτωση χρησιμοποιούσε το ρήμα «εισήγον εις την βουλήν» και όχι «εισήγγειλα».

Εκτός της ειδικής διαδικασίας καταγγελίας ενώπιον της Βουλής αξιωματούχων είτε αυτεπάγγελτα, είτε μέσω καταγγελιών ιδιωτών υπήρχε και άλλη μια ειδική διωκτική διαδικασία που είχε εφαρμογή σε διάφορες κατηγορίες αδικημάτων η «εισαγγελία»².

Σύμφωνα με τον Αρποκρατίων³ έχουμε τρία είδη «εισαγγελιών», την «εισαγγελία» που απευθυνόταν στην Βουλή ή στην Εκκλησία του Δήμου όταν επρόκειτο για σπουδαία δημόσια αδικήματα κατά της Πόλης όπως η κατάλυση της Δημοκρατίας, η προδοσία και δωροδοκία. Η «εισαγγελία» που απευθυνόταν στον Επώνυμο Άρχοντα για κάκωση ορφανών και επικλήρων και η «εισαγγελία» που απευθυνόταν στους διαιτητές για πλημμελή εκτέλεση καθηκόντων διαιτητού.

---

1. ANTIΦΩΝ, *Περί χορευτού* (6) 49-50: ότι πρυτανεύων πυθόμενος αυτούς δεινά και σχελτία εργάζεσθαι εισήγον εις την βουλήν.

2. H.M. HANSEN, *Eisangelia*, ο.π., σελ 21-28, D. MacDOWELL, *Το δίκαιο της Αθήνας των κλασσικών χρόνων*, ο.π. σελ.261, A.R.W. HARRISON, *The law of Athens*, II, ο.π. σελ. 50-59, P.J. RHODES, *The Athenian Boule*, ο.π. σελ.162-171.

3. ΑΡΠΟΚΡΑΤΙΩΝ: *Δημοσία δε τινός δίκης όνομα εστί, τρία δε εστί είδη εισαγγελιών.* η μεν γαρ επί δημοσίοις αδικήμασι μεγίστοις και αναβολήν μη επιδεχόμενοις, και τοις εφ'οις μήτε αρχή μήτε νόμοι κείνται τοις άρχουσι καθ' ούς εισάξουσιν, αλλά προς την βουλήν ή τον δήμον

Οι εισαγγελίες που αφορούσαν τα αδικήματα κατά της πόλης και του πολιτεύματος στρέφονταν κατά των αξιωματούχων και όχι κατά των ρητόρων ή άλλων ατόμων.

Πριν την περίοδο των Περσικών πολέμων οι απόπειρες κατά του πολιτεύματος διώκονταν με εισαγγελία και δικάζονταν από τον Άρειο Πάγο όπως αναφέρεται στην Αθηναίων Πολιτεία¹, από την εποχή όμως των περσικών πολέμων η δικαιοδοτική αρμοδιότητα εκδίκασης υποθέσεων που αφορούσαν την ασφάλεια της πόλης μεταβιβάσθηκε στην Εκκλησία του Δήμου. Σύμφωνα δε με μια άλλη θεωρία που διατυπώθηκε από τον H.M. Hansen ο θεσμός της εισαγγελίας ήταν ιδιαίτερα δημοκρατικός και πρέπει να εισήχθη από τον Κλεισθένη το 507 π.Χ., επίσης αναφέρει ο οι εισαγγελίες δικάζονταν από την αρχή από την Εκκλησία του Δήμου ή τα δικαστήρια και όχι από τον Άρειο Πάγο².

Την εισαγγελία ρύθμιζε ο εισαγγελτικός νόμος της τελευταίας δεκαετίας του 5^{ου} π.Χ. ο οποίος μας γίνεται γνωστός από τρεις διαφορετικές πηγές. Στο λόγο του *Υπέρ Ευξενίπου* ο Υπερείδης αναφέρει «*εάν τις, φύσί τον δήμον τον Αθηναίων καταλύη, εικότως ώ άνδρες δικασταί, ή γάρ τοιάυτη αιτία ού παραδέχεται σκήψιν ουδεμίαν ουδενός ούδ' υπωμοσίαν, αλλά την ταχίστην αυτήν δεί είναι εν τωί δικαστηρίωι, ή συνίηι ποι επί καταλύσει του δήμου ή εταιρικόν συναγάγη, ή εάν τις πόλιν τινά προδώι ή ναύς ή πεζήν ή ναυτικήν στρατιάν ή ρήτωρ ών μη λέγηι τα άριστα τώι Αθηναίων χρήματα λαμβάνειν....*». Αυτή είναι και η κυριότερη ίσως πηγή για τον εισαγγελτικό νόμο. Επίσης αναφέρεται σε ένα απόσπασμα από το 4^ο βιβλίο του Θεόφραστου «*Πέρι Νόμων*»³ καθώς και σε μια παραπομπή στο νόμο του Τιμοκράτους⁴.

Εμπεριστατωμένα για το θεσμό της εισαγγελίας έχει αναφερθεί ο H.M. HANSEN, στο έργο του *Eisangelia*⁵, όπου παραθέτει μια νέα περιγραφή της εισαγγελίας στην Εκκλησία του Δήμου και της εισαγγελίας της Βουλής.

Η απευθυνόμενη στην Εκκλησία του Δήμου εισαγγελία αφορούσε αδικήματα

---

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 8,4..

2. H.M. HANSEN, *Eisangelia*, ο.π., σελ 19.

3. ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ, 8, 52.

4. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Κατά Τιμοκράτους*, 63.

κατά της πόλης όπως απόπειρα καταλύσεως της δημοκρατίας, προδοσία, δωροδοκία και μπορούσε να στραφεί εναντίον όλων, ιδιωτών, πολιτικών, αξιωματούχων, προσώπων επιφορτισμένων με δημόσια καθήκοντα.

Αντίθετα η εισαγγελία στη Βουλή ασκούσαν για αδικήματα κατά της πόλης και επιπροσθέτως για ακόμα ένα αυτό της κακοδιαχείρισης (κακοδιοίκηση, κακοδιαχείριση, κατάχρηση δημοσίου χρήματος), το οποίο δεν περιλαμβάνεται στον εισαγγελτικό νόμο, αλλά περιγράφεται στην Αθηναίων Πολιτεία *«έξεστι δε και τοις ιδιώτες εισαγγελεῖν ἢν αν βούλονται των αρχών μη χρήσθαι τοις νόμοις...»*¹. Η εισαγγελία στη Βουλή στρεφόταν αποκλειστικά κατά των αξιωματούχων και των προσώπων που ήταν επιφορτισμένα με δημόσια καθήκοντα.

Οι εισαγγελίες που απευθύνονταν στη Βουλή ασκούσαν ενώπιον της, η δε συζήτησή τους πραγματοποιείτο χωρίς ανάμειξη της Εκκλησίας του Δήμου. Σε αντίθεση οι εισαγγελίες που απευθύνονταν στην Εκκλησία του Δήμου δεν ακολουθούσαν πάντοτε την ίδια διαδικασία. Συμπεριλαμβάνονταν από τη Βουλή στην ημερήσια διάταξη της κύριας Εκκλησίας κάθε πρυτανείας για να συζητηθούν πρώτη φορά, όπως συζητείτο η επιχειροτομία των αρχών και άλλα θέματα σύμφωνα με τα αναφερόμενα στην Αθηναίων Πολιτεία *«...και περί σίτου και περί φυλακής της χώρας χρηματίζευν, και τας εισαγγελίας εν τοιαύτη τη ημέρα τους βουλομένους ποιείσθαι, και τας απογραφάς των δημευομένων αναγιγνώσκειν, και τας λήξεις των κλήρων και των επικλήρων αναγιγνώσκειν, όπως μηδένα λάθη μηδέν έρημον γενόμενον»*².

Στον κανόνα όμως που ανωτέρω αναφέρθηκε, υπήρχαν και εξαιρέσεις, καθ' αυτόν τον τρόπο παρατηρούμε εισαγγελία να ασκείται κατευθείαν στην Εκκλησία του Δήμου η οποία στην συνέχεια την παρέπεμψε στη Βουλή για να εκδόσει προβούλευμα και να της το εισαγάγει εκ νέου για την πρώτη συζήτηση. Αυτό μας δείχνει ότι οι εισαγγελίες στην Εκκλησία του Δήμου δεν ακολουθούσαν πάντα ένα προκαθορισμένο τυπικό³.

Σύμφωνα με τον εισαγγελτικό νόμο σχετικά με τη δικαιοδοτική εξουσία των

---

¹. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 45,2.

². ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 43,4.

³. Η.Μ. HANSEN, *Eisangelia*, ο.π., σελ 25-26.

δύο οργάνων, τον 5^ο και το πρώτο μισό του 4^{ου} π.Χ. αι. η Εκκλησία του Δήμου είχε τη δυνατότητα να συγκροτείται ως δικαστήριο, ή δίκασε η ίδια την υπόθεση που είχε ασκηθεί με «εισαγγελία»¹ ή την παρέπεμπε στο δικαστήριο². Με την τροποποίηση του νόμου περί το 362-355 π.Χ. οι απευθυνόμενες στην Εκκλησία του Δήμου εισαγγελίες πιθανότατα παραπέμπονταν και εκδικάζονταν από την Ηλιαία, δεδομένου του ότι δεν μας είναι γνωστή καμιά υπόθεση που δίκασε η Εκκλησία του Δήμου.

Σύμφωνα με το Δημοσθένη όταν ιδιώτης απευθυνόταν με εισαγγελία στη Βουλή, τότε ο ίδιος ενεργούσε και ως κατηγορος. Μετά την εισαγωγή της εισαγγελίας στην Βουλή δινόταν στον αξιωματούχο η ευκαιρία να υπερασπιστεί τον εαυτό του. Στην συνέχεια εξέδιδε μια προκαταρκτική απόφαση για την ενοχή του. Εφόσον αυτή ήταν καταδικαστική ακολουθούσε νέα προκειμένου να καθορισθεί η ποινή εάν ήταν στα πλαίσια αρμοδιοτήτων της Βουλής (πρόστιμο μέχρι πεντακόσιες δραχμές) ή εάν θα παραπεμπόταν στο δικαστήριο³. Εάν η υπόθεση παραπέμπονταν στο δικαστήριο ή αν ο αδικητής διάδικος ασκούσε έφεση για την επιβαλλόμενη ποινή, αρμόδιοι για την εισαγωγή στο δικαστήριο ήταν οι θεσμοθέτες η οποίοι και προήδρευαν⁴.

Η εισαγγελία σε σύγκριση με τις υπόλοιπες διαδικασίες του αττικού δικαίου χρησιμοποιήθηκε πάρα πολύ, καθώς παρουσίαζε για τον καταγγέλλοντα πλεονεκτήματα όπως ταχύτητα και ασφάλεια. Αυτό επιτυγχάνονταν επειδή η καταγγελία υποβαλλόταν κατευθείαν στην Εκκλησία ή τη Βουλή, χωρίς να χάνεται πολύτιμος χρόνος. Η ασφάλεια έγκειται στο ότι και αν ακόμα η καταγγελία δεν κατόρθωνε να συγκεντρώσει το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών, ο καταγγέλλων δεν θα καταδικαζόταν σε μερική ατιμία ούτε και θα ήταν υποχρεωμένος να πληρώσει πρόστιμο χιλίων δραχμών, το οποίο θα πλήρωνε αν είχε ασκήσει γραφή και όχι εισαγγελία. Η κατάχρηση όμως των εισαγγελιών επέφερε την τροποποίηση του νόμου πριν το 330 π.Χ. όπου προβλεπόταν το παραπάνω χρηματικό πρόστιμο σε περι-

---

1. ΛΥΣΙΑΣ, *Κατά Εργοκλέους* (28).

2. ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ, *Κατά Λεωκράτους*, (1).

3. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Κατά Ευέργου και Μνησιβούλου Ψευδομαρτυριών* (47), 42-43.

4. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Κατά Τιμοκράτους* (24), 63.

πτωση μη συγκεντρώσεως του ενός πέμπτου των ψήφων των δικαστών, διατηρώντας όμως την εξαίρεση για την ποινή της ατιμίας.

Δεδομένο όμως είναι ότι η άσκηση πολλών εισαγγελιών οφειλόταν σε πολιτικούς λόγους, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν σαν ένα δικονομικό όπλο σε πολιτικές δίκες για την εξόντωση των πολιτικών αντιπάλων. Δαμόκλεια σπάθη στα κεφάλια των πολιτικών και δη των Στρατηγών χαρακτηρίζει ο Hansen την εισαγγελία¹ και συμφωνεί με την παρατήρηση του Δημοσθένη ότι ένας Στρατηγός είχε περισσότερες πιθανότητες να καταδικασθεί σε θάνατο μετά από μια εισαγγελία που ασκήθηκε εναντίον του, παρά να σκοτωθεί σε μάχη.

Εκτός της «γραφής» και της «εισαγγελίας» η αττική δικονομία για να μην μείνει ατιμώρητο τυχόν αδίκημα αξιωματούχου, πρόσφερε διάφορες διαδικασίες που δεν ήταν μεν δικαστικές, αλλά με τη βοήθειά τους ο καταγγέλλων ήταν δυνατόν να επιτύχει την παύση και την τιμωρία ενός εν ενεργεία αξιωματούχου εφόσον αποδεικνυόταν ότι διέπραξε αδίκημα. Τέτοιες διαδικασίες ήταν η «απόφασις» και η «προβολή», οι οποίες φυσικά δεν χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά εναντίον των αξιωματούχων, αλλά και άλλων προσώπων.

Η διαδικασία της «αποφάσεως»² παρουσιάσθηκε μετά το δεύτερο μισό του 4^{ου} π.Χ. αι. Επρόκειτο για πόρισμα του Αρείου Πάγου κατόπιν ειδικής έρευνας, που αποφαινόταν για την ενοχή ή την αθωότητα ατόμων που κατηγορούνταν κυρίως για προδοσία, δωροδοκία και πιθανότατα να περιλαμβάνονταν και η κατάλυση της δημοκρατίας. Σε μια τέτοια έρευνα ο Άρειος Πάγος προέβαινε όχι κατόπιν αιτήσεως του ιδιώτη, αλλά μετά από δική του πρωτοβουλία² ή αίτησης της Εκκλησίας του Δήμου (κατά πρόσταξιν). Στην περίπτωση αυτή η Εκκλησία του Δήμου έδινε εντολή με ψήφισμά της στον Άρειο Πάγο να προβεί σε έρευνα όταν έκρινε ότι διαπράττονταν πολιτικά εγκλήματα. Κατόπιν τούτου ο Άρειος Πάγος κατέθετε πόρισμα της έρευνάς του στην Εκκλησία του Δήμου. Εφόσον αυτό ήταν καταδικαστικό ορίζονταν εκ

---

¹. H.M. HANSEN, *Eisangelia*, ο.π., σελ 39-40, 43, D. MacDOWELL, *To δίκαιο της Αθήνας των κλασικών χρόνων*, ο.π. σελ.292-295, R. WALLACE, *The Aeropagus Council to 307 BC* Baltimore and London 1989, 113-119.

². ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Περί του στεφάνου* (18), 133.

της Εκκλησίας του Δήμου κατήγοροι και με νέο ψήφισμα παρέπεμπε την υπόθεση στο δικαστήριο της Ηλιαίας.

Η διαδικασία της αποφάσεως μάς έγινε γνωστή από τέσσερις λόγους που διασώθηκαν, είναι όμως ικανοποιητικός αριθμός για να κατανοήσουμε τη διαδικασία αυτή¹.

Ακόμα μια διαδικασία που εμφανίσθηκε στη διάρκεια του 4^{ου} π.Χ. αι. ήταν η προβολή², η χρήση της οποίας δεν ήταν συχνή. Κάθε πολίτης ή μέτοικος είχε δικαίωμα να ζητήσει την εγγραφή στην ημερήσια διάταξη της Εκκλησίας του Δήμου, την προβολή του που αποτελούσε μια καταγγελία κατά ορισμένου προσώπου για συγκεκριμένα αδικήματα σε βάρος του δημοσίου όπως συκοφαντία, κατάχρηση δημοσίου χρήματος, κατάχρηση εξουσίας, εξαπάτηση του Δήμου για έκδοση καταδικαστικής απόφασης εναντίον αθύων³, ασέβεια κατά την εκτέλεση θρησκευτικών εορτών. Οι καταγγελίες για συκοφαντία (μέχρι έξι) εγγράφονταν στην ημερήσια διάταξη της Εκκλησίας από τους πρυτάνεις της έκτης πρυτανείας⁴. Ο χρόνος υποβολής της συζήτησης ήταν συγκεκριμένος κάθε φορά, ανάλογα με το καταγγελλόμενο αδίκημα. Στην διαδικασία αυτή κατέφυγε ο Δημοσθένης εναντίον του Μειδία κατά τα μεγάλα Διονύσια και η προβολή του κατατέθηκε στους πρυτάνεις την πρώτη ημέρα μετά το τέλος της εορτής και συζητήθηκε στην Εκκλησία την επομένη των Πανδίων⁵.

Η Εκκλησία του Δήμου ήταν υποχρεωμένη να συζητήσει και να λάβει απόφαση σε καταγγελία που διατυπωνόταν με την προβολή, χωρίς όμως η απόφασή της να επιφέρει νομικά αποτελέσματα καθόσον η προβολή δεν αποτελούσε δικαστική διαδικασία. Με τον τρόπο αυτό ο καταγγέλλων επιζητούσε μια καταδικαστική απόφαση (κακοχειροτονία) από την Εκκλησία του Δήμου για τον καταγγελλόμενο, που θα την χρησιμοποιούσε προς ενίσχυση των δικανικών του ισχυρισμών στη δίκη που θα προκαλούσε. Η συ-

---

¹ ΔΕΙΝΑΡΧΟΣ, *Κατά Δημοσθένους (1), Κατ'Αριστιγείτονος (2), Κατά Φιλοκλέους (30), ΥΠΕΡΕΙΔΗΣ, Κατά Δημοσθένους υπέρ των Αρπαλείων (1)*.

² Σ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ελλήνων Θέσμις, πολιτειακές και πολιτικές λειτουργίες στην αρχαία Ελλάδα*, ο.π.σελ.645-647.

³ ΞΕΝΟΦΩΝ, *Ελληνικά*, Α, 7, 35.

⁴ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 43,5.

⁵ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Κατά Μειδίου*, 8-10.

νέχιση της υπόθεσης ήταν στην διακριτική ευχέρεια του καταγγέλλοντος. Στην περίπτωση που η απόση ήταν αθωωτική, αυτό δεν αποτελούσε εμπόδιο για περισσότερες διώξεις και δεν δέσμευε τους δικαστές, όπως δεν τους δέσμευε ούτε μία καταδικαστική απόφαση.

Το αττικό δικονομικό σύστημα ήταν τέτοιο που οι διάφοροι τρόποι διώξεως επικαλύπτονταν. Ένας άρχοντας για το ίδιο αδίκημα μπορούσε να διωχθεί με πολλούς τρόπους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο H.M. Hansen ο χρηματισμός αξιωματούχου μπορούσε να διωχθεί με επτά διαφορετικούς τρόπους, με εισαγγελία στο Δήμο, με εισαγγελία στη Βουλή, με αυτεπάγγελτη δίωξη από τη Βουλή, με δίωξη απογραφής ενώπιον των θεσμοθετών, με γραφή δώρων, με απόφαση, όταν η Εκκλησία του Δήμου αποφάσιζε ότι έπρεπε να γνωμοδοτήσει η Βουλή του Αρείου Πάγου και τέλος κατά τη διαδικασία των ευθυνών ήταν το κατεξοχήν αδίκημα για το οποίο γινόταν έρευνα.

Σχετικά δε με τις ποινές δεν ήταν ίδιες, ανεξάρτητα αν επρόκειτο για το ίδιο αδίκημα. Στη διαδικασία των ευθυνών, η προβλεπόμενη ποινή για το αδίκημα της δωροδοκίας ήταν πρόστιμο δεκαπλάσιο του ποσού με το οποίο είχε δωροδοκηθεί ο αξιωματούχος. Στην περίπτωση της απογραφής προβλεπόταν η δέσμευση του ποσού της δωροδοκίας. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις η δωροδοκία επέσυρε τις περισσότερες φορές την ποινή του θανάτου.

Συνεπώς ο καταγγέλλων είχε τη δυνατότητα να επιλέξει μεταξύ πολλών διαδικασιών αυτήν που τον εξυπηρετούσε καλύτερα. Ο μόνος κίνδυνος ήταν στην γραφή όπου υπήρχε ο κίνδυνος να μην συμπληρώσει το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών και να του επιβληθεί πρόστιμο χιλίων δραχμών και ποινή μερικής ατιμίας. Το ίδιο πρόστιμο ίσχυε και για την εισαγγελία μετά το 330 π.Χ., όπως και για την απογραφή. Στην απογραφή όμως εάν συγκέντρωνε τον απαιτούμενο αριθμό ψήφων, μπορούσε να έχει επιπλέον αμοιβή για την καταγγελία του, το ένα τρίτο της αξίας του ποσού της δωροδοκίας, τη δέσμευση του οποίου είχε ζητήσει.

5. ΛΟΓΟΔΟΣΙΑ ΑΡΧΩΝ – ΕΥΘΥΝΕΣ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ

5.1 Λογοδοσία

Οι φορείς της δημόσιας εξουσίας στην Αθηναϊκή Πολιτεία, όταν εξέρχονταν του αξιώματός τους, υποβάλλονταν σ' ένα γενικό απολογιστικό έλεγχο, τις λεγόμενες ευθύνες. Ο έλεγχος αυτός ήταν ο πιο σημαντικός που υφίστανται οι Αθηναίοι Αξιωματούχοι.

Τον 4^ο π.Χ. αι. ένα ειδικό ελεγκτικό σώμα οι δέκα λογισταί διενεργούσαν τον έλεγχο της διαχείρισης και της διοίκησης των απερχόμενων Αξιωματούχων της Αθηναϊκής Πολιτείας. Εκτός όμως του σώματος αυτού η νομοθεσία έδινε τη δυνατότητα στους Αθημναίους πολίτες να προβαίνουν και οι ίδιοι σε καταγγελίες αξιωματούχων εφόσον θεωρούσαν ότι είχαν διαπράξει οικονομικές ατασθαλίες και διέφυγαν της προσοχής της Πολιτείας ή γενικότερα είχαν ασκήσει το αξίωμά τους με ανάρμοστο τρόπο.

Ο έλεγχος όμως των Αξιωματούχων δεν πρωτοεμφανίσθηκε για πρώτη φορά τον παραπάνω αναφερόμενο αιώνα. Την ακριβή θεσμοθέτηση των ευθυνών δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε. Βέβαιο όμως είναι ότι οι άρχοντες της Αθήνας ήταν υπόλογοι για τις οικονομικές και τις άλλες δραστηριότητές τους πολύ νωρίτερα.

Πηγές που μαρτυρούν την ύπαρξη λογιστών κατά τον 5^ο π.Χ. αι., είναι ελάχιστες δυστυχώς. Επιγραφικά κείμενα, στα οποία διασώζονται στοιχεία για τους λογιστάς, δίχως όμως να περιέχουν λεπτομέρειες για το θεσμό της λογοδοσίας είναι λίγα.

Ο θεσμός της λογοδοσίας ήταν παλαιότερος της νομοθεσίας του Σόλωνα και πιθανόν να ανάγεται στην εποχή του Δράκοντα. Ο Αριστοτέλης τόσο στην «Αθηναίων Πολιτεία»¹ όσο και στα «Πολιτικά»² αναφέρεται σε διατάξεις περί λογοδοσίας και κολασμού των *ακοσμούντων* αρχόντων στις νομοθεσίες του Δράκοντα και του Σόλωνα.

Ο έλεγχος των αρχόντων αρχικά ήταν αρμοδιότητα του Άρειου Πάγου. Στη συνέχεια μεταβιβάσθηκε σε ειδικά ελεγκτικά σώματα και στα δικαστήρια. Οι περισσότερες εκ των αλλαγών αυτών συνδέονται με τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη το έτος 462/461 π.Χ.

---

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 3,6 βλ. 4,4 και 8,4.

2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, 1274 a 15-17 και 1281 b 32-40.

Το έτος 403/402 π. Χ. με επώνυμο άρχοντα τον Ευκλείδη είναι ένα ορόσημο στην ιστορία του δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας. Δεδομένου του μεγάλης διάρκειας του Πελοποννησιακού πολέμου και των δύο ολιγαρχικών πραξικοπημάτων του 411 π.Χ. από τους Τετρακόσιους και του 404 π.Χ. από τους Τριάκοντα, είχαν ως συνέπεια την αλλαγή πολλών πραγμάτων στην Αθήνα. Έτσι το εν λόγω έτος θεωρήθηκε η απαρχή μιας νέας εποχής με αναγραφή των νόμων, υιοθέτηση του ιωνικού αλφαβήτου, ίδρυση δημόσιου Αρχείου (Μητρώων) και όπως χαρακτηριστικά γράφει ο G. Glotz «Στο βαθμό που η ιστορία έχει διαχωριστικές γραμμές, το έτος αρχής του Ευκλείδη (403/402 π.Χ.) σημειώνει από κάθε άποψη ένα τέλος και μια αρχή»¹.

Για την εποχή πριν το 403/402 π.Χ. γίνεται μια αναφορά σε ένα σώμα τριάντα λογιστών². Σε επιγραφές εμφανίζονται οι τριάντα λογισταί να ασκούν έλεγχο στο έργο των Ελληνοταμιών, των αξιωματούχων που ήταν αρμόδιοι για τη συλλογή των φόρων των συμμάχων, μελών της Α΄αθηναϊκής Συμμαχίας. Σε άλλη επιγραφή του 434 π.Χ. γνωστή και ως ψήφισμα του Καλλία αναφέρεται ότι στους τριάκοντα λογιστές είχε ανατεθεί ο τελικός έλεγχος για το οφειλόμενο στους Θεούς ποσό , αυτό που είχαν δανιστεί οι Αθηναίοι από τον ιερό θησαυρό των άλλων Θεών πλήν της Αθηνάς. Με το ψήφισμα αυτό ζητήθηκε από τους Αθηναίους να αποδώσουν στους άλλους Θεούς τα χρέη τους. Οι τριάντα λογιστές ανέλαβαν τον έλεγχο των ταμιών των άλλων Θεών που είχαν την ευθύνη του θησαυρού. Ο έλεγχος αυτός κατά πάσα πιθανότητα ήταν ετήσιος, ετήσια δε ήταν και η θητεία των ταμιών των άλλων Θεών. Γενικά είναι αποδεκτό ότι οι τριάντα λογιστές του 5^{ου} π.Χ. αι. ήταν κάτι σαν οικονομικοί επιθεωρητές που κύριο έργο τους ήταν ο έλεγχος της οικονομικής διαχείρισης της Πόλης. Το ίδιο δε έργο επιτελούσαν και κατά τον 4^ο π.Χ. αι³.

¹. G. GLOTZ, *Η Ελληνική Πόλις (La cite grecque, Paris, 1953)* μετάφραση Α. Σακελλαρίου, ΜΙΕΤ, αθήνα 1981 σελ. 336.

². D. PEPPAS-DELMOUSOU, *The Institution of Public Accountants in Ancient Greece*, Exhibition on European Accounting History, Edinburgh 1963, σελ. 3-17.

³. ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ, *Έλεγχος και Λογοδοσία των Αρχών στην Αρχαία Αθήνα*, ο.π. σελ.120-121.

Στην περίοδο μετά την εποχή του Ευκλείδη ο έλεγχος που υποβάλλονταν οι Αξιωματούχοι κατά το τέλος της θητείας τους επικεντρωνόταν σε δύο στάδια, ένα ενώπιον των λογιστών και ένα ενώπιον των ευθύνων.

Όλοι οι άρχοντες κατά τη λήξη της θητείας τους ήταν υποχρεωμένοι να καταθέσουν εγγράφως τους απολογισμούς τους σε ένα ελεγκτικό σώμα του Δέκα Λογιστές. Αυτοί ήταν υποχρεωμένοι να ελέγξουν μέσα σε καθορισμένη προθεσμία τους απολογισμούς των αξιωματούχων.

Εφόσον ολοκληρωνόταν η πρώτη φάση της ελεγκτικής διαδικασίας ένα δεύτερο ελεγκτικό σώμα οι εύθυνοι παραλάμβαναν καταγγελίες πολιτών εφόσον υπήρχαν κατά των απερχόμενων αξιωματούχων.

Εάν δεν ολοκληρωνόταν το σύνολο της ελεγκτικής διαδικασίας που ονομαζόταν *εύθυνα* ή *ευθύται* ο άρχοντας δεν μπορούσε να μεταβιβάσει σε τρίτους περιουσιακά του στοιχεία και του απαγορευόταν να φύγει από την Αττική. Με τα μέτρα αυτά εξασφαλιζόταν η Πόλη ώστε εάν κάποιος καταδικαζόταν σε πρόστιμο ή δήμευση της περιουσίας του να ήταν σε θέση να πληρώσει.

Η ύπαρξη του νόμου αυτού επιβεβαιώνεται από τον Αισχύνη στον λόγο του *Κατά Κτησιφόντος*¹. Ο νόμος αυτός απαγόρευε στους άρχοντες που ήταν νομικά υπόλογοι να χρησιμοποιούν οποιοδήποτε νομικό τέχνασμα, προκειμένου να μεταβιβάσουν τα προσωπικά τους περιουσιακά στοιχεία σε τρίτους.

---

¹. ΑΙΣΧΙΝΗ, *Κατά Κτησιφόντος*, (3), 21.

5.2 Αξιωματούχοι που Υπόκεινταν σε Λογοδοσία

Όλοι οι φορείς της δημόσιας ζωής της Αθηναϊκής Πολιτείας κληρωτοί ή αιρετοί καθώς και αυτοί που ασκούσαν επικουρικό έργο ήταν υποχρεωμένοι από το νόμο χωρίς καμιά εξαίρεση να λογοδοτούν κατά τη λήξη της θητείας τους.

Παρά το γεγονός ότι ουδείς εξαιρείτο από την λογοδοσία ο νόμος κάνει ρητή αναφορά σε κατηγορίες αξιωματούχων όπως αυτές αναφέρονται στον *Κατά Κτησιφόντος* λόγο του Αισχύνη¹. Στο λόγο αυτό ρητά αναφέρονται οι ιερείς, οι τριηράρχοι, τα μέλη της Βουλής του Αρείου Πάγου, η Βουλή των πεντακοσίων και τα μέλη της, οι πρέσβεις², οι στρατηγοί³ και οι εξουσιοδοτημένοι για μια συγκεκριμένη αποστολή με ελάχιστη διάρκεια τουλάχιστον τριάντα ημερών⁴.

Είναι αναγκαίο όμως να επισημανθεί ότι προκειμένου για τη λογοδοσία, η έννοια της αρχής εμφανίζεται διευρυμένη συγκρινόμενη με τη έννοια που της έδινε ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά*⁵, όπου αναφερόταν στη στενή τεχνική έννοια της αρχής, η οποία δεν περιελάμβανε όλους τους αιρετούς ή κληρωτούς αξιωματούχους.

Ο χρόνος αποδόσεως των ευθυνών ήταν ο μήνας Σκιροφοριών ο τελευταίος μήνας του Αττικού έτους στο τέλος του οποίου έληγε η θητεία των περισσοτέρων αξιωματούχων. Η εναλλαγή των κληρωτών αξιωματούχων στα δημόσια αξιώματα γινόταν στις αρχές του πρώτου μήνα του αττικού έτους του Εκατομβαιώνα και τις πρώτες μέρες του επόμενου μήνα του Μεταγεινιώνα. Για ορισμένους αξιωματούχους η έναρξη και η λήξη της θητείας τους ήταν διαφορετική γιατί ακολουθούσε το «Παναθηναϊκόν» έτος, από Παναθηναίον εις Παναθήναια, από το τέλος του Εκατομβαιώνα. Γι' αυτούς η προθεσμία των τριάντα ημερών για την υποβολή των λογοδοσιών τους έληγε στο τέλος του επόμενου μήνα του Μεταγεινιώνα.

Οι αξιωματούχοι λογοδοτούσαν κατά τη λήξη της θητείας τους, διαφορετικός ήταν ο χρόνος λογοδοσίας των αξιωματούχων των στρατιωτι-

---

1. ΑΙΣΧΥΝΗ, *Κατά Κτησιφόντος*, (3), 18-20.

2. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Περί της παραπρεσβείας*, (19), 4.

3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 59, 2.

4. ΑΙΣΧΙΝΗ, *Κατά Κτησιφόντος*, (3), 29.

5. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά* 1299 a 14-20 .

κών αξιωμάτων, καθώς και των δέκα αθλοθετών που κληρώνονταν ειδικά για τη διεξαγωγή των Μεγάλων Παναθηναίων, που γιορτάζονταν κάθε τέσσερα χρόνια. Επίσης οι πρέσβεις¹ και τα μέλη των διπλωματικών αποστολών λογοδοτούσαν με τη λήξη της αποστολής τους. Ετήσια ήταν επίσης και η λογοδοσία των Αεροπαγιτών².

Οι λογιστές, οι εύθυνοι, οι συνήγοροι, και οι πάρεδροι αντιμετώπιζαν κατά κανόνα το μεγαλύτερο φόρτο εργασίας τους πρώτους θερινούς μήνες, Εκατομβαιώνα και Μεταγεινιώνα. Υπήρξαν όμως και ορισμένες σπάνιες περιπτώσεις που η λογοδοσία αξιωματούχων παρουσιάστηκε με καθυστέρηση μηνών ή ετών.

---

1. ΠΑΝ. ΔΗΜΑΚΗΣ, «Πρέσβεις και πρόξενοι στην αρχαία Ελλάδα», Τιμή Γεωργίου Βλάχου, Αντ. Ν. Σάκουλας/Bruylant, Αθήνα 1995, σελ. 163-168.

2. ΑΙΣΧΙΝΗ, *Κατά Κτησιφόντος*, (3), 20.

3. ΛΥΣΙΑΣ, *Κατά Νικομάχου* (30), 4-5.

5.3 Λογοδοσία Ενώπιον Δικαστηρίου

Οι λογιστές εφόσον τελείωναν τον έλεγχο, όφειλαν να κλητεύσουν κάθε αξιωματούχο στο δικαστήριο. Ακόμα και στην περίπτωση που το πόρισμα των λογιστών ήταν απαλλακτικό κάθε υπόθεση έπρεπε να παραπεμφθεί στο δικαστήριο. Ακολουθούσε δηλαδή μια κανονική δίκη ενώπιον της Ηλιαίας με σύνθεση πεντακοσίων έναν δικαστών, ακόμα και στην περίπτωση που δεν είχαν διαπιστωθεί στοιχεία σε βάρος του αξιωματούχου. Η απαλλαγή του κάθε αξιωματούχου έπρεπε να ανακοινωθεί υποχρεωτικά από το δικαστήριο. Η διαδικασία στην περίπτωση αυτή κατά την οποία δεν υπήρχαν επιβαρυντικά στοιχεία ήταν τυπική. Ο κίνδυνος όμως καταγγελίας από οποιονδήποτε πολίτη υπήρχε πάντοτε κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας. Σε περίπτωση που το πόρισμα των λογιστών ήταν απαλλακτικό, απαλλακτική ήταν και η απόφαση του δικαστηρίου. Εφόσον όμως το πόρισμα των λογιστών επέρριπτε ευθύνες στον αξιωματούχο τότε ο συνήγορος που επικουρούσε το λογιστή αναλάμβανε ρόλο δημοσίου κατηγορού.

Ο κήρυκας πριν την έκδοση της αποφάσεως ήταν υποχρεωμένος να αναφωνήσει το εξής κάλεσμα «Ποιος από τους Πολίτες θέλει να απευθύνει κατηγορία εναντίον αυτού του Άρχοντα»; Εφόσον στο κάλεσμα του κήρυκα δεν ανταποκρινόταν κανένας από τους παρόντες ο υπό έλεγχο άρχοντας απαλλασσόταν οριστικά¹.

Στην Αθηναϊκή Πολιτεία είχε θεσπισθεί οικονομικό κίνητρο για τους πολίτες που κατήγγειλαν τυχόν αδικήματα αξιωματούχων. Το ποσό που αντιστοιχούσε σε κάποιον που αποκάλυπτε υπεξαίρεση, ήταν σε ποσοστό επί τοις εκατό στο ποσό του προστίμου που αντιστοιχούσε στην αποκαλυφθείσα υπεξαίρεση². Το οικονομικό όμως αυτό κίνητρο που παρείχε η πολιτεία ερχόταν σε σύγκρουση με το κίνδυνο να μην ψηφισθεί η καταγγελία από το ένα πέμπτο των δικαστών με αποτέλεσμα η ασκηθείσα δίωξη να απορριπτόταν και ο καταγγέλλων να κληθεί να πληρώσει στην Πόλη το ποσό των χιλίων δραχμών.

Παρόλο που όλη η διαδικασία σκοπό είχε την προστασία της δημόσιας

---

1. ΑΙΣΧΙΝΗ, *Κατά Τιμάρχου*, (1), 107.

2. A.R.W. HARRISON, *The Law of Athenw*, II, ο.π. σελ.209 επ.

3. ΛΥΣΙΑΣ, *Κατά Νικομάχου* (30), 4-5.

ζωής, δεν εξέλειπαν τα φαινόμενα παρεμβάσεων των συκοφαντών όπου πολύ συχνά ένας νομοταγής άρχοντας κινδύνευε να πέσει θύμα μιας άδικης κατηγορίας.

Οι κατηγορίες που υποβάλλονταν από τους πολίτες στο στάδιο αυτό της δίκης ήταν μόνο οικονομικής φύσεως, δεδομένου ότι ο διενεργούμενος έλεγχος αφορούσε αποκλειστικά θέματα οικονομικής φύσεως.

Εφόσον κατά την παραπάνω διαδικασία αποδεικνυόταν ότι η διαχείριση του υπεύθυνου αξιωματούχου δεν ήταν ελλειμματική και δεν αμφισβητείτο από κανέναν συμπολίτη του, η απόδοση λόγου και ευθύνης απέβαινε μια απλή διαδικασία¹.

---

¹. ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ, *Έλεγχος και Λογοδοσία των Αρχών στην Αρχαία Αθήνα*, ο.π. σελ.138.

5.4 Λογοδοσία Βουλής

Όπως όλες οι Αρχές της Αθηναϊκής Πολιτείας έτσι και η Βουλή καθόσον αποτελούσε αυτοτελή Αρχή, λογοδοτούσε ως ανεξάρτητο σώμα¹.

Παράλληλα όμως, λογοδοτούσαν και τα πεντακόσια μέλη της με την ίδια διαδικασία που ίσχυε για όλους τους άρχοντες. Αυτός ήταν και ο λόγος που οι βουλευτές ήταν προσεκτικοί στις προτάσεις που έφερναν προς ψήφιση κατά την περίοδο της πρυτανείας τους². Αυτονόητο είναι, ότι για παράνομες προτάσεις οποιαδήποτε πολίτης μπορούσε να ασκήσει εναντίον τους δίωξη, με γραφή παρανόμων ή νόμον επιτήδειον θήναι (μετά το 403 π.Χ.) χωρίς να περιμένει το τέλος της θητείας τους.

Εκτός των άλλων διαδικασιών και η ίδια η Βουλή μπορούσε να προβεί με μια ειδική διαδικασία, την εκφυλλοφορία, σε έλεγχο των ίδιων των μελών της. Εφόσον διαπιστωνόταν, ότι κάποιος βουλευτής ήταν μη άξιος του αξιώματός του, διενεργούντο δύο ψηφοφορίες, οι οποίες αποσκοπούσαν στην τιμωρία και ενδεχομένως στην αποπομπή του από το σώμα της Βουλής. Στην μέν πρώτη ψηφοφορία χρησιμοποιούσαν φύλλα ελιάς (εκφυλλοφορία) και εφόσον η πλειοψηφία των βουλευτών καταψήφισε την πράξη του, τότε διενεργείτο δεύτερη ψηφοφορία με συνήθης ψήφους . Εάν και το αποτέλεσμα και της δεύτερης ψηφοφορίας ήταν καταδικαστικό, η υπόθεση παραπεμπόταν στο δικαστήριο της Ηλιαίας προκειμένου να εκδικασθεί³.

Η λογοδοσία του σώματος της απερχόμενης Βουλής πραγματοποιείτο ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου, η οποία μετά τη διεύρυνσή της όλης διαχειρίσεις και του έργου της, εξέφραζε την επίδοκίμασία της με την απονομή της δωρεάς, ενός τιμητού βραβείου που είχε τη μορφή χρυσού στεφάνου. Η δε αποδοκίμασία της εκφραζόταν με την μη απονομή της δωρεάς.

---

¹. ΑΙΣΧΙΝΗ, *Κατά Κτησιφόντος*, (3), 20, ΑΝΔΟΚΙΔΗΣ, *Περί της εαυτού καθόδου* (2).

². ΘΟΥΚΙΔΙΔΗΣ, *Ιστορία Πελοποννησιακού Πολέμου* 6, 14, ΞΕΝΟΦΩΝ, *Ελληνικά*, Α,7, 14-15.

³. P.J. RHODES, *The Athenian Boule*, ο.π. σελ.144-147.

5.5 Αδικήματα Ποινές

Σύμφωνα με την Αθηναίων Πολιτεία¹ στο στάδιο ελέγχου των αξιωματούχων στη διαδικασία των ευθυνών από τους λογιστές, δίνονταν μόνο για συγκεκριμένα αδικήματα όπως η κλοπή τα δώρα και το αδίκιον.

Η πρόθεση ιδιοποίησης δημοσίου χρήματος για προσωπική χρήση, η κατάχρηση δημοσίων χρημάτων δηλαδή σήμαινε Κλοπή. Δώρα σημαίνει δωροληψία. Για το αδίκιον υπάρχει μια αοριστία. Με το όρο αδικείν² κατά τον 4^ο π.Χ. αι. εννοούσαν ορισμένα οικονομικά αδικήματα σχετικά με την υπηρεσία που έβλαπταν την Πόλη πλην όμως δεν εντάσσονταν σε αυτά που προέβλεπε ο νόμος (κλοπή, δωροδοκία). Το αδίκιον αφορούσε πρόκληση απώλειας δημοσίου χρήματος που δεν είχε γίνει με δόλο, αλλά από επίμεμπτη αδιαφορία ή αμέλεια του άρχοντα.

Οι αξιωματούχοι που παραπέμπονταν από τους λογιστές στο δικαστήριο και κρίνονταν ένοχοι κλοπής ή δωροδοκίας-δώρων καταδικάζονταν σε πρόστιμο δεκαπλάσιο του ποσού που είχαν καταχραστεί ή είχαν δωροδοκηθεί. Αντιθέτως οι ένοχοι αδικίου καταδικάζονταν σε απλό πρόστιμο, ανάλογο με τη βλάβη που είχαν προκαλέσει.

Η μη εξόφληση του προστίμου μέσα στις προβλεπόμενες ημερομηνίες καθιστούσε τον οφειλέτη άτιμο³. Η ποινή της ατιμίας προέβλεπε στέρηση πολιτικών και άλλων δικαιωμάτων και αναγραφή του ονόματός του στις στήλες της Ακρόπολης. Επεκτεινόταν δε και στους απόγονους του οφειλέτη μέχρι την καταβολή των χρημάτων.

Κατηγορίες για δωροδοκία ήταν πολύ συχνές κατά μελών των διπλωματι-

---

¹. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία*, 54, 2: *ούτοι γαρ εισί μόνοι τοις υπευθύνοις λογιζόμενοι και τας ευθύνας εις το δικαστήριον εισάγοντες. εάν μεν τινά κλέπτοντ' εξελέγξωσι, κλοπήν οι δικασταί καταγιγνώσκουσι, και το γνωσθέν αποτίνετα δεκαπλόουν. εάν δε τινά δώρα λαβόντα επιδείξωσιν και καταγνώσιν οι δικασταί, δώρων τιμώνσιν, αποτίνετα δε και τούτο δεκαπλόουν. αν δ' αδικείν καταγνώσιν, αδικίου τιμώνσιν, αποτίνετα δε τούθ' απλούν, εάν πρό της θ πρυτανείας εκτείση τις, εί δε μη, διπλούται. το δεκαπλόουν ού διπλούται.*

². Ι. ΒΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ, *Λόγοι Ευθύνης*, εκδ. Αντ. Σάκκουλας Αθήνα 1993, σελ. 91 επ..

³. ΑΝΔΟΚΙΔΗΣ. *Περί Μυστηρίων* (1), 73-74: *Οι δε άτιμοι τίνες ήσαν, και τίνα τρόπον έκαστοι; εγώ υμάς διδάξω. Οι μεν αργύριον οφείλοντες τω δημοσίω, οπόσοι ευθύνας ώφλον άρξαντες αρχάς, ή εξούλας ή γραφάς ή επιβολάς ώφλον ή ωνάς πριάμενοι εκ του δημοσίου μη κατέβαλον τα χρήματα, ή εγγύας ηγγυήσαντο προς το δημόσιον. τούτοις η μέν έκτεισις ήν επί της νέτης πρυτανείας, εί δε μη, διπλάσιον οφείλειν και τα κτήματα αυτών πεπράσθαι., Μ. ΠΙΟΥΝΗ, *Άτιμος έστω άτιμος τεθνάτω*, ο.π. σελ. 153 επ.,*

κών αποστολών. Τέτοιες υποθέσεις βρίσκουμε στους λόγους του Αισχίνη και του Δημοσθένη οι οποίοι είχαν τον ίδιο τίτλο, *Περί Παραπρεσβείας* και εκφωνήθηκαν στην ίδια δίκη¹. Ο Αισχίνης κατηγορήθηκε κατά τις ευθύνες του από το Δημοσθένη και τον Τίμαρχο για την επίμεμπτη διαγωγή που επέδειξε ως πρεσβευτής το 396 π.Χ.².

---

¹. ΑΙΣΧΙΝΗ, *Περί της παραπρεσβείας*, (2), ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Περί της παραπρεσβείας*, (19).

². D. MacDOWELL, Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασσικών χρόνων, ο.π. σελ.264.

ΜΕΡΟΣ Γ΄
ΠΟΛΙΤΙΚΑ-ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΑΔΙΚΗΜΑΤΑ

1. ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

1.1 Τυραννία και ανατροπή της Δημοκρατίας

Το χειρότερο είδος προδοσίας είναι η ανατροπή της υφιστάμενης κυβέρνησης και η αυτοπρόσωπη ανάληψη του ελέγχου της πολιτείας. Ο απόλυτος Κυβερνήτης ονομαζόταν Τύραννος στην Ελληνική ορολογία. Περί τον 7^ο – 6^ο π.Χ. αι. η απόπειρα εγκαθίδρυσης τυραννίας ήταν αδίκημα που εκδικαζόταν από τον Άρειο Πάγο και η προβλεπόμενη ποινή ήταν η θέση εκτός νόμου.

Η τυραννία για την πόλη των Αθηνών ήταν πανάκια. Παρόλο που κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο ουδείς είχε καταλάβει την εξουσία για ένα σχεδόν αιώνα, οι Αθηναίοι εξακολουθούσαν να την φοβούνται.

Ο Αριστοφάνης κοροϊδεύει τους αβάσιμους φόβους των Αθηναίων για την τυραννία και ειδικότερα το 415 π.Χ. την εποχή των θρησκευτικών σκανδάλων όπου προσφέρθηκαν αμοιβές για τη σύλληψη ή την δολοφονία ανδρών που είχαν σκοπό να εγκαθιδρύσουν τυραννία ¹.

Ωστόσο η επανάσταση του 411 π.Χ. έδειξε ότι η ολιγαρχία αποτελούσε μεγαλύτερη απειλή από την τυραννία. Εκτοτε η έκφραση « ανατροπή του λαού» έγινε ποιο συνηθισμένη, μολονότι η λέξη «τυραννία» δεν εξαφανίσθηκε από το δίκαιο. Το 410 π.Χ. όταν η δημοκρατία είχε παλινорθωθεί, ψηφίστηκε με πρόταση του Δημόφαντου ο παρακάτω νόμος *«Αν κάποιος ανατρέψει την δημοκρατία στην Αθήνα, ή ασκήσει οποιοδήποτε αξίωμα μετά την ανατροπή της δημοκρατίας, θα είναι εχθρός των Αθηναίων και θα σκοτωθεί χωρίς να τιμωρηθεί ο δολοφόνος, ενώ η περιουσία θα κατασχεθεί και το ένα δέκατο από αυτήν θα περιέλθει στην Θεά. Και όποιος δολοφονήσει ή βοηθήσει να σχεδιασθεί η δολοφονία ενός τέτοιου άνδρα θα είναι καθαρός και αθώος. Όλοι οι Αθηναίοι θα ορκιστούν πάνω από ακηλίδωτες θυσίες κατά φυλές και κατά δήμους να σκοτώσουν έναν τέτοιο άνδρα. Ο όρκος θα έχει ως εξής: Θα σκοτώσω με λόγια και έργα, με ψήφο και με το χέρι μου, αν μπορέσω, οποιονδήποτε ανατρέψει την δημοκρατία στην Αθήνα και οποιονδήποτε ασκήσει, μετά την ανατροπή της δημοκρατίας, κάποιο αξίωμα, και οποιονδή-*

---

¹. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Σφήκες* 463-507, *Ορνιθες* 1072-5.

ποτε αποφασίζει να γίνει τύραννος ή βοηθάει στην επιβολή του τυράννου....»¹.

Κύρια έμφαση στον νόμο δίνεται στο αδίκημα ανατροπής της δημοκρατίας, παρόλο που αναφέρεται και στην εγκαθίδρυση της τυραννίας. Ο ανωτέρω όρκος δόθηκε από τους Αθηναίους το 410 π.Χ. και όχι μεταγενέστερα. Η επιγραφή όμως που είχε τεθεί με το νόμο αυτό στην είσοδο του Βουλευτηρίου και τον 4^ο π.Χ. αι., αποδεικνύει ότι ουδέποτε καταργήθηκε, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν πηγές που να καταμαρτυρούν το αντίθετο.

Μετά από ανασκαφές στην αρχαία αγορά των Αθηνών ανακαλύφθηκε κείμενο επιγραφής που αναφερόταν σε νόμο που ψηφίστηκε το 336 π.Χ. με πρόταση του Ευκράτη και αφορούσε στην ανατροπή της δημοκρατίας. Αναφερόταν και σε αυτόν τον νόμο όπως και στον προηγούμενο του 410 π.Χ. ότι όποιος εγκαθίδρουσε τυραννία ή ανέτρεπε τη δημοκρατία επιτρεπόταν να δολοφονηθεί ατιμωρητί. Επίσης αναφερόταν στον Άρειο Πάγο και ειδικότερα στους Αρεοπαγίτες που παρακολουθούσαν συνεδρίαση ενώ είχε ανατραπεί η δημοκρατία. Σε μια τέτοια περίπτωση οι παρανομούντες Αρεοπαγίτες θα υφίστανται *ατιμία* και δήμευση της περιουσίας του. Ο νόμος αυτός προφανώς προτάθηκε προκειμένου να απαλειφθούν φόβοι ότι η δημοκρατία μπορούσε να ανατραπεί με την συνενοχή των μελών του Αρείου Πάγου.

---

¹. ΑΝΔΟΚΙΔΗΣ, Ι. 96-97.

². D.M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, ο.π.σελ.270.

1.2 Προδοσία

Στην Αθηναϊκή Πολιτεία η κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος από κάποιο πολίτη αποτελούσε αυτοτελές αδίκημα, η προδοσία όμως της πατρίδας σε εξωτερικό εχθρό ήταν διαφορετικό έγκλημα και αποτελούσε αντικείμενο διαφορετικού νόμου.

Η προδοσία καλυπτόταν από τον ίδιο νόμο που ρύθμιζε την κλοπή ιερής περιουσίας. Τον νόμο που αναφέρεται στους ιερόσυλους και τους προδότες μας τον αναφέρει ο Ξενοφών στα *Ελληνικά* «...αυτός ο νόμος που εφαρμόζεται στους ιερόσυλους και τους προδότες, αν κάποιος προδίδει την πολιτεία ή κλέβει την ιερή περιουσία, πρέπει να δικάζεται και αν καταδικασθεί, δεν θα ταφεί στην Αττική, ενώ η περιουσία του θα κατασχεθεί.»¹

Στον παραπάνω νομό παρατηρούμε ότι η επιβαλλόμενη ποινή για τον προδότη είναι η απαγόρευση ταφής στην Αττική χωρίς να αναφέρεται αν πρέπει να θανατωθεί. Αντιθέτως στην κλοπή ιερής περιουσίας επιβαλλόταν ο θάνατος.

Χαρακτηριστική υπόθεση προδοσίας ήταν αυτή του Θεμιστοκλή, ο οποίος ενώ ζούσε στο Άργος έχοντας ήδη εξοστρακισθεί από την Αθήνα, κατηγορήθηκε το 467 π.Χ. ότι πρόδιδε τα Ελληνικά συμφέροντα στους Πέρσες. Κατόπιν τούτου συνελήφθη προκειμένου να οδηγηθεί στην Αθήνα για να δικαστεί για προδοσία. Ξέφυγε όμως της σύλληψης και η δίκη του διεξήχθη στην Αθήνα ερήμην, όπου κηρύχθηκε ένοχος προδοσίας. Σχετικά με την ποινή που επιβλήθηκε στον Θεμιστοκλή, ο μεν Θουκυδίδης αναφέρει ότι συνέπεια της καταδίκης του ήταν παράνομο να ταφεί στην Αττική όταν πέθαινε, ενώ ο Ιδομενεύς αναφέρει ότι η ποινή του ήταν ισόβια εξορία δική του και της οικογένειάς του και κατάσχεση της περιουσίας του. Ο Πλάτων επίσης αναφέρει ότι καταδικάσθηκε σε εξορία².

Άλλο παράδειγμα υποβληθείσας κατηγορίας προδοσίας ήταν εκείνη που υποβλήθηκε εναντίον αρκετών μελών του ολιγαρχικού καθεστώτος των Τετρακοσίων μετά την πτώση τους το 411 π.Χ. Ένας εκ των τετρακοσίων ο Φρύνιχος ενώ είχε ήδη δολοφονηθεί, με ψήφισμα παραπέμφθηκε σε δίκη για προδοσία, κρίθηκε ένοχος, δημεύτηκε η περιουσία του, κατεδαφίστηκε το

---

¹. ΞΕΝΟΦΩΝ, *Ελληνικά* Α, 7.22.

². D.M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, ο.π.σελ.272.

σπίτι του, εκτάφηκαν τα οστά του και πετάχτηκαν έξω από την Αττική. Την απόφαση δε και τις κυρώσεις τις ανέγραψαν πάνω σε ορείχαλκο.

Ιδιαίτερη δίκη διεξήχθη για τον ρήτορα Αντιφώντα και τον Αρχεπτόλεμο, την οποία μας περιγράφει ο Πλούταρχος στο έργο του «*Βίος του Αντιφώντος*», δίνοντάς μας το κείμενο του ψηφίσματος της Βουλής που κανόνιζε τα σχετικά με τη δίκη, καθώς και το κείμενο της καταδίκης. Το ψήφισμα διέτασσε τους Θεσμοθέτες να κανονίσουν τα σχετικά με την δίκη και τους Στρατηγούς να προσαγάγουν τους κατηγορούμενους στο δικαστήριο και να αναπτύξουν την κατηγορία σε βάρος τους. Η κατηγορία που αντιμετώπιζαν ήταν της προδοσίας και οι ποινές, αυτές που προβλέπονταν από το σχετικό νόμο. Η απόφαση ήταν καταδικαστική και τους επιβλήθηκε απαγόρευση ταφής στην Αττική γή, δήμευση της περιουσίας τους, κατεδάφιση των σπιτιών τους και στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του συνόλου των οικογενειών τους. Όλα αυτά έπρεπε να γραφούν σε ορείχαλκο δίπλα στις σχετικές με το Φρύνιχο αποφάσεις. Αξιοσημείωτο είναι ότι αυτοί οι ολιγαρχικοί δεν καταγγέλλθηκαν για ανατροπή της δημοκρατίας αλλά για προδοσία.

Στο κείμενο του ψηφίσματος αναφέρεται ότι κατηγορήθηκαν για προδοσία επειδή είχαν μεταβεί στη Σπάρτη ως απεσταλμένοι προς βλάβη της πόλεως των Αθηνών, είχαν ταξιδέψει πάνω σε εχθρικό πλοίο και είχαν πατήσει στην κατεχόμενη Δεκέλεια¹. Επίσης άλλος ένας λόγος που ο Αντιφών και Αρχεπτόλεμος δεν κατηγορήθηκαν για ανατροπή της δημοκρατίας είναι το γεγονός ότι η δίκη τους διεξάχθηκε υπό το καθεστώς των Πεντακοσίων, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν και άλλοι άνδρες οι οποίοι είχαν εξίσου αναμειχθεί στην εγκαθίδρυση της ολιγαρχικής κυβέρνησης.

Οι Στρατηγοί υπόκειντο σε δίωξη για προδοσία, εφόσον διαπιστωνόταν ότι είχαν επιτρέψει σε εχθρική δύναμη να κερδίσει μια μάχη ή να αποκτήσει κάποιο πλεονέκτημα.

Έχουμε αρκετά παραδείγματα τέτοιων διώξεων, όπως του Άνυτου που διώχθηκε το 409 π.Χ. επειδή απέτυχε να εμποδίσει την ανακατάλυση της Πύλου από τους Σπαρτιάτες, ο Τιμόθεος το 373 π.Χ. επειδή δεν περιέπλευσε

---

¹. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Ηθικά* 833 d – 834 β.

την Πελοπόννησο για να σταματήσει την πολιορκία της Κέρκυρας από τους Σπαρτιάτες και ο Χαρβίας το 366 π.Χ. επειδή επέτρεψε στους Θηβαίους να καταλάβουν τον Ωρωπό¹.

Περίπου το 338 π.Χ. θεσπίστηκαν διατάξεις περί προδοσίας οι οποίες συμπλήρωναν τις ήδη υπάρχουσες. Αφορμή ήταν η αναμενόμενη εισβολή των Μακεδόνων στην Αττική μετά τη μάχη της Χαιρώνειας. Οι Αθηναίοι πέρασαν ένα ψήφισμα σύμφωνα με το οποίο όποιος το έσκαγε από την Αττική θα θεωρείτο ένοχος προδοσίας. Με την κατηγορία αυτή μηνύθηκε ο Λεωκράτης, ο οποίος είχε πριν την ψήφιση του ψηφίσματος μεταφέρει την οικογένειά του, αρχικά στην Ρόδο και μετέπειτα στα Μέγαρα. Με την επιστροφή του στην Αθήνα το 331/330 π.Χ. μηνύθηκε από τον Λυκούργο για προδοσία. Ο λόγος που εκφώνησε σε αυτήν την περίπτωση ο Λυκούργος είναι ο μόνος σωζόμενος, περιέχει δε σφοδρότατη κριτική για τον άνδρα που εγκατέληψε την πατρίδα του σε ώρα ανάγκης. Σύμφωνα με τα αναφερόμενα στον Αισχίνη το αποτέλεσμα υπήρξε ισοψηφία και έτσι ο Λεωκράτης αθωώθηκε.

Ο Δημοσθένης αναφέρει σε έναν από τους λόγους του, ότι ο Μελάνοπος καταδικάστηκε για προδοσία και πλήρωσε πρόστιμο τριών ταλάντων. Αυτό δείχνει ότι ο νόμος δεν απαιτούσε πλέον την κατάσχεση του συνόλου της περιουσίας, εκείνου που κρινόταν ένοχος αυτού του αδικήματος. Συμπεραίνεται λοιπόν ότι ο σχετικός με την προδοσία νόμος που παραθέτει ο Ξενοφών πρέπει να είχε τροποποιηθεί ή ανακληθεί³.

---

¹. ΔΙΟΔΩΡΟΣ, 13.64.6, ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Ηθικά* 836d.

². ΑΙΣΧΙΝΗΣ, 3.252.

³. D.M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, ο.π.σελ.276.

1.3 Εξαπάτηση του Λαού

Ένα άλλο αδίκημα που μπορεί να ενταχθεί σε αυτά εναντίον της Πολιτείας είναι αυτό της εξαπάτησης του λαού. Το αδίκημα αυτό συνίσταται στο να δώσει κανείς ψευδή υπόσχεση στον αθηναϊκό λαό. Ο νόμος όριζε ότι αυτός που δίνοντας υπόσχεση εξαπατούσε τον λαό, τη Βουλή ή ένα δικαστήριο θα καταδικαζόταν σε θάνατο. Στην προκειμένη περίπτωση η λέξη λαός σημαίνει την εκκλησία του δήμου.

Ο νόμος στρεφόταν εναντίον εκείνων οι οποίοι είχαν προκαλέσει την έκδοση από κάποιο δημόσιο σώμα λανθασμένης απόφασης, παρασύροντάς το να πιστέψει ότι θα προέκυπτε κάποιο όφελος, ενώ στην πραγματικότητα δεν θα συνέβαινε.

Ο Δημοσθένης χαρακτηρίζει το νόμο αυτό αρχαίο. Πιθανότατα με αυτό το νόμο ή κάποιο παλαιότερο να ασκήθηκε δίωξη στον Μιλτιάδη το 489 π.Χ.. Μετά τη μάχη του Μαραθώνα, ο Μιλτιάδης είχε υποσχεθεί στους Αθηναίους ότι θα τους έκανε πλούσιους, εφόσον του ανέθεταν τη διοίκηση εβδομήντα πλοίων. Οδήγησε τα πλοία στην Πάρο αλλά η πολιορκία του νησιού απέτυχε και ο ίδιος τραυματίσθηκε. Κατά την επιστροφή του δε στην Αθήνα μηνύθηκε από τον Ξάνθιππο για εξαπάτηση του αθηναϊκού λαού.

Την ακριβή ετυμολογία της δίκης δεν την γνωρίζουμε. Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι ο λαός αποφάσισε να μην του επιβάλει τη θανατική ποινή αλλά ένα πρόστιμο πενήντα ταλάντων. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα ο λαός ψήφισε υπέρ της θανατικής ποινής, αλλά ο πρύτανης εμπόδισε την εκτέλεσή της. Κατά τον νόμο όπως τον αναφέρει ο Δημοσθένης τον 4^ο π.Χ. αι., έπρεπε να επιβάλλεται η θανατική ποινή. Στην περίπτωση του Μιλτιάδη είτε ο νόμος ήταν διαφορετικός το 489 π.Χ. είτε ο λαός πείσθηκε κατά κάποιον τρόπο να τον παραβεί σε αυτήν την περίπτωση. Μετά τη δίκη ο Μιλτιάδης πέθανε και το πρόστιμο το πλήρωσε ο γιός του ο Κίμων¹.

Διαφορετικό δε ήταν το αδίκημα που διέπραττε ένας αγορητής στην εκκλησία, για να πει όσα έλεγε ενώ είχε δωροδοκηθεί από τους εχθρούς της Αθήνας. Τέτοια κατηγορία υποβλήθηκε κατά του Φιλοκράτη επειδή το 346 π.Χ. είχε μιλήσει υπέρ της σύναψης ειρήνης με τον Φίλιππο και πρότεινε το

---

¹. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, 20.100, 20.135, ΠΛΑΤΩΝ, Γοργίας, 516d-e, ΗΡΟΔΟΤΟΣ, 6.136.

σχέδιο που θα την υλοποιούσε. Τρία χρόνια αργότερα ο Υπερείδης τον κατήγγειλε ότι είχε δώσει κακή συμβουλή στον αθηναϊκό λαό, επειδή τον είχε δωροδοκήσει ο Φίλιππος. Ο Φιλοκράτης το έσκασε από την Αθήνα και καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο¹.

---

¹. ΥΠΕΡΕΙΔΗΣ, *Ευξένιππος*, 29-30, ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, 19.116, ΑΣΧΙΝΗΣ, 2.6.

2. ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

2.1 Ασέβεια

Η έλλειψη του οφειλόμενου σεβασμού και η με λόγια ή πράξεις περιφρόνηση στους Θεούς, στην επικρατούσα Θρησκεία και τους Λειτουργούς της αποτελούσε το αδίκημα της Ασέβειας.

Ειδικότερα, δράστης ασέβειας ήταν αυτός που:

Δημόσια αμφισβητούσε την ύπαρξη των Θεών, που διακήρυσσε την αθεΐα του ή που ευαγγελιζόταν νέους Θεούς.

Περιφρονούσε τις τελούμενες δημόσιες θρησκευτικές τελετές καθώς και η με οποιονδήποτε τρόπο καταστροφή των ναών ή των αγαλμάτων των Θεών.

Χωρίς δικαίωμα αντιποιούνταν έργα ιερατικού λειτουργού, ιερουργούσε σε μυστήρια ή θρησκευτικές τελετές και γνωστοποιούσε σε τρίτους αμύητους τα απόρρητα των θρησκευτικών μυστηρίων.

Εισερχόταν σε Ναούς και συμμετείχε σε θρησκευτικές δημόσιες τελετές παρα-βαίνοντας τις νόμιμες απαγορεύσεις που επιβάλλονταν (πριν ή μετά την καταδίκη) σε βάρος δράστη σοβαρού αδικήματος (φόνου, μοιχείας) ή που συναναστρεφόταν με τον παραβαίνοντα τις παραπάνω απαγορεύσεις εθεωρείτο συνεργός (και συνεπώς δράστης) του αδικήματος αυτού¹.

Αμφισβητούσε ή απιστούσε προς τον πολιούχο «Θεό» της Πόλης. Ο κάθε πολίτης έπρεπε να πιστεύει και να υποτάσσεται στην θρησκεία της Πόλης.

Μπορούσε ωστόσο να περιφρονεί ή να μισεί τους Θεούς της γειτονικής Πόλης².

Εισήγαγε στην Πόλη μη αναγνωρισμένη από το Κράτος, ξένη τελετουργία ή λατρεία ξένης Θεότητας³.

---

¹ ΠΛΑΤΩΝΟΣ *απολογία Σωκράτους XI*.
ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ *απολογία Σωκράτους 10-11*.
ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ *κατά Μειδίου 55*.
ΛΥΣΙΟΥ VI, 51.
ΛΥΣΙΟΥ VI, 45.
ΠΛΑΤΩΝΟΣ *απολογία Σωκράτους IIII*.
ΠΛΑΤΩΝΟΣ *απολογία Σωκράτους XIII*.
ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ *Περικλής XXXII*.
ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ *προς Ευβουλίδην 8*.

² FUSTEL DE COULANGES, *Η Αρχαία Πόλη*, εκδ. Ειρμός, σελ.349.

³ DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα Αθήνα 1988 σελ 304.

Το αδίκημα της ασέβειας διωκόταν σε όλα τα Κράτη Πόλεις της Αρχαίας Ελλάδας. Κάθε παράνομη πράξη σχετική με την Θρησκεία μπορούσε να αποτελέσει αδίκημα.

Προκειμένου να στοιχειοθετηθεί το αδίκημα της ασεβείας ήταν απαραίτητος ο δόλος του δράστη, αρκούσε και ενδεχόμενος δόλος. Επίσης δεν αναγνωριζόταν άγνοια νόμου ή νομική πλάνη.

Δράστης του αδικήματος της ασεβείας μπορούσε να είναι κάθε πρόσωπο, ανεξάρτητα από ιδιότητα ή το φύλο (ελεύθερος πολίτης, μέτοικος, ξένος ή απελεύθερος, δούλος ή γυναίκα).

Η ποινική δίωξη κατά του δράστη αδικήματος ασεβείας άρχιζε με την έναντίον του υποβολή μηνύσεως που ονομαζόταν «γραφή ασεβείας». Η ίδια δίωξη

μπορούσε να κινηθεί και με άλλον τρόπο, την «απαγωγή», δηλαδή σύλληψη του δράστη και παράδοσή του στην Αρχή των «Ένδεκα».

Η διαδικασία της «προβολής» για αδίκημα που στρεφόταν κατά της θρησκείας μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνο σε σχέση με ορισμένες γιορτές, ενώ η διαδικασία της «γραφής» μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για κάθε ασέβεια σε κάθε περίπτωση¹.

---

¹ DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, ο.π.σελ.303.

2.2 Αθεΐα

Οι απλοί Αθηναίοι θεωρούσαν τη Θρησκεία ως εκτέλεση των σωστών πράξεων και αποφυγή των κακών. Κατά αυτόν τον τρόπο μπορούσαν να υποβληθούν μηνύσεις για ασέβεια μόνο για αντιθρησκευτικές πράξεις και όχι για λέξεις. Όποιος σκεφτόταν και έλεγε κάτι ανορθόδοξο για τους Θεούς μπορούσε να θεωρηθεί ακίνδυνος εφόσον η άποψη του δεν οδηγούσε σε ανορθόδοξες ενέργειες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν οι συγγραφείς και οι ηθοποιοί της Παλαιάς Κωμωδίας οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να εκφράζονται όπως ήθελαν για τους Θεούς χωρίς να φοβούνται τον νόμο.

Στο δεύτερο μισό του 5^{ου} π.Χ. αιώνα λόγω εξασθένησης της παραδοσιακής θρησκευτικής πίστης, εκείνοι οι οποίοι παρέμεναν στην παραδοσιακή θρησκεία άρχισαν να βλέπουν την αθεΐα ως απειλή. Η εξέλιξη αυτή σημειώνεται με το ψήφισμα του Διοπίθους γύρω στη δεκαετία του 430 π.Χ.. Στο ψήφισμα αυτό οριζόταν ότι όσοι δεν πίστευαν στους Θεούς ή δίδασκαν αστρονομία θα έπρεπε να υπόκεινται σε «εισαγγελία» (π.χ. ο Αναξαγόρας δίδασκε ότι ο Ήλιος όχι μόνο δεν ήταν Θεός αλλά απλώς μια ζεστή πέτρα)¹.

Το ψήφισμα αυτό ήταν η πρώτη απόπειρα στην Αθήνα να επεκταθούν τα όρια ενεργοποίησης του νόμου από την ασεβή συμπεριφορά στον αθεϊστικό λόγο και σκέψη.

Με το ψήφισμα Διοπίθους διώχθηκαν αρκετοί φιλόσοφοι της εποχής όπως ο Αναξαγόρας ο οποίος σύμφωνα με μία περιγραφή μηνύθηκε από τον Κλέωνα, τον υπερασπίστηκε ο Περικλής, καταδικάστηκε σε εξορία από την Αθήνα και σε πρόστιμο πέντε ταλάντων.

Άλλος ένας φιλόσοφος ο οποίος διώχθηκε ήταν ο Πρωταγόρας που έγγραψε ένα βιβλίο αρχίζοντας ως εξής «*Σχετικά με τους Θεούς δεν μπορώ να ξέρω αν υπάρχουν ή όχι*». Οι Αθηναίοι τον καταδίκασαν σε εξορία και έκαψαν το βιβλίο του στην Αγορά².

Δίωξη για τις απόψεις του δέχθηκε και Διαγόρας ο Μήλιος επειδή μιλούσε υποτιμητικά για τα Ελευσίνια Μυστήρια περίπου το 415 με 414 π.Χ.

Η νομική διαδικασία που ακολουθήθηκε για την δίωξη των παραπάνω

---

¹ DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα Αθήνα 1988 σελ.308.

² DOUGLAS M. MacDOWELL, οπ. παρ. σελ.309.

φιλοσόφων δεν έχει αποσαφηνισθεί με βεβαιότητα ποια ήταν. Θεωρείται όμως πολύ πιθανό ο Αναξαγόρας και ο Πρωταγόρας να διώχθηκαν με «εισαγγελία» βάσει του ψηφίσματος Διοπίθους, το οποίο ίσως καταργήθηκε το 403 π.Χ..

Η δίωξη κατά του Σωκράτη φαίνεται ότι διέφερε από νομικής πλευράς σε σχέση με τις υποθέσεις του Αναξαγόρα και του Πρωταγόρα, δεν υποβλήθηκε με «εισαγγελία» αλλά με την κανονική διαδικασία της «γραφής ασεβείας»¹.

---

¹ DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, ο.π. σελ.309.

2.3 Καταστροφή Ιερής Ελιάς ή Περιφράγματος

Η υλοτόμηση ή το ξερίζωμα του κορμού «Ιερής Ελιάς» ή η καταστροφή του γύρω από αυτή «περιφράγματος» αποτελούσε αδίκημα. Η Ιερή Ελιά (που λεγόταν μορία) και το περίφραγμα (που λεγόταν σηκός) μπορούσαν να βρίσκονται είτε σε δημόσιο χώρο ή σε περίβολο ναών είτε σε ιδιωτική έκταση¹.

Δράστης του αδικήματος μπορούσε να είναι οποιοσδήποτε, ή Αθηναίος Πολίτης, ή Μέτοικος ή Ξένος. Η ποινική δίωξη εναντίον του ξεκινούσε με την έγερση Γραφής Ασεβείας ενώπιον του Άρχοντα Βασιλέα, ο οποίος διεξήγαγε ανάκριση και στη συνέχεια την εισήγαγε στο αρμόδιο για εκδίκαση δικαστήριο.

Για το συγκεκριμένο αδίκημα αρμόδιος ήταν ο Άρειος Πάγος, καθώς στην δικαιοδοσία του, εκτός από τις φονικές δίκες περιλαμβάνονταν και το αδίκημα της καταστροφής των «Ιερών Ελαίων» (ελαιόδεντρων, καρπών και σηκού), το οποίο δεν αποτελούσε μεν ανθρωποκτονία εθεωρείτο όμως εξίσου σοβαρό. Δεδομένου ότι η ελιά ήταν το ιερό δέντρο της πόλης της Αθήνας και το σύμβολο της Θεάς Αθηνάς².

Τη Γραφή Ασεβείας μπορούσε να την υποβάλει κάθε Αθηναίος Πολίτης, σε περίπτωση δε καταδίκης του δράστη αμειβόταν με εκατό δραχμές³.

Το αδίκημα δεν υπόκειτο σε παραγραφή και φυσικά ούτε η μήνυση για την άσκηση της ποινικής δίωξης. Η προβλεπόμενη δε ποινή ήταν αρχικά θάνατος. Αργότερα δε αντί της ποινής του θανάτου προβλεπόταν χρηματική ποινή (ίση με την αξία της ποσότητας του λαδιού που θα παρήγαγε η κατεστραμμένη ελιά) ή δήμευση της περιουσίας του δράστη ή εξορία⁴.

---

¹ ΛΥΣΙΟΥ VII, 2,11,42, *Αριστοτέλης Αθηναίων Πολιτεία* 60.

² ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ, *Η Απονομή της Δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2008, σελ. 21.

³ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ προς Μακάρτατον 71.

⁴ ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Νομοθεσία της Αρχαίας Αθηναϊκής Πολιτείας*, εκδ. Κυρομάνος Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 301.

ΜΕΡΟΣ Δ΄
ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΔΙΩΞΕΙΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

1. ΔΙΩΞΕΙΣ ΓΙΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

1.1 Η Δίκη των Στρατηγών των Αργινουσών

Η δίκη των στρατηγών των Αργινουσών, οι οποίοι είχαν διοικήσει τον αθηναϊκό στόλο στη ναυμαχία των Αργινουσών το 406 π.Χ., ήταν μια από τις σημαντικότερες δίκες. Έμοιαζε πολύ με εισαγγελία για προδοσία, αλλά κανένας αρχαίος συγγραφέας δεν την ονομάζει στην πραγματικότητα εισαγγελία και εύλογα ανακύπτει το ερώτημα, αν η διαδικασία που ακολουθήθηκε ήταν νομική.

Οι αθηναϊκές δυνάμεις κέρδισαν την ναυμαχία, έχασαν όμως εικοσιπέντε από τα πλοία τους. Οι περισσότεροι από τους επιζήσαντες ναύτες αφέθηκαν να πνιγούν και ανέκυψε η διαφωνία σχετικά με τίνος ήταν το σφάλμα. Ήταν των στρατηγών που διοικούσαν το στόλο, ή των τριηράρχων τους οποίους οι στρατηγοί είχαν διατάξει να σώσουν τους άνδρες ή η διάσωση είχε καταστεί αδύνατη εξαιτίας μιας καταιγίδας.

Οι αθηναίοι το πρώτο νομικό μέτρο που πήραν ήταν η απόλυση των οκτώ εμπλεκομένων στρατηγών¹. Η διαδικασία έλαβε χώρα στην εκκλησία του δήμου με ψηφοφορία καθαιρέσεως (αποχειροτονία), ενώ το γεγονός ότι αμέσως διορίστηκαν δύο άλλοι άνδρες για την πλήρωση δύο κενών θέσεων, δείχνει ότι δεν αποτελούσε θέση σε διαθεσιμότητα εφόσον οι στρατηγοί αθωνόνταν στη δίκη. Δύο από τους οκτώ στρατηγούς που καθαιρέθηκαν δεν επέστρεψαν καθόλου στην Αθήνα ενώ οι υπόλοιποι έξι επέστρεψαν. Στην συνέχεια, μηνύθηκε ένας εκ των στρατηγών ο Ερασινίδης από τον Αρχέδημο και παραπέμφθηκε σε δίκη με την κατηγορία της κατάχρησης δημοσίου χρήματος, το οποίο είχε περιέλθει στην κατοχή του στον Ελλήσποντο. Το γεγονός ότι αυτή η υπόθεση εκδικάστηκε προτού λάβουν χώρα, άλλες ενέργειες σχετικά με τους υπόλοιπους στρατηγούς, τείνει να ενισχύσει την άποψη ότι η δίωξη δεν ήταν αυτόματη συνέπεια της καθάρσεως. Το δικαστήριο καταδίκασε τον Ερασινίδη σε φυλάκιση, ποινή η οποία συνηθιζόταν για το αδίκημα της μη καταβολής χρημάτων που οφείλονταν στην πολιτεία.

---

¹. ΞΕΝΟΦΩΝ, *Ελληνικά*,(1.7).

Στη συνέχεια οι στρατηγοί μίλησαν σε συνέλευση της Βουλής, σχετικά με τη μάχη και την καταιγίδα που ακολούθησε. Η Βουλή είχε αρμοδιότητα να εποπτεύει την διοίκηση και πιθανότατα την εξουσία να απαιτεί από τους αξιωματούχους να της δίνουν αναφορά για τις ενέργειες τους.

Εφόσον θεωρούσε κάποιος αξιωματούχο ένοχο κακοδιοίκησης, είχε τη δυνατότητα να του επιβάλει πρόστιμο μέχρι πεντακόσιες δραχμές, ή να τον παραπέμψει σε δικαστήριο για να δικαστεί. Στην περίπτωση όμως αυτή πήρε μια ασυνήθιστη απόφαση, να παραπέμψει την υπόθεση στην εκκλησία του δήμου. Παράλληλα φυλάκισε τους υπόλοιπους πέντε καθαιρεθέντες στρατηγούς που βρίσκονταν στην Αθήνα (προφανώς αυτό δεν εθεωρείτο φυλάκιση αλλά μέτρο αποτροπής φυγής από την πόλη).

Κατά την συνεδρίαση της εκκλησίας του δήμου, το θέμα τέθηκε ενώπιόν της στην ημερήσια διάταξη, από τη Βουλή. Αυτό απέρρεε από την εποπτεία που ασκούσε η Βουλή στους αξιωματούχους. Πολλοί πολίτες πήραν το λόγο και επιτέθηκαν στους στρατηγούς για την παράλειψή τους να σώσουν τους ναύτες από τα βυθισμένα πλοία. Επίσης καθένας από τους στρατηγούς μίλησε με συντομία για να υπερασπίσει τον εαυτό του και απέδωσε την ευθύνη στην καταιγίδα. Πλην των στρατηγών επιβεβαίωσαν και άλλοι που μίλησαν για τη σφοδρότητα της καταιγίδας.

Νομικά η όλη διαδικασία συνιστούσε περισσότερο συζήτηση στην Εκκλησία παρά δίκη. Κατά πάσα πιθανότητα είχε υποβληθεί ειδική πρόταση της οποίας όμως δεν γνωρίζουμε τους όρους. Η συζήτηση διήρκεσε τόσο πολύ ώστε σκοτεινίασε και ήταν αδύνατη η ψηφοφορία με ανάταση των χειρών, επειδή δεν ήταν δυνατόν να καταμετρηθούν οι ψήφοι. Κατόπιν τούτου η συνέλευση συμφώνησε να μην διεξαχθεί προς το παρόν ψηφοφορία, να αναβληθεί το ζήτημα για μεταγενέστερη συνέλευση, στην οποία η Βουλή θα υπέβαλε πρόταση σχετικά με το πώς έπρεπε να δικαστούν οι στρατηγοί.

Η επόμενη συνέλευση συγκλήθηκε λίγο καιρό αργότερα, μετά από τη γιορτή των Απατουριών. Ένα μέλος της Βουλής ο Καλλίξενος¹ έπεισε τη Βουλή να αποδεχθεί την εξής πρόταση και να την υποβάλει στην Εκκλη-

---

1. ΞΕΝΟΦΟΝΤΑΣ, I.7, 9-10.

σία του Δήμου «Μιας και στην προηγούμενη συνεδρίαση είχαν ακούσει οι Αθηναίοι και τις κατηγορίες κατά των στρατηγών και τις απολογίες τους, να ψηφίσουν τώρα όλες οι φυλές, για κάθε φυλή να στηθούν δύο κάλπες και σε καθεμιά φυλή να διαλαλήσει ο κήρυκας ότι όποιος θεωρεί τους στρατηγούς ενόχους που δεν περιμάζεψαν τους νικητές της ναυμαχίας πρέπει να ρίξει την ψήφο του στην πρώτη κάλπη, κι' όποιος τους θεωρεί ενόχους στη δεύτερη. Αν κριθούν ένοχοι, να τιμωρηθούν με θάνατο και να παραδοθούν στους Έντεκα, οι περιουσίες τους να δημευθούν και το ένα δέκατο ν' αφιερωθεί στη Θεά». Εφόσον η παραπάνω πρόταση υποβλήθηκε στην Εκκλησία κάποιοι εκδήλωσαν την πρόθεση να υποβάλλουν εναντίον του κατηγορία για υποβολή παράνομης πρότασης. Αποτέλεσμα αυτής της ενέργειας ήταν να μην είναι δυνατόν η πρόταση Καλλίξενου να φέρει αποτέλεσμα εάν αυτός προηγουμένως δεν δικαζόταν και δεν απαλλασσόταν της κατηγορίας. Της ενέργειας αυτής ακολούθησε οχλοβοή και προτάσεις παραπομπής σε δίκη του Ευρυπτόλεμου με αποτέλεσμα να αποσύρει την απειλή «γραφής παραπόνων». Κάποιοι από τους πρυτάνεις που προήδρευαν στη συνέλευση ήταν αντίθετοι ακόμα στη θέση σε ψηφοφορία μιας παράνομης πρότασης. Στο τέλος, μετά από ένα νέο λόγο του Ευρυπτόλεμου, αποφασίστηκε με ψηφοφορία να επιλέξουν μεταξύ δύο εναλλακτικών λύσεων. Της πρότασης Ευρυπτόλεμου κατά την οποία οι στρατηγοί, έπρεπε να δικασθούν ο καθένας χωριστά με το ψήφισμα του Κανόνου, που καθόριζε μια διαδικασία για όσους κατηγορούνταν ότι αδικούσαν το λαό και της πρότασης Καλλίξενου σύμφωνα με την οποία έπρεπε να διεξαχθεί μία και μόνη ψηφοφορία για όλους. Μετά από δεύτερη ψηφοφορία ψηφίστηκε η πρόταση του Καλλίξενου. Ο λαός ψήφισε σύμφωνα με τη διαδικασία που καθόριζε η πρόταση αυτή και καταδίκασε τους οκτώ καθαιρεθέντες στρατηγούς σε θάνατο. Εκτελέσθηκαν οι έξι που ήταν παρόντες στην Αθήνα¹.

---

¹. D.M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, ο.π.σελ.287.

1.2 Διώξεις Πολιτικών προσώπων μέσω Πολιτικών Δικών

Στην Αθηναϊκή Πολιτεία παρατηρούμε δίκες που στράφηκαν εναντίον ενός σημαντικού πολιτικού προσώπου υποκινούμενες από πολιτικούς του αντιπάλους ή από το περιβάλλον τους και αποσκοπούσαν σε βλάβη όχι απλώς του κατηγορουμένου, αλλά και της παρατάξεως του και σε όφελος όχι απλώς του κατηγορούμενου αλλά και της παρατάξεως του. Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε ότι υπήρχαν πολιτικές δίκες και εναντίον πολιτικών προσώπων όχι ηγετικών, αλλά δευτερευόντων και τριτευόντων και εσχάτων. Όσο πιο μικρό ήταν το πολιτικό βάρος του κατηγορούμενου τόσο πιο μικρή ήταν και η πολιτική σημασία της δίωξης και τόσο πιο νοθευμένα τα πολιτικά κίνητρα με τα προσωπικά.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να παραθέσουμε μερικές από τις κυριότερες δίωξεις πολιτικών προσώπων μέσω των πολιτικών δικών.

Ο Μιλτιάδης περιβεβλημένος από την αίγλη που του προσέφερε η νίκη στον Μαραθώνα (490 π.Χ.) ζήτησε από τους Αθηναίους να του δώσουν πλοία και στρατιώτες για μια εκστρατεία. Παρόλο που δεν αποκάλυψε στους Αθηναίους τον προορισμό της εκστρατείας αυτής αυτοί πείσθηκαν από την υπόσχεση του, ότι θα αποκόμιζαν πλούτη και την ενέκριναν. Ο Μιλτιάδης οδήγησε τις αθηναϊκές δυνάμεις σε παταγώδη αποτυχία στην Πάρο το 489 π.Χ. Με την επιστροφή του κατηγορήθηκε από τον Ξάνθιππο ότι απάτησε και ζημίωσε το λαό με αποτέλεσμα να καταδικασθεί σε εξοντωτικό πρόστιμο. Οι δύο άνδρες ήταν πολιτικοί αντίπαλοι και αρχηγοί αντιθέτων πολιτικών τάσεων, ο Μιλτιάδης της συντηρητικής και ο Ξάνθιππος της Δημοκρατικής.

Η συντηρητική παράταξη απάντησε πλήττοντας επανειλημμένος τον Θεμιστοκλή και πετυχαίνοντας να οστρακισθεί το 472/1 π.Χ. και δύο χρόνια αργότερα τον κατηγορήσει με στοιχεία που της δόθηκαν από τις αρχές της Σπάρτης για προδοσία.

Το 463/2 π.Χ. κατηγορήθηκε ο Κίμων ότι δεν εισέβαλε στη Μακεδονία επειδή εξαγοράσθηκε από τον βασιλέα της. Ο Άρειος Πάγος τον απάλλαξε. Ο Κίμων κατηγορήθηκε και πάλι, αυτή τη φορά με την κατηγορία της απόπειρας μεταβολής του πολιτεύματος της Αθήνας για την οποία και πάλι αθωώθηκε.

---

¹. Μ.Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, εκδ. Πανεπ. Εκδ. Κρήτης 1999 σελ.399.

Τελικά ο Κίμων παραμερίσθηκε με άλλη συγκυρία και με χρήση του οστρακισμού το 461 π.Χ. αφού η πλειοψηφία του λαού ακολούθησε τον Εφιάλτη.

Το μέσο της πολιτικής δίκης χρησιμοποιήθηκε και πάλι περί το 433/2 π.Χ. εναντίον του Περικλή και προσώπων του περιβάλλοντός του και συγκεκριμένα του Φειδία, του Αναξαγόρα και της Ασπασίας. Οι κατηγοροι του Περικλή, του Φειδία και της Ασπασίας ήταν συντηρητικοί, αλλά του Αναξαγόρα δημοκρατικός ο δημαγωγός Κλέων, ο οποίος ήθελε να υπερφαλαγγίσει τον Περικλή. Ο Περικλής και ο Φειδίας κατηγορήθηκαν για ιεροσυλία, δηλαδή κλοπή ιερών αντικειμένων και συγκεκριμένα ότι αφαίρεσαν μέρος του χρυσού που είχαν παραλάβει για το χρυσελεφάντινο άγαλμα της Θεάς Αθηνάς. Επίσης με την ίδια μήνυση διωκόταν για ασέβεια ο Φειδίας με αιτιολογικό ότι είχε απεικονίσει τον εαυτό του και τον Περικλή στην παράσταση αμαζονομαχίας επάνω στην ασπίδα της Θεάς Αθηνάς. Οι δύο κατηγορούμενοι αθώθηκαν από την κατηγορία της ιεροσυλίας η οποία αποδείχθηκε αβάσιμη, λόγω της προνοητικότητας του Φειδία να κάμει κινητά τα χρυσά στοιχεία του αγάλματος. Η δεύτερη όμως κατηγορία έγινε δεκτή από τους δικαστές και ο Φειδίας καταδικάσθηκε σε φυλάκιση. Για ασέβεια κατηγορήθηκε και η Ασπασία, αλλά αθώθηκε. Ο Αναξαγόρας διώχθηκε με ένα νέο ψήφισμα για αθεΐα αλλά εγκατέλειψε εγκαίρως την Αθήνα.

Ο Περικλής κατηγορήθηκε και πάλι το 430 π.Χ. για κατάχρηση δημοσίου χρήματος. Ως ενάγοντες αναφέρονται διάφοροι, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Κλέων. Στην κατηγορία αυτή καταδικάσθηκε με πρόστιμο.

Από τους πολιτικούς του 4^{ου} π.Χ. αι. δύο είναι αυτοί οι οποίοι ενεπλάκησαν σε πολιτικές δίκες. Ο Δημοσθένης και ο Αισχίνης. Ο Δημοσθένης κατηγόρησε τον Αισχίνη το 343 π.Χ. ότι στις διαπραγματεύσεις με τον Φίλιππο που κατέληξαν στη Φιλοκράτεια ειρήνη το 346 π.Χ. έβλαψε τα αθηναϊκά συμφέροντα με πράξεις καθυστερήσεις και ανακριβείς δηλώσεις προς το δήμο. Ο Αισχύνης αθώθηκε.

Ο Δημοσθένης προτάθηκε από φίλο του στο Δήμο να τιμηθεί με χρυσό στέφανο. Η πρόταση αυτή προσβλήθηκε από τον Αισχίνη ως παράνομη. Όταν η υπόθεση εκδικάσθηκε το 330 π.Χ. ο Αισχίνης κατατροπώθηκε και έφυ-

γε για πάντα από την Αθήνα. Το 324 π.Χ. διώχθηκε και πάλι ο Δημοσθένης για την υπόθεση Αρπάλου. Η τελευταία πολιτική δίκη έγινε μεταξύ του 323π.Χ. και του 322π.Χ. οπότε έχουμε και το τέλος της αθηναϊκής δημοκρατίας. Κατηγορούμενος ήταν ο Δημάδης ο οποίος το προηγούμενο έτος είχε εισηγηθεί ψήφισμα για την απονομή θεικών τιμών στον Αλέξανδρο.

Στις πολιτικές δίκες συνήθως οι κατηγορίες ήτο κατασκευασμένες εκ των πολιτικών αντιπάλων. Τα σχετικά κατηγορητήρια επικαλούνταν αξιόποινες πράξεις ή παραλείψεις των κατηγορουμένων ως αρχόντων ή βουλευτών ή πρέσβων ή με διάφορες άλλες ειδικότητες. Σύμφωνα με τις πηγές λόγο στη δικαιοσύνη έδωσαν δέκα για υποθέσεις στρατηγίας, ένας ως θεσμοθέτης, τουλάχιστον τριάντα έξι ως βουλευταί, ένας ως μέλος του Συνεδρίου της Δεύτερης Συμμαχίας, ένας ως επιθεωρητής μισθοφόρων.

---

¹. Μ.Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, ο.π. σελ.402.

1.3 Οστρακισμός

Ο οστρακισμός¹ δεν ήταν ποινή, αλλά πολιτική πράξη. Δεν αποφασίζονταν από κάποιο δικαστήριο, αλλά από την Εκκλησία του δήμου.

Οι πρυτάνεις υπέβαλλαν στην κύρια εκκλησία της έκτης πρυτανείας το ερώτημα αν ενέκρινε να εφαρμοσθεί εκείνη τη χρονιά το μέτρο του οστρακισμού. Ο λαός αποφάσιζε αμέσως, χωρίς συζήτηση. Εφόσον η απόφαση ήταν καταφατική, γινόταν δεύτερη συγκέντρωση του λαού αυτή τη φορά στην Αγορά, με θέμα τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας με όστρακα. Μετά το τέλος της ψηφοφορίας, οι αρμόδιοι μετρούσαν τα όστρακα ως σύνολο. Εάν ήταν λιγότερα από έξι χιλιάδες, δεν υπήρχε αποτέλεσμα. Στην περίπτωση που ήταν περισσότερα πραγματοποιείτο χωριστή καταμέτρηση των ονομάτων που βρίσκονταν γραμμένα σε αυτά, για να βρεθεί ποιο όνομα πλειοψηφούσε και επομένως ποιος ηγέτης έπρεπε να απομακρυνθεί από την Αθήνα για δέκα χρόνια.

Το μέτρο του οστρακισμού εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το 487 π.Χ. εναντίον του Ιππάρχου, που ήταν τότε αρχηγός μερίδας Αθηναίων φιλικής προς τον Ιππία, η οποία θεωρήθηκε ύποπτη να βοηθήσει τους Πέρσες σε μία νέα εκστρατεία εναντίον των Αθηναίων. Για όμοιους λόγους εξοστρακίσθηκαν, ο Μεγακλής, το 486 π.Χ., και ο Αλκιβιάδης ο Παλαιός, το 485 π.Χ.. Ακολούθησαν ο Ξάνθιππος το 484 π.Χ., ο Αριστείδης το 483 π.Χ. και το 472 π.Χ. ο Θεμιστοκλής. Με έντεκα χρόνια εξοστρακίσθηκε ο Κίμων. Αργότερα ο Δάμων το 444 π.Χ., ο Θουκυδίδης ο Μελησίου το 443 π.Χ. και τελευταίος ο Υπέρβολος το 417 π.Χ.

Παρατηρούμε λοιπόν, ότι ο οστρακισμός αρχικά εφαρμόστηκε ως προληπτικό μέτρο εναντίον ηγετών στους οποίους αποδόθηκε πρόθεση να επικρατήσουν πολιτικά στηριζόμενοι σε ξένη δύναμη. Στη συνέχεια λειτούργησε καθαρά ως μέσο απομάκρυνσης του αρχηγού της αντιπολιτεύσεως από την πολιτική σκηνή. Η θετική ψήφος για οστρακισμό ενός πολιτικού, είχε ως αποτέλεσμα την αχρήστευσή του για χρονικό διάστημα ίσο με τη διάρκεια της απομακρύνσεώς του. Ο χαρακτήρας του οστρακισμού νοθεύτηκε δύο φορές. Πρώτη φορά όταν οι αντίπαλοι του Περικλή δεν τόλμησαν να προ-

---

¹. R. THOMSEN, *The origin of ostracism*, 1972

τείνουν τον οστρακισμό του ιδίου αλλά του δασκάλου του Δάμωνα. Δεύτερη φορά, όταν ο Νικίας και ο Αλκιβιάδης, πολιτικοί αντίπαλοι που αντιμετώπιζαν με ίσες πιθανότητες το ενδεχόμενο οστρακισμού, συμφώνησαν να βάλουν τους οπαδούς τους να γράψουν το όνομα του Υπέρβολου. Η πράξη αυτή δυσφήμισε τον οστρακισμό σε βαθμό που περιήλθε σε αχρηστία¹.

---

¹ Μ.Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, ο.π. σελ.399.

2. ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΔΙΩΞΕΙΣ ΓΙΑ ΑΣΕΒΕΙΑ

2.1 Διώξεις για Ασέβεια

Ενώ η διαδικασία της προβολής για αδίκημα κατά της θρησκείας μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνο σε σχέση με ορισμένες γιορτές, η διαδικασία της γραφής μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για κάθε ασέβεια σε κάθε περίπτωση. Αρκετές είναι οι περιπτώσεις κατά τον 4^ο π.Χ. αιώνα που θεωρήθηκαν από τα Δικαστήρια ως Ασέβεια.

Ο Αρχίας ο οποίος ήταν ο ιεροφάντης των Ελευσίνιων μυστηρίων καταδικάστηκε επειδή την ημέρα της εορτής της Αλώας, προκειμένου να κάνει προσωπική χάρη σε γνωστή του γυναίκα, τέλεσε θυσία για λογαριασμό της στην Ελευσίνα. Η πράξη όμως αυτή συνιστούσε σαφή παραβίαση κανόνων του ιερού δικαίου. Αφενός μεν η θυσία έπρεπε να τελεσθεί από την ιέρεια και όχι από τον ιεροφάντη. Αφετέρου δε απαγορεύονταν οι θυσίες την ημέρα της Αλώας.

Κατά το έτος 376-375 π.Χ. καταδικάστηκαν για ασέβεια μερικοί Δήλιοι επειδή εκδίωξαν τους Αθηναίους διαχειριστές (Αμφικτίονες) από τον ναό του Απόλλω-να στη Δήλο και τους χτύπησαν. Η ποινή που τους επιβλήθηκε ήταν εξορία και βαρύ χρηματικό πρόστιμο δέκα χιλιάδων δραχμών στον καθένα. Η υπόθεση πιθανότατα εκδικάστηκε στην Αθήνα με βάση το Αθηναϊκό Δίκαιο, δεδομένου ότι οι Αθηναίοι εξουσίαζαν τη Δήλο εκείνη την εποχή. Η καταδίκη αυτή αποδεικνύει ότι η βίαιη συμπεριφορά μέσα σε ναό ή έναντι των αξιωματούχων που επιτελούσαν θρησκευτικά καθήκοντα μπορούσε να θεωρηθεί ως ασέβεια.

Μια Λήμνια γυναίκα το όνομα της οποίας ήταν Θεωρίς καταδικάστηκε σε θάνατο απλά και μόνο επειδή έκανε μάγια, ή επειδή τα χρησιμοποιούσε για κάποιον συγκεκριμένο ασεβή σκοπό. Επίσης σε θάνατο καταδικάστηκε ιέρεια που ονομαζόταν Νίνος, επειδή είχε παρασκευάσει φίλτρα, το κύριο όμως αδίκημά της ήταν η απόπειρα συγκρότησης μιας νέας θρησκευτικής αίρεσης ή μιας τελετουργίας προς τιμήν κάποιας νέας Θεότητας. Σε μια διαφορετική περίπτωση για ασέβεια μηνύθηκε κάποιος άνδρας από τον Ανδροτίωνα, επειδή είχε συναναστραφεί με τον ανιψιό του Διόδωρου, ο οποίος, όπως ισχυριζόταν ο Ανδροτίων, ήταν πατροκτόνος. Οι δικαστές τον αθώωσαν επει-

δή δεν πίστεψαν ότι ο Διόδωρος ήταν πατροκτόνος και δεν έκριναν εάν η συναναστροφή με δολοφόνο συνιστούσε ασέβεια.

Περισσότερο διαβόητα από οποιαδήποτε άλλη υπόθεση ασεβείας ήταν τα θρησκευτικά σκάνδαλα του 415 π.Χ. όπου μια ομάδα ανδρών ακρωτηρίασε μεγάλο αριθμό προτομών του Ερμή που ήταν τοποθετημένες σε δρόμους και δημόσιους χώρους της Αθήνας κατά τη διάρκεια της νύκτας, μια ημέρα πριν αποπλεύσει για τη Σικελία η Αθηναϊκή εκστρατευτική δύναμη. Μετά την ενέργεια αυτή επακολούθησε μεγάλη λαϊκή αναταραχή και ενώ γινόταν προσπάθεια εντοπισμού των δραστών, ακόμα ένα είδος αντιθρησκευτικής συμπεριφοράς ήλθε στην επιφάνεια. Ένας αριθμός ανδρών μεταξύ των οποίων και ο Στρατηγός Αλκιβιάδης διασκέδαζαν παρωδώντας σε διάφορες περιπτώσεις τα Ελευσίνια Μυστήρια. Στην περίπτωση αυτή το αδίκημα δεν ήταν απλώς ότι η διακωμώδηση κάποιας θρησκευτικής τελετής υποδήλωνε περιφρόνηση γι' αυτήν, αλλά το ότι αυτή η συγκεκριμένη τελετουργία ήταν μυστική και οι επιπόλαιες παρουσιάσεις, είχαν αποκαλύψει τα μυστικά σε μερικούς αμύητους ανθρώπους. Μερικοί από τους δράστες συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν, ενώ κάποιοι άλλοι μεταξύ των οποίων και ο Αλκιβιάδης δραπέτευσαν φεύγοντας στην εξορία.

Επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παραπομπή σε δίκη του τραγικού δραματουργού Αισχύλου, ο οποίος κατηγορήθηκε για ασέβεια, επειδή αποκάλυψε μερικά από τα μυστικά των Μυστηρίων σε κάποια έργα του. Αθώωθηκε δε όταν επισήμανε ότι δεν είχε μνηθεί στα Μυστήρια και επομένως δεν γνώριζε ότι αυτά τα οποία είχε παρουσιάσει στα έργα του έμοιαζαν¹.

---

¹ DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα Αθήνα 1988 σελ. 303-306

2.2 Διώξεις για Ασέβεια κατά Φιλοσόφων-Επιστημόνων

Επειδή οι Αθηναίοι έβλεπαν την Θρησκεία ως ζήτημα εκτέλεσης των σωστών πράξεων και αποφυγή των κακών, είναι πολύ πιθανό ότι υποβλήθηκαν μηνύσεις για ασέβεια μόνο για αντιθρησκευτικές πράξεις και όχι λέξεις.

Όποιος σκεφτόταν και έλεγε κάτι ανορθόδοξο για τους Θεούς μπορούσε να θεωρείτε ακίνδυνος, αρκεί μόνο η άποψή του να μην οδηγούσε σε ανορθόδοξες ενέργειες.

Κατά το δεύτερο μισό του 5^{ου} π.Χ. αιώνα λόγω κάποιας εξασθένησης της παραδοσιακής θρησκευτικής πίστης, εκείνοι οι οποίοι ενέμεναν στην παραδοσιακή θρησκεία άρχισαν να βλέπουν την αθεΐα ως απειλή. Στην χρονική αυτή στιγμή είναι που παρουσιάζεται ως εξέλιξη του δικαίου το ψήφισμα Διοπίθους. Η ακριβής χρονολογία του δεν είναι δυνατόν να προσδιορισθεί με ακρίβεια, μπορεί όμως να τοποθετηθεί στην δεκαετία του 430 π.Χ.. Τα ψήφισμα αυτό όριζε ότι όσοι δεν πίστευαν στους Θεούς ή δίδασκαν αστρονομία θα έπρεπε να υπόκεινται σε εισαγγελία.

Το ψήφισμα αυτό ήταν η πρώτη προσπάθεια στην Αθήνα να επεκταθεί η ενεργοποίηση του νόμου από την ασεβή συμπεριφορά στον αθεϊστικό λόγο και σκέψη.

Με το ψήφισμα αυτό διώχθηκαν πολλοί Φιλόσοφοι, Επιστήμονες όπως ο Αναξαγόρας ο οποίος δίδασκε ότι *«Ήλιος όχι μόνο δεν ήταν Θεός, παρά απλώς μια ζεστή πέτρα»*. Τον Αναξαγόρα μήνυσε ο Κλέων και τον υπερασπίσθηκε ο Περικλής . Καταδικάσθηκε δε σε εξορία από την Αθήνα και σε πρόστιμο πέντε (5) ταλάντων. Σύμφωνα δε με μια άλλη εκδοχή μηνύθηκε από το Θουκυδίδη (τον πολιτικό, γιο του Μελησία), διέφυγε από την Αθήνα προκειμένου να αποφύγει τη δίκη και καταδικάσθηκε ερήμην σε θάνατο. Κατά μια τρίτη εκδοχή ήταν παρών όταν καταδικάσθηκε και ενώ βρισκόταν κλεισμένος στην φυλακή περιμένοντας την εκτέλεση, ο Περικλής έπεισε τους Αθηναίους να του δώσουν χάρη ¹.

Ακόμα ένας Φιλόσοφος που διώχθηκε ήταν ο Πρωταγόρας ο οποίος

---

¹ DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα Αθήνα 1988 σελ. 309.

ξεκινούσε ένα βιβλίο του γράφοντας «*Σχετικά με τους Θεούς δεν μπορώ να ξέρω αν υπάρχουν ή όχι...*». Καταδικάστηκε σε εξορία ενώ παράλληλα οι Αθηναίοι συγκέντρωσαν τα αντίτυπα του βιβλίου του και τα έκαψαν στην Αγορά.

Επίσης ο Διαγόρας ο Μήλιος παραπέμφθηκε σε δίκη επειδή μιλούσε υποτιμητικά για τα Ελευσίνια Μυστήρια. Η δίωξη του πραγματοποιήθηκε το 415 ή το 414 π.Χ. (μετά τη δίωξη του Αλκιβιάδη και των φίλων του). Διέφυγε από την Αθήνα και οι Αθηναίοι εξέδωσαν προκήρυξη με την οποία πρόσφεραν αμοιβή ενός ταλάντου σε όποιον τον σκότωνε και δύο ταλάντων σε όποιον τον έφερνε πίσω ζωντανό¹.

Κατά πάσα πιθανότητα οι παραπάνω Φιλόσοφοι, Επιστήμονες διώχθηκαν με «Εισαγγελία» ενώ η δίωξη εναντίον του Σωκράτη υποβλήθηκε με τη διαδικασία της «Γραφής για Ασέβεια».

---

¹ DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, ο.π. σελ. 309.

2.3 Η Δίωξη για Ασέβεια κατά του Σωκράτη

Η δίωξη για ασέβεια εναντίον του Σωκράτη φαίνεται ότι διέφερε από τις υποθέσεις ασέβειας εναντίων του Αναξαγόρα και του Πρωταγόρα όσον αφορά την νομική τους πλευρά. Δεν υποβλήθηκε εναντίον του «Εισαγγελία» αλλά «Γραφή Ασεβείας».

Η κατηγορία έχει ως εξής *«Ο Μελήτος, γιος του Μελήτου από τον Πίθο υπέβαλε Γραφή Ασεβείας και έδωσε όρκο, κατά του Σωκράτη γιου του Σωφρονίσκου από την Αλωπεκή. Ο Σωκράτης είναι ένοχος επειδή δεν πιστεύει στους Θεούς τους οποίους αναγνωρίζει η Πολιτεία και εισάγει νέες Θεότητες, είναι επίσης ένοχος διαφθοράς των νέων»*. (Παρατίθεται από τον Διογένη τον Λαέρτιο 2.40) ¹.

Η κατηγορία του Μελήτου ότι δεν πιστεύει στους υπάρχοντες Θεούς της Πόλης αλλά σε μια νέα άγνωστη Θεότητα (το δαιμόνιο του, με το οποίο δε δίστασε να σκανδαλίσει ακόμα και τους δικαστές του) και ότι διαφθείρει τους νέους, με την έννοια ότι έκανε προπαγάνδα ασέβειας τόσο έναντι των Θεών όσο και έναντι των γονέων (ασέβεια κατά τον Πολύβιο θεωρούνταν *«το εις τους Θεούς και τους γονείς και τους τεθνεώντας αμαρτάνειν»*), οπότε περιλαμβάνονταν ως δέκτες του αδικήματος εκτός από τους Θεούς, οι γονείς και οι νεκροί)².

Πράγματι στη θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων οι επικήδειες τιμές είχαν μεγάλη σημασία. Μπορεί κανείς να αναλογιστεί την αυστηρή τιμωρία που επιβλήθηκε στους νικητές Στρατηγούς της ναυμαχίας των Αργινουσών κατά την επιστροφή τους στην Αθήνα. Οι οποίοι κατά παράβαση του νόμου καταδικάσθηκαν ομαδικά σε θάνατο, επειδή λόγω της ισχυρής τρικυμίας που ξέσπασε μετά τη ναυμαχία δεν κατάφεραν να περισυλλέξουν τους νεκρούς και να τους αποδώσουν τις τιμές που έπρεπε (ο Σωκράτης που κατά την ημέρα της δίκης είχε ορισθεί επιστάτης καταψήφισε την απόφαση) ³.

Σύμφωνα λοιπόν με την κατηγορία εναντίον του, ο Σωκράτης κατηγορήθηκε όχι ως άθεος, αλλά ως αιρετικός εφόσον διέδιδε πίστη σε νέες

---

¹ DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, ο.π. σελ. 303-306.

² ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΕΗΣ, *Ωρα Απιέναι, Η Δίκη του Σωκράτη*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 2001, σελ. 172-174.

³ ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΚΕΣΙΔΗΣ, *Ο Σωκράτης*, μεταφ. από τη τέταρτη Ρωσική εκδ. Γόρδιος σελ. 78.

Θεότητες, παραβαίνοντας τον όρκο πίστης στους Πάτριους Θεούς που ως Αθηναίος έφηβος είχε δώσει πριν γίνει Αθηναίος Πολίτης. Σε αντίθεση δε με τον όρκο εισήγαγε καινούριες Θεότητες και διέφθειρε τους νέους καθιστώντας τους απρόθυμους για παραγωγική εργασία και αναιδείς προς τους πατέρες τους. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι πίσω από τη Γραφή Ασεβείας του Μελήτου κατά του Σωκράτη προφανώς βρισκόταν ο Άνυτος, ο οποίος είχε ένα γιο τον Ανθεμίωνα προσκολλημένο στον κύκλο του Σωκράτη και απρόθυμο να ακολουθήσει το επάγγελμα του βυρσοδέψη κατά την επιθυμία του πατέρα του. Όταν τελικά (αφού υπερίσχυσε η θέληση του Άνυτου) ο Ανθεμίων εγκατέλειψε την ενασχόληση με την φιλοσοφία, περιέπεσε σε μελαγχολία και τα βράδια τριγυρνούσε μέθυσος. Για το λόγο αυτό ο Άνυτος έτρεφε μίσος εναντίον του Σωκράτη, το οποίο στο τέλος εκδηλώθηκε με την κατηγορία εναντίον του.

Η δίκη όμως του Σωκράτη ήταν στην ουσία της μια δίωξη ιδεών «*The trial of Socrates was a prosecution of ideas*»¹. Τα δύο σκέλη της κατηγορίας εναντίων του ήταν εξίσου ασαφή. Δεν αναφέρονται συγκεκριμένες πράξεις κατά της Πόλης. Οι διαμαρτυρίες στρέφονται κατά της διδασκαλίας και των πεποιθήσεων του Σωκράτη. Το πιο αδύνατο δε σημείο της κατηγορίας εναντίον του Σωκράτη είναι ότι δεν κατηγορείται πουθενά για παράβαση κάποιου συγκεκριμένου νόμου, ούτε για την προστασία της Θρησκείας της Πόλης ή των Πολιτικών της Θεσμών.

Ο Σωκράτης διώχθηκε για αυτά που έλεγε και όχι για κάτι που έκανε. Εξάλλου, ο Μονοθεϊσμός ήταν που έφερε στον κόσμο τη θρησκευτική μισαλλοδοξία και όχι οι πολυάριθμοι Θεοί στους οποίους η Πόλη των Αθηνών τότε πίστευε. Εφόσον ο Σωκράτης ήταν επιρρεπής στο να υποστεί δίωξη για αθεϊσμό, τότε θα είχε διωχθεί ένα τέταρτο του αιώνα νωρίτερα, το 423 π.Χ.. Όταν στις «Νεφέλες» ο Αριστοφάνης τον παρουσίαζε σαν ένα Φιλόσοφο, τον απατεώνα Στρεψιάδη, που δίδασκε ότι δεν υπήρχε ο Δίας και ότι οι πραγματικοί Θεοί ήταν το Χάος, η Αναπνοή και ο Αέρας. Επομένως εφόσον οι

---

¹ I.F. STONE, *The trial of Socrates*, εκδ. Little, Brown and Company, Boston, Toronto, σελ. 197-198.

Αθηναίοι ήταν τόσο ευαίσθητοι σε βλασφημίες προς τους Θεούς θα είχαν φυλακίσει όχι μόνο τον Σωκράτη αλλά και τον Αριστοφάνη, αντί όμως αυτού απένειμαν βραβείο στον τελευταίο ¹.

Δεν είναι γνωστό τι στοιχεία και επιχειρήματα παρουσίασαν οι μηνυτές στους λόγους τους. Από όσα όμως γνωρίζουμε για τον Σωκράτη είναι απίθανο να μπόρεσαν να επικαλεσθούν οποιοσδήποτε ασεβείς πράξεις που να είχαν διαπραχθεί από αυτόν. Το πιθανότερο είναι να στηρίχθηκαν κυρίως σε λεκτικά σχήματα, σε ότι είχε πει ο Σωκράτης στους νεαρούς οπαδούς του και σε άλλους ανθρώπους. Εάν όμως πραγματικά έγινε έτσι, αυτή υπήρξε η πρώτη υπόθεση στην οποία υποβλήθηκε Γραφή Ασεβείας εξαιτίας ασεβών σκέψεων και λόγων και όχι για ασεβή συμπεριφορά.

Αναμφίβολα όμως, υπήρχαν πολλοί Αθηναίοι που σκέπτονταν ότι η επιρροή του Σωκράτη στον Αλκιβιάδη τον Κριτία και άλλους υπήρξε έμμεσα υπεύθυνη για τις πολιτικές ταραχές των τελευταίων χρόνων και ιδίως για το ολιγαρχικό καθεστώς του 404 π.Χ..

Εφόσον όμως ήταν όντως πολιτικοί οι λόγοι υποβολής της μήνυσης εκ μέρους των κατηγορών του και της καταδικαστικής ψήφου πολλών από τους δικαστές του, η ενέργεια των μηνυτών του αποτελούσε σαφέστατα κατάχρηση της διαδικασίας και η υπόθεση δεν μας δείχνει τι πραγματικά σήμαινε στο Αττικό Δίκαιο η έννοια της ασέβειας ².

Συμπεραίνεται δε από τα παραπάνω ότι η πίστη στους θεούς της Πόλεως ήταν πολιτικό έγκλημα, στο μέτρο που η θρησκεία ήταν μια πολιτική λειτουργία που αντανakλούσε τα τοπικά ήθη και έθιμα.

Αποδεικνύεται δε αυτό από το γεγονός, ότι στη δίκη κατά του Σωκράτη μετά την ομιλία του Μέλητου, εκφωνήθηκαν λόγοι προς υποστήριξη των λεγομένων του, από τους πολιτικούς Άνυτο και Λύκωνα.

Ο Σωκράτης απάντησε ο ίδιος, εφόσον είχε προηγουμένως απορρίψει έναν λόγο που έγραψε ο Λυσίας με αιτιολογικό ότι ο λόγος ήταν όμορφος

---

¹ I.F. STONE, *The trial of Socrates*, εκδ. Little, Brown and Company, Boston, Toronto, σελ. 200.

² DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα Αθήνα 1988 σελ. 311.

και συνεπώς ακατάλληλος για αυτόν. Προς υπεράσπιση του Σωκράτη δεν είναι ακόμα γνωστό εάν μίλησε κάποιος.

Κατά την ψηφοφορία ο Σωκράτης βρέθηκε ένοχος με ψήφους 280 ή 281 σε σύνολο 500 ή 501 δικαστών. Ο κατηγορος του πρότεινε θάνατο. Ο Σωκράτης ευτράπελα πρότεινε ότι άξιζε να του δίνουν δωρεάν γεύματα στο Πρυτανείο, όπως σε άλλους διακεκριμένους ευεργέτες της Αθήνας. Οι φίλοι του όμως τον έπεισαν να προτείνει ένα μέτριο πρόστιμο. Οι δικαστές ψήφισαν υπέρ της βαρύτερης ποινής καταδικάζοντάς τον σε θάνατο.

Στην ψηφοφορία που διεξήχθη για τον καταλογισμό της ποινής ο αριθμός των ψήφων εναντίον του Σωκράτη ήταν μεγαλύτερος κατά 80 ψήφους από ότι στην ψηφοφορία τη σχετική με την ετυμηγορία ¹.

---

¹ ΠΛΑΤΩΝ, *Απολογία Σωκράτους* 35e-38b.

2.4 Αίτια Ουσίας για την υποβολή Γραφής Ασεβείας κατά του Σωκράτη

Η Πόλη των Αθηνών τον 5^ο αιώνα π.Χ. ήταν το Σχολείο της Αρχαίας Ελλάδας, στην οποία παίδευαν οι μεγαλύτεροι Φιλόσοφοι, Επιστήμονες και Ρήτορες της αρχαιότητας. Ο Ελληνικός Πολιτισμός άνθιζε και η συμμετοχή των Αθηναίων Πολιτών στα κοινά ήταν έντονη. Το γεγονός όμως αυτό τους υποχρέωνε στην εξάσκηση της τέχνης χειρισμού του λόγου. Η ανάγκη αυτή θέσπισε το επάγγελμα του Σοφιστή ο οποίος επί πληρωμή δίδασκε την τέχνη της Ρητορικής και της Φιλοσοφίας εκπαιδεύοντας τους μαθητές του στην σκέψη, την ομιλία και κυρίως στην πειθώ ¹.

Η διδασκαλία των Σοφιστών είχε ιδιαίτερη απήχηση στους νέους, οι ιδέες όμως που πραγματεύονταν λόγω του νεωτερισμού που διακατέχονταν προσέκρουαν στην κοινή γνώμη, με αποτέλεσμα να θεωρούνταν πειρασμός για αυτούς.

Ο Πρωταγόρας ο οποίος διατύπωσε μια σκεπτικιστική θέση για την αντικειμενική ύπαρξη των Θεών, κατηγορήθηκε ως ιερόσυλος, παραπέμφθηκε σε δίκη, και καταδικάσθηκε σε θάνατο. Ουδέποτε όμως εκτελέσθηκε η ποινή του επειδή διέφυγε από την Αθήνα ².

Παρόλο που οι διαφορές ανάμεσα στο Σωκράτη και τους Σοφιστές ήταν ουσιαστικές, η Φιλοσοφία και των δύο αυτών πόλων ήταν ανθρωπολογική και όχι κοσμολογική. Για αυτό το λόγο οι Αθηναίοι ταύτιζαν το Σωκράτη με τους στην αρχή ευπρόσδεκτους, στην πορεία όμως εκκεντρικούς έως και επικίνδυνους Σοφιστές.

Τα γεγονότα όμως το οποίο θα αποδείκνυε ακράδαντα τα κίνητρα για την υποβολή Γραφής Ασεβείας εναντίον του Σωκράτη, η οποία οδήγησε (έστω και αν οι Αθηναίοι αποσκοπούσαν στην προσωρινή απομάκρυνση του Φιλοσόφου από την Πόλη των Αθηνών) στην καταδίκη και στον θάνατο, είναι η εξέταση του ιδεολογικού και πολιτικού κλίματος της εποχής εκείνης.

Η Αθήνα ανάρρωνε από τους τρεις πολιτικούς σεισμούς, όταν ανετράπη η Δημοκρατία το 411 και το 404 π.Χ. και όταν το 401 π.Χ. απειλήθηκε με

---

¹ ΓΕΟΧΑΡΗΣ ΚΕΣΣΙΔΗΣ, *Ο Σωκράτης*, μεταφ. από τη τέταρτη Ρωσική εκδ.Γόρδιος σελ. 102.

² ΓΕΟΧΑΡΗΣ ΚΕΣΣΙΔΗΣ, οπ. παρ. σελ.118.

κατάλυση¹.

Όλοι όσοι δεν είχαν εγκαταλείψει την Πόλη των Αθηνών κατά την εποχή της Τυραννίας των Τριάκοντα, θεωρούνταν κρυφοί σύμμαχοι των τύραννων ή σε κάθε περίπτωση μη Δημοκρατικοί. Ο Σωκράτης ήταν ένας από αυτούς που τότε σιώπησαν σαν να μην συνέβαινε τίποτα, όπως παρατηρεί ο I. F. Stone «*the most talkative man in Athens fell silent when his voice was most needed*»². Έτσι όταν αποκαταστάθηκε η Δημοκρατία και οι Δημοκρατικοί Θεσμοί, λόγω της γενικής αμνηστίας που είχε δοθεί για όλα τα πολιτικά εγκλήματα εμπόδιζε την παραπομπή του σε δίκη για αντιδημοκρατική συμπεριφορά. Αυτός ήταν και ο λόγος της αόριστης διατύπωσης στην κατηγορία εναντίων του ότι διαφθείρει το ήθος των νέων³. Άξιο λόγου στο σημείο αυτό είναι να αναφερθεί ότι ένας από τους Τριάκοντα, ο Κριτίας, αλλά και ο πολυσυζητημένος Αλκιβιάδης (ο οποίος τάχθηκε με το μέρος των Σπαρτιατών όταν ανακλήθηκε από το αξίωμα του Στρατηγού στην εκστρατεία της Σικελίας) ήταν μαθητές του Σωκράτη. Εφόσον δε, αναλογιστούμε ότι ο Σωκράτης αντιδρούσε στις εκλογές των προσώπων που προορίζονταν για κρατικά αξιώματα με κλήρωση και συνιστούσε να εκλέγονται αυτά με ψηφοφορία όπως οι Στρατηγοί⁴, κατά-λήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι η κριτική αυτού του θεσμού εύκολα θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως υπονόμηση των θεμελίων της Δημοκρατίας.

Ο Σωκράτης γενικώς δεν είχε ενδιαφέροντα για την τρέχουσα πολιτική αντιδικία και προτιμούσε να μην αναμειγνύεται στα δημόσια πράγματα. Αν και δεν ήταν οπαδός των ολιγαρχικών καθεστώτων, είχε την άποψη ότι πρέπει να κυβερνούν οι «επαίοντες», αυτοί που ξέρουν, αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να εκλαμβάνεται ότι διακατεχόταν από αντιδημοκρατικά φρονήματα.

---

¹ I.F. STONE, *The trial of Socrates*, εκδ. Little, Brown and Company, Boston, Toronto, σελ. 197.

² I.F. STONE, οπ. παρ. σελ. 146.

³ ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΕΗΣ, *Ωρα Απιέναι, Η Δίκη του Σωκράτη*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 2001, σελ. 180.

⁴ ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΚΕΣΣΙΔΗΣ, οπ. παρ. σελ. 88.

Επιπρόσθετα πρέπει να τονίσουμε ότι οι κατηγοροί του ήθελαν να απαλλαγούν «από τον ενοχλητικό γέρο σοφό, από την αλογόμουγα που τους προκαλούσε κνησμούς με τον ανελέητο έλεγχο του. Ο Σωκράτης έπρεπε να σιωπήσει, γιατί και οδυνηρά τους πλήγωνε και το χειρότερο, γιατί διαφώτιζε και ξυπνούσε τους νέους, τους διέφθειρε πνευματικά»¹.

Ο μεγάλος φιλόσοφος δεν ήταν συμπαθής στις πλατιές μάζες, επειδή με την παροιμιώδη ειρωνεία του έφερνε πολλούς σε αμηχανία, αποκαλύπτοντας την άγνοιά τους.

---

¹ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝ., *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, εκδ. Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα 2007 σελ. 346.

3. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΔΙΩΞΗΣ ΓΙΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

3.1 Δικονομικά Μέσα

Οι αγωγές στο Αττικό Δίκαιο μπορούσαν να ταξινομηθούν σε δημόσιες και ιδιωτικές. Κανένα όμως κριτήριο δεν είναι ικανό να αποδειχθεί ασφαλές, προκειμένου να καθορίσει πότε μια αγωγή ήταν δημόσια και πότε ιδιωτική.

Οι αγωγές άλλοτε είχαν τη μορφή δίκης και άλλοτε τη μορφή γραφής. Ποιο όμως ήταν το ακριβές κριτήριο της διάκρισής τους δεν είναι σαφές. Το μόνο κριτήριο το οποίο με ασφάλεια μας ωθεί να προβούμε τελικά στη διάκριση των αγωγών, αφορά τα πρόσωπα που είχαν τη δυνατότητα να εγείρουν το ένα ή το άλλο ένδικο βοήθημα.

Γραφή μπορούσε να εγείρει οποιοσδήποτε (ο βουλόμενος), ενώ Δίκη μπορούσε να εγείρει το θύμα (σε περίπτωση ανθρωποκτονίας η οικογένεια του θύματος) ή αυτός που είχε ζημιωθεί¹.

Με τις δίκες διώκονταν τα εγκλήματα που προσέβαλαν μεμονωμένα άτομα, ενώ αντίθετα με τις γραφές διώκονταν τα εγκλήματα που έθεταν σε κίνδυνο ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο².

Οι αγωγές τύπου δίκης και γραφής θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν τακτικές επειδή ακολουθούσαν συνήθη τακτική διαδικασία, δηλαδή κλήτευση (πρόσκλησις), έννομη προστασία (λήξις), ανακριτική διαδικασία (ανάκρισις) και τέλος εισαγωγή στο αρμόδιο Δικαστήριο.

Όσον αφορά την δίωξη των δραστών για τέλεση θρησκευτικών εγκλημάτων χρησιμοποιείτο η αγωγή γραφής η οποία επονομαζόταν «Γραφή Ασεβείας».

Ποίος όμως είναι ο τύπος της μήνυσης που χρησιμοποιείτο για την ασέβεια; Κατά τον 4^ο π.Χ. αιώνα ο τύπος που χρησιμοποιείτο ήταν η «Γραφή», κατά δε τον 5^ο π.Χ. αιώνα δεν υπάρχει περίπτωση ασέβειας στην οποία να είναι θετικά γνωστό ότι πραγματικά χρησιμοποιήθηκε αυτή η διαδικασία.

Λόγω της εξασθένησης της παραδοσιακής Θρησκευτικής πίστης (η οποία

---

¹ ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ, *Η Απονομή της Δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2008, σελ. 129.

² ARNALDO BISCARDI, *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, μετ. Παν. Δημάκη, εκδ. Παπαδήμα σελ. 403.

συντελέσθηκε με το διαφωτισμό που έφτασε στην Αθήνα την εποχή του Περικλή), κατά το δεύτερο μισό του 5^{ου} π.Χ. αιώνα αυτοί οι οποίοι ενέμεναν στην παραδοσιακή θρησκεία άρχισαν να βλέπουν την αθεΐα ως απειλή. Αποτέλεσμα δε της κατάστασης αυτής ήταν το ψήφισμα του Διοπίθους το οποίο τοποθετείτε γύρω στο 430 π.Χ. και όριζε ότι όσοι δεν πίστευαν στους Θεούς και δίδασκαν αστρονομία διώκονταν με «εισαγγελία».

Με αυτό τον τρόπο λέγεται ότι διώχθηκε ο Αναξαγόρας ο οποίος δίδασκε ότι

«ο Ήλιος όχι μόνο δεν ήταν Θεός, παρά απλώς μια ζεστή πέτρα», ο Πρωταγόρας ο οποίος σε ένα βιβλίο του άρχιζε ως εξής «Σχετικά με τους Θεούς δεν ξέρω αν υπάρχουν ή όχι.....», ο Διαγόρας ο Μήλιος ο οποίος μιλούσε υποτιμητικά για τα Ελευσίνια Μυστήρια.

Το ψήφισμα του Διοπίθους κατά πάσα πιθανότητα καταργήθηκε περί το 403 π.Χ. οπότε έχουμε νέα καταγραφή κώδικα νόμων.

Αντίθετα με την δίωξη των παραπάνω Φιλοσόφων η δίωξη κατά του Σωκράτη δεν υποβλήθηκε με εισαγγελία αλλά με την διαδικασία της Γραφής για Ασέβεια¹.

---

¹ DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα Αθήνα 1988 σελ.309-310.

3.2 Γραφή Ασεβείας

Η ποινική δίωξη κατά του δράστη αδικήματος ασέβειας άρχιζε με την υποβολή εναντίον του μηνύσεως που λεγόταν Γραφή Ασεβείας. Με την διαδικασία αυτή απειλούνταν όλες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες αποδιδόταν στον κατηγορούμενο προσβολή του θρησκευτικού και ηθικού συναισθήματος των πολιτών ¹.

Η ασέβεια λοιπόν είχε μια γενικότερη σημασία και ήταν δυνατό η σχετική κατηγορία να εκφέρεται σε πολλές και ποικίλες περιπτώσεις.

Η Γραφή Ασεβείας υποβαλλόταν στον Άρχοντα Βασιλέα που ήταν αρμόδιος. Κατόπιν της υποβολής της ο Άρχων Βασιλεύς διενεργούσε ανάκριση και μετά το πέρας αυτής εισήγαγε την υπόθεση στο αρμόδιο δικαστήριο που ήταν η Ηλιαία ².

Κύριες ποινές που προβλέπονταν για το αδίκημα ασεβείας ήταν Θάνατος ή εξορία ή στέρση πολιτικών δικαιωμάτων (ατιμία) ή φυλάκιση ή χρηματική ποινή. Ο διαζευκτικός αυτός καθορισμός καθιστούσε τη δίκη τιμητή, όπου ο μηνυτής πρότεινε την επιβαλλόμενη ποινή και ο κατηγορούμενος αντέτεινε. Με την κύρια ποινή (εφόσον δεν ήταν θάνατος) επιβάλλονταν και παρεπόμενες ποινές, όπως η δήμευση της περιουσίας και οι νόμιμες απαγορεύσεις, δηλαδή η απαγόρευση εισόδου σε ναούς και άλλους ιερούς χώρους συμμετοχής σε δημόσιες θρησκευτικές τελετές, τέλεσης θυσιών κλπ ³.

Ο καταδικασμένος για ασέβεια (όπως και για ανθρωποκτονία) θεωρείτο μιαιρός και ανόσιος.

Το αδίκημα της ασέβειας δεν υπόκειντο σε παραγραφή και για αυτό η υποβολή γραφής μπορούσε να υποβληθεί οποτεδήποτε ⁴.

Αρκετές περιπτώσεις κατά τον 4^ο π.Χ. αιώνα προσφέρουν παραδείγματα συμπεριφοράς, η οποία θεωρήθηκε από τα δικαστήρια ως ασέβεια.

---

¹ ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Νομοθεσία της Αρχαίας Αθηναϊκής Πολιτείας*, εκδ. Κυρομάνος Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 297.

² ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ κατά Ανδροτίωνος 27. ΥΠΕΡΕΙΔΟΥ υπέρ Ευξενίππου 6, ΛΥΣΣΙΑΣ VII 11, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Αθηναίων Πολιτεία 37.

³ Ανδοκίδου περί μυστηρίων 13, ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ κατά Μειδίου 176, ΠΛΑΤΩΝΑΣ, Απολογία Σωκράτους XVIII, ΠΛΑΤΩΝΑΣ Απολογία Σωκράτους XXVI, ΠΛΑΤΩΝΑΣ Απολογία Σωκράτους XXVII.

⁴ ΛΥΣΙΑΣ VI 20, ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Αθηναίων Πολιτεία III 5.

Για παράδειγμα ο Αρχίας ο οποίος ήταν ο ιεροφάντης των «Ελευσίνιων Μυστηρίων» καταδικάστηκε επειδή την ημέρα της εορτής της Αλώας, προκειμένου να κάνει προσωπική χάρη σε γνωστή του γυναίκα, τέλεσε θυσία

Αρκετές περιπτώσεις κατά τον 4^ο π.Χ. αιώνα προσφέρουν παραδείγματα συμπεριφοράς, η οποία θεωρήθηκε από τα δικαστήρια ως ασέβεια.

Για παράδειγμα ο Αρχίας ο οποίος ήταν ο ιεροφάντης των «Ελευσίνιων Μυστηρίων» καταδικάστηκε επειδή την ημέρα της εορτής της Αλώας, προκειμένου να κάνει προσωπική χάρη σε γνωστή του γυναίκα, τέλεσε θυσία για λογαριασμό της στην Ελευσίνα. Η πράξη όμως αυτή συνιστούσε σαφή παραβίαση κανόνων του ιερού δικαίου. Αφενός μεν η θυσία έπρεπε να τελεσθεί από την ιέρεια και όχι από τον ιεροφάντη, αφετέρου δε απαγορεύονταν οι θυσίες την ημέρα της Αλώας ¹.

Κατά το έτος 376-375 π.Χ. καταδικάστηκαν για ασέβεια μερικοί Δήλιοι επειδή εκδίωξαν τους Αθηναίους διαχειριστές (Αμφικτίονες) από τον ναό του Απόλλωνα στη Δήλο και τους χτύπησαν. Η ποινή που τους επιβλήθηκε ήταν εξορία και βαρύ χρηματικό πρόστιμο δέκα χιλιάδων δραχμών στον καθένα. Η υπόθεση πιθανότατα εκδικάσθηκε στην Αθήνα με βάση το Αθηναϊκό Δίκαιο, δεδομένου ότι οι Αθηναίοι εξουσίαζαν τη Δήλο την εποχή εκείνη. Η καταδίκη αυτή αποδεικνύει ότι η βίαιη συμπεριφορά μέσα σε ναό ή έναντι των αξιωματούχων που επιτελούσαν θρησκευτικά καθήκοντα μπορούσε να θεωρηθεί ως ασέβεια ².

Η μεγαλύτερη υπόθεση ασεβείας ήταν τα θρησκευτικά σκάνδαλα του 415 π.Χ.. Πριν την ημέρα κατά την οποία επρόκειτο να αποπλεύσει η Αθηναϊκή εκστρατευτική δύναμη στη Σικελία, μεγάλος αριθμός των προτομών του Ερμή που ήταν τοποθετημένες σε δρόμους και δημόσιους χώρους της Αθήνας βρέθηκαν να έχουν καταστραφεί κατά τη διάρκεια της νύχτας. Δράστες ήταν μια ομάδα ανδρών οι οποίοι ήθελαν να σταματήσουν την εκστρατεία στη Σικελία και που προφανώς ελάχιστο σεβασμό ένιωθαν για τις Ερμές. Ήλπιζαν

---

¹ ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Νομοθεσία της Αρχαίας Αθηναϊκής Πολιτείας*, εκδ. Κυρομάνος Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 297.

² ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ κατά *Ανδροτίωνος* 27. ΥΠΕΡΕΙΔΟΥ υπέρ *Ευξενίππου* 6, ΛΥΣΣΙΑΣ VII 11, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ *Αθηναίων Πολιτεία* 37.

ότι αυτό θα φόβιζε τον Αθηναϊκό λαό και θα ανέβαλε την εκστρατεία εάν σκεφτόταν ότι είχε προβληματισθεί ο Θεός των ταξιδιωτών.

Του γεγονότος αυτού επακολούθησε μεγάλη λαϊκή αναταραχή και ενώ το θέμα διερευνάτο, ήρθε στην επιφάνεια ότι ένας αριθμός ανδρών μεταξύ των οποίων και ο Στρατηγός Αλκιβιάδης διασκέδαζαν παρωδώντας σε διάφορες περιπτώσεις τα Ελευσίνια μυστήρια. Στη συμπεριφορά αυτή το αδίκημα δενήταν απλώς ότι η διακωμώδηση κάποιας θρησκευτικής τελετής υποδηλώνοντας περιφρόνηση για αυτήν, αλλά το ότι η συγκεκριμένη τελετουργία ήταν μυστική και οι επιπόλαιες παρουσιάσεις είχαν αποκαλύψει τα μυστικά σε αμύητους ανθρώπους. Κάποιοι από τους παραβάτες συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν, ενώ άλλοι μεταξύ των οποίων και ο Αλκιβιάδης δραπέτευσαν φεύγοντας στην εξορία ¹.

Υπάρχουν όμως πολυάριθμα περιστατικά κατηγορίας για ασέβεια. Η ποιο συνήθης κατηγορία ήταν εναντίων ανθρώπων που θεωρούνταν άθεοι ή αιρετικοί, λόγω του ότι δεν αποδέχονταν ανεξέταστα τα πάντα περί Θεών μυθολογούμενα ή επειδή τολμούσαν να εκφράσουν περί κόσμου θεωρίες αντίθετες στα καθιερωμένα υπό της θρησκείας, κατηγορίας που στράφηκε κυρίως εναντίων των Φιλοσόφων και των Σοφιστών. Ενώ στην αρχή πολλές ήταν οι περιπτώσεις κατά τις οποίες μπορούσε να ασκηθεί Γραφή Ασεβείας, εν τούτοις δεν υπήρχαν νόμοι που να οριοθετούν την ασέβεια λεπτομερώς. Υπήρχαν πολλές περιπτώσεις κατά τις οποίες μπορούσε να γίνει κατηγορία επί ασεβείας που δεν ήταν δυνατόν να καθοριστούν με νόμο, λόγω του πλήθους και της ποικιλίας των αμαρτημάτων που μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως ασεβήματα. Για το λόγο αυτό σε κάθε περίπτωση, είτε ήταν καθορισμένη από τον νόμο η ασέβεια είτε όχι, κάθε πολίτης μπορούσε να κατηγορήσει για ασέβεια τον υποτιθέμενο ασεβή.

Εκεί που ορισμένος νόμος όριζε ποια πράξη πρέπει να θεωρηθεί αδίκημα, ταυτόχρονα όριζε και σε ποιου δικαστηρίου την αρμοδιότητα ενέπιπταν οι κατηγορούμενοι για ασέβεια.

---

¹ DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα Αθήνα 1988 σελ. 305.

Στην περίπτωση δε που το ασέβημα γινόταν με προσβολή ή έλλειψη οφειλόμενου σεβασμού σε αντικείμενα που διατελούσαν υπό την επίβλεψη ορισμένων θρησκευτικών ή πολιτικών αρχών, η κατηγορία μπορούσε να γίνει προς τις Αρχές, οι οποίες με τη σειρά τους επιμελούνταν περί της δικαστικής καταδίωξης και τιμωρίας του ενόχου.

Όπου όμως δεν ήταν σαφώς καθορισμένη η Αρχή προς την οποία όφειλε να αποταθεί ο μελλοντικός κατηγορος, η καταγγελία γινόταν ενώπιον του Άρχοντα Βασιλέα, ο οποίος ενεργούσε τη λεγόμενη προδικασία και έπειτα παρέπεμπε την υπόθεση προς το αρμόδιο δικαστήριο.

Πρώτος όπως παραπάνω αναφέρθηκε διώχθηκε ο Αναξαγόρας ύστερα από ψήφισμα της Εκκλησίας του Δήμου με το ψήφισμα Διοπίθους, με άσκηση Εισαγγελίας ¹. Με καταγγελία δηλαδή εναντίων εκείνων που με τη διδασκαλία τους προσηλύτιζαν τους πολίτες είτε στη λατρεία ξενόφερτων Θεών, είτε στην εγκατάλειψη των πατροπαράδοτων, με θεωρίες για την ουσία των φυσικών φαινομένων και ιδίως των αντικειμένων του ουρανού.

Στην ουσία δεν απαγορευόταν η πίστη καθ' εαυτή σε άλλες Θεότητες ή η μη πίστη στους πατροπαράδοτους Θεούς του Ολύμπου, ούτε καν η δημόσια έκφραση αυτής της διαφορετικής πίστης. Αντικείμενο διωγμού ήταν ο προσηλυτισμός στις νέες θρησκευτικές δοξασίες που κλόνιζε τους Θεούς της πόλης. Σύμφωνα με τα παραπάνω εξηγείται γιατί στις περιπτώσεις ποινικής δίωξης των Στοχαστών τα κίνητρα ήταν πολιτικά.

---

¹ ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΕΗΣ, *Ωρα Απιέναι, Η δίκη του Σωκράτη*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα Αθήνα 2001, σελ.162.

3.3 Η Πολιτική Διάσταση Αξίωση Πίστης στους Θεούς

Η πόλη των Αθηνών είναι αμφίβολο ότι δεν διαπνεόταν από μισαλλοδοξία έναντι στις νέες και ξένες Θεότητες. Πολλοί Θεοί είχαν εισαχθεί, είτε αυτοίσιιοι, είτε παραλλαγμένοι, από τη Θράκη, την Ασία και την Αίγυπτο.

«Σε πολιτικό όμως επίπεδο η πόλη των Αθηνών αξίωνε ενεργό ανταπόκριση κάθε πολίτη της στη διαφύλαξη των πάτριων θρησκευτικών παραδόσεων, που ήταν αναπόσπαστο κομμάτι των καθιδρυμένων θεσμών της πόλης, τους οποίους κάθε πολίτης όφειλε να σέβεται να τιμά και να υπερασπίζεται»¹.

Επρόκειτο για ζήτημα σωστών πράξεων και αποφυγής των κακών.

Στο σημείο αυτό είναι άξιο να σημειωθεί ότι στην περίπτωση που η καταγγελία για ασέβεια έπαιρνε λιγότερους από το ένα πέμπτο του συνόλου των πεντακοσίων ενός (501) δικαστών της Ηλιαίας, ο μη δικαιωμένος κατηγορος τιμωρούνταν με πρόστιμο χιλίων (1000) δραχμών, του στερείτο στο μέλλον να υποβάλλει ξανά κατηγορία αλλά και το δικαίωμα να επισκέπτεται τους ναούς της Πόλης². Αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίο σπάνια κατηγορούνταν για ασέβεια πρόσωπα γνωστά στο Δήμο, αλλά και δημοφιλείς ποιητές όπως για παράδειγμα ο Αριστοφάνης, ο Ευριπίδης κλπ. Παρόλο που στα θεατρικά τους έργα είχαν εκφραστεί με απροκάλυπτη ασέβεια εναντίων των πατροπαράδοτων Θεών τους οποίους και σατίριζαν.

---

¹ ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΕΗΣ, *Ωρα Απιέναι, Η δίκη του Σωκράτη*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα Αθήνα 2001, σελ.164 επ.

² ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΕΗΣ, όπ. παρ., σελ 167-168.

ΜΕΡΟΣ Ε΄
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Παθογένεια των πολιτικών αγώνων κατάχρηση των πολιτικών δικών και του οστρακισμού

Οι πολιτικοί αγώνες στην δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας διεξάγονταν μεταξύ των ηγετών και με μέσα τον οστρακισμό και την πολιτική δίκη. Το πολιτικό σύστημα της πόλης που γέννησε τη δημοκρατία προσφερόταν σε ολισθήματα για διάφορους λόγους και κυρίως επειδή έθετε συχνά μια πολιτική υπό τα πρόσωπα που την προωθούσαν. Οι αντίθετοι αυτής επεδίωκαν να αχρηστεύσουν τον εμπνευστή της ή άλλον από τους υποστηρικτές του χρησιμοποιώντας ως μέσα τον οστρακισμό και την πολιτική δίκη. Εξάλλου και τα δύο αυτά μέσα νόθευαν την πολιτική διαμάχη με ξένα προς αυτή στοιχεία και έφθειραν τα πολιτικά ήθη.

Ο οστρακισμός εφευρέθηκε και εφαρμόστηκε ως μέσο απομακρύνσεως από την πόλη των Αθηνών ατόμων που υπονόμευαν την ελευθερία και το πολίτευμα της. Γρήγορα όμως παρεξέκλινε του αρχικού σκοπού του, προκειμένου να λειτουργήσει εναντίον του πιο σημαντικού από τους πολιτικούς αντιπάλους της πολιτικής που ενέκρινε η πλειοψηφία των πολιτών. Με αυτό το χαρακτήρα επικράτησε από το 484 μέχρι το 443 π.Χ. και εκτός του ότι ζημίωνε προσωπικά τον οστρακιζόμενο και μάλιστα δεν διέφερε από μια ποινική κύρωση, τη φυγή (εξορία), εισήγαγε στους όρους της πολιτικής διαπάλης στοιχεία ανισότητας, στερώντας από μια μερίδα πολιτών τον αρχηγό της, εξασθενούσε την αντιπολιτευτική της δύναμη και μείωνε την ικανότητά της να γίνει πλειοψηφία. Ο νεότερος χαρακτήρας του οστρακισμού νοθεύτηκε με τη σειρά του, το 444 και το 417 π.Χ. με αποτέλεσμα να περιέλθει ο θεσμός σε αχρηστία.

Όπως με τον θεσμό του οστρακισμού, έτσι και οι πολιτικές δίκες διαστίζουν ολόκληρη την ιστορία της αθηναϊκής δημοκρατίας. Αληθινές κατηγορίες μπορούσαν να ανακύψουν ή ψεύτικες να χαλκευτούν με διάφορες ευκαιρίες της ζωής της πόλης. Το δε αθηναϊκό ποινικό δίκαιο ενθάρρυνε τις καταγγελίες. Στις δίκες αυτές θραύση έκαναν οι συγγενείς αδυναμίες της δικονομίας τόσο κατά τη φάση της ανάκρισης όσο και κατά την ακροαματική διαδικασία. Τα πράγματα χειροτέρευαν κάτω από συνθήκες παροξυσμού της κοινής γνώμης. Επίσης τα δικαστήρια έτειναν να επιβάλλουν βαρείες χρηματικές ποινές σε πλούσιους κατηγορούμενους. Τα κίνητρα δεν ήταν μόνο κοινωνικά, αλλά πολιτικά και ταμειακά. Οι βαρύτερες χρηματικές ποινές που

επιβλήθηκαν ήταν σε πολιτικούς ή σε Στρατηγούς που κατηγορήθηκαν για κατάχρηση ή για κακή διοίκηση ή για παράβαση διωκόμενη με «γραφή παρανόμων». Εξάλλου τα περιστατικά συγκεντρώνονται σε ορισμένες κρίσιμες περιόδους χαρακτηριζόμενες είτε από ερεθισμό και απογοήτευση είτε από καχεξία των δημοσίων οικονομικών.

---

¹. Μ.Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, εκδ. Πανεπ. Εκδ. Κρήτης 1999 σελ.561.

2. Το Κοινωνικό και Πολιτικό Κλίμα της Εποχής των Διώξεων Φιλοσόφων και Επιστημόνων ως Πεδίο Πολιτικού Αγώνα

Την εποχή στην οποία έζησε ο Σωκράτης η Αθηναϊκή Δημοκρατία είχε αρχίσει να παρακμάζει, η οικονομία της στηριζόταν κυρίως στην αγροτική ιδιοκτησία και οι δούλοι ξεπερνούσαν πάνω από το μισό των ελευθέρων πολιτών. Κάτω από αυτές τις συνθήκες το κράτος μπορούσε να κρατηθεί μόνο με την αδιάκοπη επέκταση, με αποτέλεσμα οι πάλαι ποτέ δημοκράτες έγιναν οι πιο φλογεροί ιμπεριαλιστές. Οι αντιθέσεις που δημιουργήθηκαν παρέμεναν άλυτες και η Δημοκρατία είχε αρχίσει να μεταβάλλεται σε άρνηση της Δημοκρατίας, τουλάχιστον στο εξωτερικό της Αθήνας¹.

Παρότι είχε εδραιωθεί η ιδέα ότι η Αθήνα προοριζόταν να γίνει το «Σχολείο της Ελλάδας» και πράγματι παρόλο που η Αθήνα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα συχνά και δίκαια αποκαλείται η εποχή των Ελληνικών Φώτων, υπήρξε παράλληλα και τόπος όπου οι δούλοι θεωρούνταν φυσιολογικά κατώτεροι. Οι γυναίκες τελούσαν σε καθεστώς υποδούλωσης και γενικότερα το πνεύμα της εποχής διαπνεόταν από ένα καθεστώς μιας γενικής δίωξης κατά των ελευθέρων σκεπτόμενων ατόμων.

Η καταδίκη του Σωκράτη δεν ήταν η μοναδική περίπτωση δίωξης, Φιλοσόφου, Στοχαστή ή Επιστήμονα. Μια πλειάδα από αυτούς διώχθηκαν στην Δημοκρατική Αθήνα με πρόσχημα την ασέβεια, κατ' ουσία όμως λόγω των ιδεών ή των πολιτικών πεποιθήσεων τους, όπως ο Διαγόρας, ο Πρωταγόρας, ο Αναξαγόρας κ.ά.

Ο Δήμος της Αθήνας είχε χαρακτήρα δεισιδαίμονα και επιφυλακτικό έναντι των Φιλοσοφικών και Αστρονομικών μελετών, όσο και αν αυτό έρχεται σε αντί-φαση με το δεδομένο ότι εκεί άνθισαν οι επιστήμες για πρώτη φορά στην Αν-θρωπότητα. Οι Αθηναίοι δε του 5^{ου} π.Χ. αιώνα ήταν εξαιρετικά φιλόδοκοι (ενδει-κτικό είναι ότι σε μια από τις κωμωδίες του Αριστοφάνη ένας ήρωας στον οποίο έδειξαν το χάρτη της Αθήνας ρωτά αμέσως «Και που είναι το Δικαστήριο») ².

---

¹ GEORGE THOMSON, *Αισχύλος και Αθήναι*, μετ. Γιάννη Βιστάκη - Φώτη Αποστολόπουλου εκδ. Ορίζοντες, Αθήνα 1954 σελ. 397.

² ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΚΕΣΣΙΔΗΣ, *Ο Σωκράτης*, μεταφ. από τη τέταρτη Ρωσική εκδ.Γόρδιος σελ. 103.

Φιλοσόφων και Επιστημόνων ως Πεδίο Πολιτικού Αγώνα

Η Γραφή Ασεβείας δεν ήταν το μόνο είδος Γραφής που κατέληξε να χρησιμοποιείτε ως πεδίο πολιτικού αγώνα. Το ίδιο ίσχυε και με τη Γραφή Παραπόνων, που ασκείτο όταν κάποιος εισηγείτο νόμο ή ψήφισμα που με τα σημερινά δεδομένα μπορούσε να θεωρηθεί αντισυνταγματικό, και η οποία έγινε δημοφιλής μέθοδος υποβολής κατηγορίας εναντίον εξεχόντων πολιτικών ανδρών που υπέβαλαν συχνά προτάσεις στην Εκκλησία του Δήμου ¹.

Ήταν πάρα πολύ δύσκολο να πείσει κανείς ένα Αθηναϊκό Δικαστήριο, που δεν γνώριζε ούτε εισαγγελέα, ούτε συνήγορο και που απαρτιζόταν από πολίτες χωρίς ιδιαίτερη νομική παιδεία, να δώσει μεγαλύτερη βαρύτητα στις επιταγές του νόμου από ότι στις προσωπικότητες που εμπλέκονταν στην υπόθεση.

Χαρακτηριστικά εξάλλου διαφαίνεται το ευμετάβλητο του χαρακτήρα του Αθηναϊκού Λαού, ο οποίος αμέσως μετά την καταδίκη του Σωκράτη σε θάνατο και μετά την πληροφόρηση ότι αυτός ήπια το κώνειο, έσπευσαν να διώξουν τους κατηγορούς του. Ο μεν Μέλητος καταδικάσθηκε σε θάνατο, ενώ ο Άνυτος και ο Λύκων δραπέτευσαν από την Αθήνα προκειμένου να γλιτώσουν την τιμωρία ¹.

Μια ακόμα επιβεβαίωση του αντιφατικού συνδυασμού πνευματικής περιέργειας και φόβου διασάλευσης της υπάρχουσας τάξης των πραγμάτων, χωρίς βέβαια ακόμα και τέτοιου είδους καταδικαστέες συμπεριφορές να αναιρούν το ότι στην Αθήνα της κλασσικής περιόδου οφείλουμε τα θεμέλια της Φιλοσοφικής αναζήτησης, των σύγχρονων κοινοβουλευτικών πολιτευμάτων και γενικότερα του δυτικού πολιτισμού.

---

¹ DOUGLAS M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα Αθήνα 1988 σελ. 82-83.

² ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΕΗΣ, *Ωρα Απιέναι, Η Δίκη του Σωκράτη*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 2001, σελ. 219.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Πηγές: ΠΛΑΤΩΝΟΣ *Απολογία Σωκράτους XI, Αθηναίων Πολιτεία III*
ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ *Απολογία Σωκράτους,*
ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ κατά Μειδίου, Προς Ευβουλίδην, Κατά Ανδροτίωνος
ΛΥΣΙΟΥ VI, VII
ΠΛΑΤΩΝΟΣ *Απολογία Σωκράτους IIII, XIII, XVIII, XXVI, XXVII.*
ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ *Περικλής XXXII.*
ΥΠΕΡΕΙΔΟΥ *υπέρ Ευξενίππου .*
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Αθηναίων Πολιτεία, Πολιτικά*
ΑΝΔΟΚΙΔΟΥ *Περί μυστηρίων*
ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ
ΠΛΑΤΩΝ, *Πολιτεία, Ευθύδημος*
ΗΡΟΔΟΤΟΣ
ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, *Αρεοπαγитικός, περί του ζεύγους, περί αντιδόσεως*
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *προς Ευβουλίδην, Επιτάφιος, κατά Θεοκρίνου*
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *προς Μακάρτατον, προς Βοιωτών*
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Κατ' Αριστοκράτους*
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, *Προς Λεπτίνην, κατά Τιμοκράτους*
ΔΙΟΔΩΡΟΣ ο Περιηγητής, *περί των δήμων*
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Γήρας, Ειρήνη, Αχαρνής*
ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Κίμων, Πολιτικά παραγγέλματα, Σόλων, Δημοσθένης*
ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, *Ιστορία Πελοποννησιακού Πολέμου*
ΑΝΔΟΚΙΔΗΣ, *περί ειρήνης*
ΔΕΙΝΑΡΧΟΣ, *κατά Δημοσθένους, Κατ' Αριστογείτονος*
ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, *περί αντιδόσεως*
ΔΙΟΔΩΡΟΣ
ΔΙΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ
ΑΙΣΧΥΛΟΣ, *Ευμενίδες*
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Εκκλησιάζουσες*
ΛΥΣΙΑΣ, *Δήμου καταλύσεως απολογία*
ΑΙΣΧΙΝΗ, *Κατά Κτησιφώντος*
ΞΕΝΟΦΩΝ, *Απομνημονεύματα*
ΛΥΣΙΑΣ, *Περί της Ευάνδρου δοκιμασίας,*
ΛΥΣΙΑΣ, *αντιθέου δοκιμαζόμενου απολογία*
ΛΥΣΙΑΣ *Δήμου καταλήσεως απολογία*
ΛΥΣΙΑΣ *Κατά Φίλωνος δοκιμασία.*
ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ
ΙΣΑΙΟΣ, *Περί του Νικόστρατου κλήρου*
ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περικλής*
2. Σ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ελλήνων Θέσμια, πολιτειακές και πολιτικές λειτουργίες στην αρχαία Ελλάδα, εκδ. Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 2004.*
3. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ - Ι. ΒΕΛΙΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ, *Ιστορία Δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2002 (γ' έκδοση).*

4. Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μελετήματα Πολιτικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα 1976, (β' έκδοση).
5. Ν. ΣΟΪΛΕΝΤΑΚΗΣ, *Ιστορία και Δικονομία*, Αθήνα 1992.
6. Ι. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Γραφή Παρανόμων*.
7. Μ.ΓΙΟΥΝΗ, *Νόμος πόλεως, Δικαιοσύνη στην Αρχαία Ελληνική Πόλιν*, εκδ. Βάνιας Θεσσαλονίκη 2006.
8. ΠΑΝ. Δ. ΔΗΜΑΚΗΣ, *Αττικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 1986
9. ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ, *Έλεγχος και Λογοδοσία των Αρχών στην Αθηναϊκή Δημοκρατία*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 2004
10. Γ. ΝΑΚΟΣ, *Ιστορία Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1991,
11. Α. ΜΑΝΕΣΗΣ-Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ «Το πολίτευμα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας».
12. *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, (επιμ. Γ. Βλάχος), Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995.
13. ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ, *Έλεγχος και Λογοδοσία των Αρχών στην Αρχαία Αθήνα* εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 2004
14. Δ. ΚΥΡΤΑΤΑ, «*Η Αθηναϊκή Κοινωνία από τον Σόλωνα στον Κλεισθένη ή Η Πορεία προς την Πολιτική Δημοκρατία*».
15. ΔΕΚΑΖΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ Φ., *Παυσανίου Λατρευτικά*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.
16. Μ.Σ. ΓΙΟΥΝΗ, *Άτιμος έστω, άτιμος τεθνάτω*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998.
17. Α. Σ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Περί των Λογιστών, Συνηγόρων, Ευθύνων και Παρέδρων εν σχέσει προς την Αριστοτέλους «Αθηναίων Πολιτείαν»*, Αθήνα 1900.
18. Κώστας Μπέης, *Ωρα Απιέναι, Η Δίκη του Σωκράτη*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 2001.
19. Θεοχάρης Κεσσίδης, *Ο Σωκράτης*, μεταφ. από τη τέταρτη Ρωσική εκδ. Γόρδιος.
20. Κυριακόπουλος Παν., *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, εκδ. Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα 2007.
21. Ιωάννου Γ. Λιακόπουλου, *Η Νομοθεσία της Αρχαίας Αθηναϊκής Πολιτείας*, εκδ. Κυρομάνος Θεσσαλονίκη 1999.
22. Μ.Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, εκδ. Πανεπ. Εκδ. Κρήτης 1999.
23. Μ. Η. Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, Oxford 1991.
24. A.R. Harrison, *The Law of Athens*, Clarendon Press, Oxford 1971.
25. D.M. MacDOWELL, *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα Αθήνα 1988.
26. P. Vinogradoff, *Outlines of Historical Jurisprudence, II: The Jurisprudence of the Greece City*, Oxford 1922.
27. J.H. Lipsius, *Das Attische Recht und Rechtsverfahren I*, Leipzig 1908
28. A.R.W. HARRISON, *Law-Making at Athens at the end of the fifth century B.C.*, JHS 75 (1955).

29. A.H.M. JHONES, *Athenian Democracy*, Oxford 1957, 51.
30. R.BONNER-G.SMITH, *The administration of justice from Homer to Aristotle I*, Chicago 1930.
31. H.M.Hansen, *Nomos and Psephisma in Fourth-Century Athens*, GRBS 19 (1978)
32. G. GLOTZ, *Η Ελληνική Πόλις (La cite grecque, Paris,1953)* μετάφραση Α. Σακελλαρίου, ΜΙΕΤ, αθήνα 1981
33. U. E. PAOLI, *Αττικόν και κοινόν ελληνικόν δίκαιον* (μετάφραση Παν. Δ. Δημάκη, Αθήναι 1959).
34. A.BISCARDI, *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, μεταφρ. Π. Δημάκης, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1991.
35. C. Pelekides, *Histoire de l' ephebie attique (des origins a 31 avant J. Christ)*, DeBoccard, Paris 1962.
36. J. LABARBE, *La lo navale de Themistocle*, Paris-Liege 1957
37. R. K. SINCLAIR, *Δημοκρατία και συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα*, μεταφρ. Ε. Ταμβάκη, Ινστιτούτο του βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1997
38. P.J. Rhodes, *The Athenian Boule*, Oxford University Press, Oxford 1972
39. H.M. HANSEN, *Eisangelia, The Svereignity of the People 's Court, and the Impeachment of Generals and Politicians*, Odense University Press, Odense 1975.
40. A.R.W. HARRISON, *The law of Athens*, Clarendon Press, Oxford 1971
41. M.I. FINLEY, «Athenian Demagogues», *Past and Present*, 12 (1962)
42. CH. BARON, «La Candidature politique chez les Atheniens», *REG* 14 (1901)
43. George Thomson, *Αισχύλος και Αθήναι*, μετ. Γιάννη Βιστάκη - Φώτη Αποστολόπουλου εκδ. Ορίζοντες, Αθήνα 1954.
44. I.F. Stone, *The trial of Socrates*, εκδ. Little, Brown and Company, Boston, Toronto.